

NASTAVA SUVREMENE POVIJESTI JUGOISTOČNE EUROPE
Dodatni nastavni materijal

Osmansko Carstvo

Izdavači:

Centar za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi, Solun
Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Zagreb

Za nakladnika: Srđan Dvornik

Urednik hrvatskog izdanja: Krešimir Erdelja

Naslov originala: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials,
The Ottoman Empire, Thessaloniki 2005

Prijevod s engleskoga: Đurđa Knežević

Lektura: Jadranka Varošaneć

Korektura: Božica Ciboci

Prijelom: Karmen Ratković

Naklada: 1500 primjeraka

CDRSEE Rapporteur to the Board for the Joint History Project: Costa Carras

Executive Director: Nenad Šebek

Director of Programmes: Corinna Noack-Aetopoulos

Project Co-ordinators: Biljana Meškovska, George Georgoudis

Sponzor hrvatskog izdanja:**Current Copy based on the Original English Edition:**

Sponsors: The United States Department of State, the United States Agency for International Development (USAID), the German Ministry of Foreign Affairs, and the Stability Pact for South Eastern Europe.

Disclaimer: The designations employed and presentation of the material in this book do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the publisher (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe), nor on the part of the sponsors (the US State Department, USAID, the German Ministry of Foreign Affairs, and the Stability Pact for South Eastern Europe). This book contains the views expressed by the authors in their individual capacity and may not necessarily reflect the views of the CDRSEE and the sponsoring agencies.

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)

Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

tel.: +30 2310 960820-1, fax: +30 2310 960822

email: info@cdsee.org, web: www.cdsee.org

ISBN: 978-953-6991-14-3 (sv. 1)

ISBN: 978-953-6991-13-6 (cjelina)

NASTAVA SUVREMENE POVIJESTI JUGOISTOČNE EUROPE
Dodatni nastavni materijal

I. čitanka
Osmansko Carstvo

urednici: Halil Berktaş i Bogdan Murgescu
urednica cjelokupnog projekta: Christina Koulouri
urednik hrvatskog izdanja: Krešimir Erdelja

The logo for HHO (Hrvatski helsinški odbor) consists of the letters 'HHO' in a stylized, outlined font. The letters are white with a black outline, and they are set against a dark, irregular shadow that resembles a map of the Balkans or a similar geographical shape.

Hrvatski helsinški odbor

The logo for CDRSEE (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe) features a stylized 'C' made of two overlapping semi-circles, one blue and one yellow. To the right of this symbol, the letters 'CDRSEE' are written in a bold, blue, sans-serif font. Below the main text, the full name of the organization and its website are listed in a smaller, black, sans-serif font.

Center for Democracy and
Reconciliation in Southeast Europe
w w w . c d r s e e . o r g

Zagreb 2007.

Priznanja i zahvale

Upravni odbor Centra za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, CDRSEE) želi izraziti najdublju zahvalnost brojnim suradnicima koji su svojim napornim radom omogućili sastavljanje ove serije povijesnih čitanki.

Osobit doprinos dala je profesorica Christina Koulouri, koordinatorica i urednica ove edicije, bez čije upornosti, stručnosti, strpljivog rada sa suradnicima, odlučnosti, ali i strastvenog osobnog interesa, cijeli ovaj projekt ne bi bilo moguće izvesti. Neumorni rad i posvećenost šestero priređivača, profesora Halila Berktaya i Bogdana Murgescua (Osmansko Carstvo), dr. Mirele Luminita Murgescu (Nacije i države u jugoistočnoj Europi), profesora Valerija Koleva i Christine Koulouri (Balkanski ratovi) i Krešimira Erdelje (Drugi svjetski rat), usprkos mnogim preprekama tijekom posljednje dvije i pol godine, rezultirao je priručnikom koji je upravo pred vama. Svi-ma njima Odbor je zahvalan za njihovu srdačnu suradnju i neumornost u radu.

Nadalje, Upravni odbor želi spomenuti i one suradnike koji su prikupljali materijal za ove čitanke, njih četrnaestero iz jedanaest zemalja jugoistočne Europe. Najtoplije im zahvaljujemo za sate i sate koje su proveli pretražujući građu po arhivima i knjižnicama te privatnim zbirkama kako bismo tako izabrane tekstove i ilustracije sada imali u ovoj ediciji. Osobiti dug zahvalnosti imamo i prema onim nastavnicima povijesti koji su ocjenjivali i kritizirali ove čitanke još tijekom rada na njima, a valja spomenuti i članove Odbora za nastavu povijesti pri Centru za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi, koji u ovom projektu sudjeluju od samog njegova pokretanja 1998.

Profesor Robert Stradling, profesorica Marija Todorova, profesor Peter Vodopivec i Ivan Vejvoda dali su stručne recenzije i detaljne komentare na sadržaj svih četiriju naših čitanki, i time znatno pridonijeli njihovoj temeljitosti i nepristranosti.

Na kraju, veliku zahvalnost Upravni odbor duguje i osoblju Centra za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi, koje je s vjerom surađivalo i pridonosilo ovom pothvatu od samog njegova početka pa do konačnog ostvarenja.

Costa Carras,

Član Upravnog odbora

zadužen za

Zajednički projekt za nastavu povijesti

Glavni čimbenik oživotvorenja ovoga projekta bio je entuzijazam Costasa Carrasa, a njegova odlučnost i neumorna energija omogućili su taj pionirski posao. Istinski smo mu zahvalni što je u ime Savjeta pratio i nadzirao projekt.

Ovu inicijativu Centra nazvanu "Poučavanje moderne povijesti jugoistočne Europe" velikodušno su podržali Agencija SAD-a za međunarodni razvoj (United States Agency for International Development, USAID) i Ministarstvo vanjskih poslova Njemačke, kojima dugujemo zahvalnost za znatnu financijsku potporu. Pojedinci iz ovih donatorskih organizacija s kojima smo surađivali u svakom su nam trenutku bili spremni pomoći i pružiti nam podršku. Također treba spomenuti i Ministarstvo vanjskih poslova Velike Britanije, koje je Zajednički projekt za nastavu povijesti podržalo na samom početku i time pripremilo teren za ove čitanke. Zahvaljujemo i Paktu za stabilnost, čiji je dalekovidni specijalni koordinator, dr. Erhard Busek, shvatio značaj ovoga pothvata i u njemu nas podržao.

Posebno treba spomenuti i tvrtke koje su nas podržale, i bez čijega povjerenja i velikodušne financijske potpore ovaj projekt ne bismo mogli izvesti do kraja. To su: Coca-Cola HBC, Hyatt Regency Solun i Titan S. A. Podrška naših sponzora i donatora omogućila je ostvarenje streljenja osoblja i svih koji su radili na JHP-u.

Iznad svega, riječi najveće zahvalnosti treba uputiti Costasu Carrasu. Njegovu nadahnuću dugujemo i samu ideju za ovaj projekt, a njegovoj posvećenosti i neiscrpoj energiji, izbor suradnika i koordiniranje njihova rada na ovome pionirskom projektu. Stoga mu od srca zahvaljujemo.

Richard Schifter,
Predsjednik Upravnog odbora

Predgovor hrvatskom izdanju

Čitanke koje su pred vama rezultat su zajedničkog rada preko pedeset znanstvenika i nastavnika povijesti iz jedanaest država jugoistočne Europe. Najprije su, u proljeće 2005. godine, objavljene na engleskom jeziku, a potom je uslijedilo prevođenje: potkraj iste godine na srpski jezik, sljedeće na grčki, a otprilike istovremeno s hrvatskim izdanjem bit će predstavljena i izdanja na albanskom, bosanskom i makedonskom. U planu su još izdanja na turskom, slovenskom, bugarskom i rumunjskom.

Oblikujući ove čitanke nastojali smo zadovoljiti brojne historiografske, obrazovne i odgojne ciljeve koji su nužni za moderno poučavanje povijesti. Kada bismo, međutim, među njima trebali odabrati jedan, ključni, onda bi to bila multiperspektivnost. Naš zajednički rad, dakle, nije bio potraga za nekakvim konsenzusom o spornim pitanjima zajedničke prošlosti pojedinih naroda/država regije – tako zacrtan cilj bio bi besmislen i kao takav osuđen na neuspjeh. Umjesto dogovorene 'jedne istine', instant priprava spremnog za konzumiranje (memoriranje), učenicima smo nastojali ponuditi zbirku povijesnih izvora (vrijedi, dakle, još jednom naglasiti: ovo nisu udžbenici povijesti, nego čitanke) od kojih će ih neki možda i iznenaditi ponešto drukčijim opisom/tumačenjem događaja u odnosu na ono iz njihovih udžbenika. Uočit će, također, da se isti događaji ili pak isti izvori mogu interpretirati na posve različit način – uvrštavanjem takvih izvora nastojali smo potaknuti razvoj učeničkog shvaćanja da o svakom događaju ili osobi mogu postojati različite, pa i potpuno suprotstavljene perspektive, da je povijest mnogoznačna, a ne jednoznačna tj. da je interpretativnost jedno od temeljnih obilježja povijesne značnosti, premda se u javnosti to njezino obilježje ponekad pokušava prikazati spornim i problematičnim. Kao takva, pisana je povijest uvijek podložna provjeravanju, kritici i reinterpretaciji.

Sa zadovoljstvom konstatiram da se ovako koncipirana zbirka povijesnih izvora jako dobro nadopunjuje s postupnim promjenama u poučavanju povijesti (i hrvatskome školstvu u cjelini) u posljednjih nekoliko godina, posebno nakon uvođenja HNOS-a. Hrvatski udžbenici, kao i dodatni materijali za poučavanje povijesti, u posljednjih su petnaestak godina doživjeli značajnu preobrazbu. Poboljšanja su vidljiva već na prvi pogled – udžbenici više nisu crno-bijeli (u doslovnom značenju), sve se više pažnje i prostora posvećuje ilustracijama i povijesnim kartama, čime se vizualnim izvorima znanja, ranije zanemarivanim, opravdano daje na važnosti. Promjene u sadržaju udžbenika, jasno, ovisile su o mijenjanju nastavnog plana i programa, ali njih je na ovako ograničenom prostoru nezahvalno ocjenjivati. Ono što je zajedničko većini udžbenika jest da se, u nekima više, a u nekima manje, učenicima nudi mogućnost uvida u rad povjesničara uvrštavanjem povijesnih izvora. Time se, među ostalim, veći naglasak stavlja na vještine koje učenici trebaju usvojiti tijekom učenja povijesti, jer se bolje razumijevanje prošlosti može postići ukoliko učenici, uz rezultate povijesnih istraživanja, uče i o procesima kojima povjesničari do tih rezultata dolaze. Osim toga, time učenika stavljamo u ulogu subjekta u nastavi, omogućujemo mu da istražuje, analizira i samostalno zaključuje, a ne samo usvaja već gotove, priređene činjenice.

Nužnost upoznavanja s metodologijom rada povjesničara posebno je naglašena u HNOS-u za povijest: "Tijekom učenja povijesti naglasak se stavlja na umijeća koja učenici trebaju usvojiti, jer povijest se može razumjeti samo ako učenici, uz ishode povijesnih istraživanja, uče i o metodama kojima se povjesničari služe pri poučavanju prošlosti."

Naša su razmišljanja 2001. godine, kada je počeo rad na ovim čitankama, išla u sličnome smjeru. Stoga bi zbirke povijesnih izvora koje su pred vama trebale, među ostalim, poslužiti i ostvarenju gore navedenog cilja. Još važnije, izražavam nadu da će one barem malo pomoći formiranju odgovornih, tolerantnih građana, spremnih na razumijevanje i uvažavanje različitosti, uključujući one vezane uz interpretaciju naše (zajedničke) prošlosti.

Krešimir Erdelja

Prikaz projekta

Sastavljanje alternativnog materijala za nastavu povijesti u jugoistočnoj Europi ambiciozan je i izazovan pothvat, osobito imajući u vidu kako se zajednička prošlost tumači i predaje u školama te kakvi se žestoki sporovi o tomu vode, ne samo među susjednim zemljama već katkad i u okviru jedne zemlje.

Pa ipak, poslije svih analiza provedenih tijekom posljednjeg desetljeća, ne samo nastavnih planova i programa nego i stavova koji prevladavaju kod nastavnika i u javnosti, postalo je očigledno koliko je akutna potreba za ovakvim materijalom.

Odbor za nastavu povijesti pri Centru za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi započeo je rad na zajedničkom projektu za nastavu povijesti 1999. godine. Nakon dviju serija seminara i zbornika radova objavljenih poslije njih (*Nastava povijesti u jugoistočnoj Europi* i *Klio na Balkanu. Politika nastave povijesti*), Odbor je uspio ustanoviti konkretne nedostatke u nastavi povijesti, u čemu se pojedini obrazovni sustavi razlikuju, kakvu ulogu u njima imaju odgovarajuća ministarstva, a kakvu želje samih nastavnika, te napokon, koliki je prostor ostavljen novim inicijativama i inovacijama.

Stoga i jest odlučeno ne zaustaviti se na definiranju problema i opisivanju aktualnog stanja, nego ići dalje, tj. formulirati konkretan prijedlog nastave povijesti koji ne bi bio proizvod znanja samo male skupine povjesničara, već šire mreže suradnika koji su bili uključeni u rad na zajedničkom projektu za nastavu povijesti u njegovoj prvoj fazi. Osim urednica i urednikā, koji su bili zaduženi za strukturu svake knjige i za konačan izbor dokumenata, u svakoj zemlji imali smo po jednog ili dvoje suradnika koji su, u skladu s napucima usuglašenima u prvoj fazi, birali tekstovna i vizualna povijesna svjedočanstva. Uz to, knjige koje su sada pred vama, prvo su na nekoliko posebnih susreta održanih tijekom 2004. godine pregledali i njihovu prikladnost ocijenili sami nastavnici povijesti. Napokon, cijeli su materijal recenzirali sljedeći stručnjaci: Costas Carras, Robert Stradling, Marija Todorova, Peter Vodopivec i Ivan Vejvoda. Od njih smo dobili vrijedne sugestije kako o različitim aspektima povijesti jugoistočne Europe, tako i o nekim odgojnim pitanjima.

Koncipiranje projekta temeljilo se na sljedećim čimbenicima:

- 1) razlikama u nastavnim programima i etnocentričnosti nastave, uobičajenoj u svim zemljama regije;
- 2) činjenici da u jugoistočnoj Europi promjene u udžbenicima povijesti ovise o odgovarajućim ministarstvima, koja strogo kontroliraju nastavne programe i udžbenike;
- 3) želji samih nastavnika da nastavu dopune materijalom koji će im biti lako dostupan;
- 4) uvjerenju da je nemoguće sastaviti jedinstven, homogen udžbenik na temu povijesti jugoistočne Europe koji bi se mogao rabiti u svim zemljama.

Zbog svega toga, smatrali smo da bi najbolje bilo napraviti tematske čitanke, radne priručnike s tekstovnim i vizualnim svjedočanstvima koji će moći poslužiti kao dopuna već postojećim udžbenicima. Drugim riječima, ovim čitankama ne namjeravamo zamijeniti udžbenike povijesti koji se trenutno rabe u učionicama, niti one nude koherentnu povijest jugoistočne Europe od 14. stoljeća do današnjih dana. One, međutim, imaju određene spoznajne i moralne ciljeve i predlažu konkretne metode i sredstva za nastavu povijesti. One predlažu **pristup povijesti koji je nov prije svega po metodi, a ne toliko po sadržaju.**

Ciljevi i izbori

Polazište za određivanje općih i posebnih ciljeva ovoga nastavnog materijala i za konačni izbor predmeta i materijala koje ćemo uvrstiti u njega bila je realna procjena stanja u nastavi povijesti i mogućnostima za inovaciju u njoj. Naši prijedlozi zasnovani su na novijim spoznajama historijske znanosti i na sličnim projektima reforme u nastavi povijesti, provedenima mahom u Europi. Stoga se predlažu dvije glavne promjene.

Promjene u historiografskom pristupu

- Nacionalna povijest koja se poučava u školama ne bi trebala biti nacionalistička povijest. Znajući da se u školi, uglavnom, poučava upravo nacionalna povijest, a da se povijest susjednih naroda predaje s etnocentričnog stajališta, mi ne predlažemo zamjenu nacionalne povijesti nekom drugom, nego promjenu načina na koji se ona poučava.
- Regionalna povijest jugoistočne Europe ne može se promatrati izolirano, nego je treba prikazivati kao dio europske i svjetske povijesti. To znači i da predodžbu o "specifičnom" povijesnom razvoju Balkana od samog početka treba odbaciti kao stereotipnu i pristranu.
- Povijest svakoga naroda zasebno, ali i povijest cijele regije, ne promatramo kao kontinuiranu, homogenu i harmoničnu. U jednakoj su mjeri prikazane podjele, sukobi i različite perspektive, kao i zajednički, objedinjujući elementi. Umjesto davanja lažne slike harmonije, radije želimo pokazati načine kako poučavati učenike o razlikama i sukobima.

Promjene u pedagoškom pristupu

- Povijest učimo kako bismo saznali nešto o svojoj prošlosti i razumjeli je. Kako se u školama uči da je kolektivni subjekt nacionalne povijesti nacija, nastoji se upozoriti da nacija nije jedina moguća identifikacija. Učenike se potiče da prijeđu okvir nacije, da otkriju cjeline koje bi bile šire ili pak uže od nje te da prihvate ideju o **postojanju više identiteta koji se međusobno dopunjuju**. Muški ili ženski identitet, lokalni identitet, identitet navijača ovoga ili onoga nogometnog kluba ili europski identitet – svi ti identiteti mogu postojati i usporedno, iako, dakako, nemaju svi isti značaj za osobu koja ga nosi. Učenike se tako potiče da saznaju i nešto više o sebi samima, šireći horizont prošlosti i onkraj granica političke geografije.
- Još jedan bitni cilj nastave povijesti jest **razvoj kritičkog mišljenja**. Ovaj se cilj može najbolje postići korištenjem različitih verzija svjedočenja o jednom istom događaju, budući da već i samo postojanje većeg broja svjedočenja potkopava neupitnost jedne jedinstvene i isključive istine.
- Radom s povijesnim izvorima učenici mogu steći **uvid i u prirodu povjesničarova posla**. Važno je da učenici shvate da se jedan te isti povijesni dokument može tumačiti na više načina, a da to ne mora značiti i namjerno iskrivljenje ili zlouporabu tih svjedočenja.
- Kroz nastavu povijesti učenici trebaju steći sposobnost ocjenjivanja ljudskih postupaka i **donošenje moralnih prosudbi**. Razvoj kritičkog mišljenja, međutim, ne podrazumijeva puku sumnjičavost: kritičko mišljenje treba pomoći stvaranju odgovornih građana sa sustavom moralnih vrednota, građana sposobnih da se odupru bilo kakvom obliku manipulacije.

Prilikom sastavljanja ove knjige najvažnije nam je bilo da se svi narodi jugoistočne Europe mogu prepoznati u ovim čitankama. Stoga su bile nužne dvije stvari:

- a) da sadržaj čitanki bude **kompatibilan** s aktualnim nastavnim programima i aktualnim udžbenicima;
- b) da sve zemlje jugoistočne Europe budu **ravnomjerno zastupljene**.

U interesu kompatibilnosti odabrali smo četiri teme moderne povijesti koje nalazimo u svim nastavnim programima zemalja u regiji jugoistočne Europe:

- Osmansko Carstvo
- Nacije i države
- Balkanski ratovi
- Drugi svjetski rat.

U želji da postignemo uravnoteženu sliku, tražili smo povijesne dokumente iz jedanaest zemalja, ne obazirući se na "doprinos" koji je ova ili ona zemlja dala povijesti regije i izbjegavajući svako vrijednosno mjerilo. Međutim, iz sasvim razumljivih razloga, relativna zastupljenost svake zemlje u ovoj ili onoj čitanci ovisit će o samoj temi: jasno je da će o Sloveniji biti daleko više govora u čitanci o Drugom svjetskom ratu nego u čitanci o Balkanskim ratovima. Neke pak razlike u zastupljenosti mogu se objasniti i agilnošću suradnika koje smo zamolili da traže povijesne izvore u svojoj zemlji, ali i stupnjem razvoja na kojem se u svakoj pojedinoj zemlji nalazi historijska znanost. Naime, u nekim zemljama postoje bolje organizirani arhivi, objavljuju se redovite publikacije u kojima se objelodanjuju povijesni dokumenti, te postoji pristup daleko većem broju izvora. Te su prepreke, usprkos našoj prvobitnoj namjeri, ipak neminovno utjecale na konačnu uravnoteženost dokumenata.

Četiri teme, jedna koncepcija

Dok je geografski okvir ovih četiriju priručnika jugoistočna Europa, od Slovenije do Cipra, njihov je vremenski okvir razdoblje od osmanlijskog osvajanja Balkana do današnjih dana. Odabrane teme pokrivaju cijelo to razdoblje i međusobno su komplementarne. Iako se čitanke vremenski nastavljaju jedna na drugu, na nekim mjestima one se i preklapaju.

Prva čitanka – *Osmansko Carstvo*, i druga čitanka – *Nacije i države u jugoistočnoj Europi*, pokrivaju dugo razdoblje od 14. do početka 19. stoljeća, odnosno od kraja 18. do kraja 20. stoljeća. Treća čitanka – *Balkanski ratovi*, i četvrta – *Drugi svjetski rat*, pokrivaju kraća razdoblja, uključujući i dva najveća oružana sukoba u ovoj regiji. Prva i treća čitanka imaju nešto uži okvir, bave se uglavnom poviješću ove regije, dok druga i četvrta pripadaju uglavnom europskoj i svjetskoj povijesti, iako i tu s težištem na povijesti jugoistočne Europe.

Političku i diplomatsku povijest nismo isključili. Naprotiv, rat je glavna tema dviju od četiriju čitanke. Ovakav izbor temeljen je na činjenici da ratovi tvore važan element u nastavi povijesti u svim zemljama Balkana, ali i na uvjerenju da prešućivanje nekadašnjih sukoba nikako ne može biti prikladan način izgradnje mira u budućnosti. Za narode jugoistočne Europe ratovi čine značajan dio njihova zajedničkog povijesnog iskustva, stoga bi bilo pogrešno izostaviti ih iz projekta čiji je cilj poticanje njihove kolektivne samospoznaje.

Bilo u svojem istinskom, tragičnom vidu, ili pak u idealiziranom herojskome, rat je uistinu bio temeljni događaj u 20. stoljeću, koji progona sjećanja svih naraštaja. Spomenici, ceremonije, obljetnice i groblja jačaju i obnavljaju ta sjećanja. Rat je bio jednako važan i u historiografiji. U tradicionalnoj historiografiji temeljenoj na događaju, rat je istodobno okosnica strukturiranja povijesnoga vremena i događaj koji monopolizira pripovijedanje. Većina povijesnih prekretnica u odnosu je bilo s političkim bilo s ratnim događajima. Osim toga, cijelo 20. stoljeće može se podijeliti u razdoblja upravo prema nizu ratova: Balkanski ratovi, Prvi svjetski rat, međuratne godine, Drugi svjetski rat, poslijeratno razdoblje i Hladni rat, ratovi u Jugoslaviji. Za neke, zataškavanje je nekad vrijedilo kao prikladan sredstvo u pacifističkom obrazovanju: historija neće govoriti o ratovima, neće afirmirati herojske vojne modele, nego će se okrenuti svakodnevnom životu i ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj povijesti. Međutim,

kako predavati o 20. stoljeću, ili o ranijim stoljećima, a ne spomenuti ratove? Ako pak o svakodnevnom životu poučavamo izvan konteksta političkih događaja, ideologijskih sukoba i društvenih podjela, ne pridonosimo li time u krajnjoj liniji preživljavanju već postojećih stereotipa? Zapravo, poučavanje samo o svakodnevnom životu i kulturi ostavlja osjetljiva pitanja otvorenima za interpretacije koje će učenici onda potražiti (i pronaći) negdje izvan škole. Upravo bi ih nastava povijesti trebala zaštititi od stereotipnih interpretacija prošlosti proizašlih mahom iz političkih i društvenih sukoba.

Rješenje bi mogao donijeti jedan sasvim nov pristup. O ratu se može poučavati i tako da ga se ne veliča, i bez dosadnih detalja, brojki i datuma. O ratu se može poučavati kao o nečemu što čini sastavni dio našega zajedničkog ljudskog iskustva, može se pripovijedati o rogovima i o pozadini, može se pripovijedati kroz vizuru djece, može se pripovijedati o gladi, siromaštvu, raseljavanju, o preživljavanju i moralnim dilemama. Upravo smo se za takav pristup odlučili prilikom sastavljanja ovih čitanki.

U isto vrijeme nastojali smo dati riječ nijemim sudionicima povijesti, naime **ženama i djeci**, koje se tradicionalno ne spominju udžbenici povijesti. Ako im i nije posvećeno onoliko pažnje koliko je to prvotno bila namjera, to je samo stoga što u dostupnim povijesnim izvorima žene i djeca najčešće i imaju tek sporednu ulogu.

Protagonisti ovih čitanki su kako "veliki ljudi", poznati i izvan okvira nacionalne povijesti, tako i obični, anonimni ljudi iz svih krajeva jugoistočne Europe – "stanovnici povijesti". Kad bismo iz tekstova izbrisali imena ljudi i mjesta, katkad ne bismo mogli biti posve sigurni na koju se zemlju ili narod to odnosi. U razredu bi takva vježba mogla pokazati **koliko toga zajedničkog ima u našem iskustvu** bez obzira na nacionalne podjele i političke granice.

Nastojali smo upozoriti ne samo na negativne nego i na pozitivne aspekte povijesnoga iskustva, one koji se nalaze u ljudskim trenucima prijateljstva, solidarnosti i zabave. Stoga ćete u trećoj i četvrtoj čitanci pronaći posebna poglavlja o djelima humanosti i solidarnosti u ratnim vremenima – u vremenima sukoba, mržnje i sebičnog samoodržanja. Istodobno, nastojali smo da **u samopredodžbe naroda jugoistočne Europe uključimo i negativne aspekte**. Možda i jest najteži izazov pomiriti se i s negativnim, tamnim stranama naše povijesti.

Ratovi u Jugoslaviji tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća vratili su u zapadne izvještaje mnoge negativne stereotipe o "posebnosti" Balkana. Ova edicija čitanki o novijoj povijesti jugoistočne Europe djelomice nudi odgovor na takve stereotipe. Pa ipak, ovaj se odgovor ne temelji na dokazivanju da cijela ova regija ipak ima neku svoju "vrijednost". Vjerujemo da je znanje sakupljeno u ovim čitankama dovoljno da baci svjetlo na predrasude i da je u stanju pridonijeti stvaranju europske samosvijesti, čiji će dio, zahvaljujući mogućnosti usporedbe, biti i ovaj prostor europskoga kontinenta.

Odlučili smo se za "**tradicionalni**", tiskani oblik. Slijedeći tradicionalne "predodžbe", u čitankama ima više tekstova nego slika, što će ih možda učiniti manje atraktivnima, pa možda čak i nezgrapnima. Ipak, mnogo je teže čitati tekst napisan na nepoznatom jeziku, nego "čitati" sliku iz zemlje čiji jezik ne razumijemo. Drugim riječima, glavni problem u komunikaciji koji postoji među nastavnicima povijesti u jugoistočnoj Europi jesu jezične barijere. Prijevod ih međutim ukida i omogućuje nam da poslušamo i glas drugih. Štoviše, najvažniji aspekt konzervativnosti ne mora imati veze s medijem. Očigledno je da se CD-ROM može rabiti na jednako tradicionalan način kao i tiskana knjiga, baš kao što se i na internetu mogu naći problematične informacije koje iskrivljuju povijesne činjenice i ponavljaju stereotipe i pojednostavljena tumačenja.

Struktura i način uporabe

Kao što je već spomenuto, ove se četiri čitanke međusobno dopunjavaju, iako je svaka od njih samostalna te se može rabiti nevezano s ostalima.

Opća je struktura sljedeća:

- **Opći uvod**, koji je napisala glavna koordinatorica projekta, a prikazuje opću koncepciju čitanke i daje nastavnicima metodologijske naputke. Opći uvod nalazi se samo u prvoj čitanci;
- **Kronologijski pregled događaja** (tablica događaja);
- **Uvod**, poseban za svaku čitanku, koji je napisala urednica ili urednik te čitanke, i u kojem je prikazana konkretna tema (osnovna definicija, težišta rasprave, nove perspektive);
- Četiri do šest poglavlja (**tematskih cjelina**) s različitim brojem pododjeljaka. Svako poglavlje počinje kraćim uvodom i sadrži i tekstovnu i vizualnu građu, s uvodnim ili popratnim objašnjenjima, a nakon svakoga teksta slijede pitanja;
- **Popis izvora**, koji zapravo predstavljaju izabranu bibliografiju, relevantnu za sve zemlje regije;
- **Karte**, dvije ili tri u svakoj čitanci.

Pri odabiru građe vodili smo se načelom da svako svjedočanstvo prošlosti može poslužiti kao povijesni izvor. Stoga smo nastojali ovim čitankama obuhvatiti što širi spektar tekstova i ilustracija kojima bismo pokrili ekonomske, društvene, kulturne i političke aspekte povijesnoga iskustva i omogućili što više asocijacija. **Tekstovi su predstavljeni na osnovi istoga obrasca**, što znači da svaki tekst ima naslov i popraćen je objašnjenjem i pitanjima. Osim toga, u više se slučajeva na kraju poglavlja mogu naći i općenitija pitanja. Ta su pitanja pomoć nastavnicima povijesti koji ih mogu upotrijebiti u ovom obliku ili postaviti nova. Tekstovi se mogu birati i horizontalno, odnosno, mogu se kombinirati i tekstovi iz dviju ili triju čitanke, na što katkad upućuju pitanja koja se odnose na druge čitanke.

U praksi, za nastavnike povijesti mogao bi biti problem kako kontekstualizirati materijale iz neke druge zemlje, jer to pretpostavlja znanja koja nisu stekli tijekom svojega formalnog obrazovanja. Stoga smo se trudili da za svaki tekst ponudimo što više informacija, a da time ne nadomještamo inicijativu samih nastavnika. Nastavnici se ovim tekstovima mogu služiti na dva načina:

- 1) kao uvid u to kako drugi vide događaj s kojim su i sami nastavnici i njihovi učenici upoznati putem etnocentrične literature,
- 2) kao pokazatelj da i ljudi iz različitih nacionalnih ili etničkih skupina mogu imati slične osjećaje i iskustva u vezi s nekim spornim pitanjem.

Znanje samo po sebi najbolje potkopava stereotipe. Predrasude i stereotipi hrane se neznanjem, što se može vidjeti po predodžbama koje imamo o svojim susjedima ili o cijelim razdobljima naše povijesti. Šutnja je najsnažniji saveznik stereotipa. Stoga je jedan od ciljeva ovih priručnika spoznajna dimenzija: ponuditi informacije o povijesnim događajima u jugoistočnoj Europi, ali i postaviti određena pitanja. Ove čitanke nisu gotove jednom zauvijek: njihov je cilj ohrabriti korisnike na daljnja istraživanja, kritiku i dijalog.

Korisnici ovih čitanke prije svega mogu biti učenici viših razreda srednjih škola, dakle osobe između petnaest i osamnaest godina za koje je ovaj obrazovni materijal i oblikovan, ali se njime mogu koristiti i studenti, kako u jugoistočnoj, tako i u zapadnoj Europi. Što smo duže radili na sastavljanju ovoga materijala, sve smo više shvaćali da bi mogao biti zanimljiv i povjesničarima na zapadu, koji nemaju mogućnosti za adekvatno bavljenje poviješću naše regije. Zbirka povijesnih izvora iz svih zemalja jugoistočne Europe na engleskom jeziku mogla bi biti od koristi akademskoj publici na zapadu, koja povijest Balkana poznaje gotovo isključivo na temelju sekundarne literature.

Četiri postaje na putu od 14. stoljeća do danas

Odlučili smo prvu čitanku posvetiti **Osmanskom Carstvu**, budući da ga, premda to razdoblje čini najveći dio zajedničkoga povijesnoga iskustva naroda jugoistočne Europe, njegovi nastavljači odbacuju kao dio svoje zajedničke prošlosti. Iako se o njemu podučava u svim zemljama, perspektiva je uvijek etnocentrična – ovisno o motrištu predavača. Stoga je znanje o ovome velikom carstvu koje je stoljećima vladalo prostorima jugoistočne Europe i istočnim Sredozemljem nepotpuno i pristrano. Osmansko Carstvo prikazuje se jednom kao napredno, potom kao nazadno, kao multikulturni raj ili kao represivno, kao mjesto nacionalnog oslobođenja, odnosno nacionalne propasti. Ovako sukobljena tumačenja odražavaju se i u historiografskim radovima na zapadu koji se odnose na ovo razdoblje.

Prikazujući Osmansko Carstvo kao zajedničku povijesnu pozadinu svih naroda jugoistočne Europe ne sugeriramo da je ono bilo nekakvo "zlatno doba" harmoničnog suživota svih naroda na Balkanu. Kako je već rečeno, u zajedničko povijesno iskustvo pripadaju i sukobi i suživot. Osim toga, Osmansko Carstvo nije bilo statično, ni uniformno. Kao i druga multietnička i multireligijska carstva, i Osmansko Carstvo bilo je obilježeno unutarnjim razlikama i sukobima, razvijalo se i prolazilo kroz razdoblja napretka i razdoblja krize. Konačno, dubljim znanjem o ovome carstvu lakše ćemo dovesti u pitanje stereotip raširen na zapadu koliko i u kršćanskom dijelu jugoistočne Europe, stereotip o njegovoj kulturnoj "zaostalosti".

Počeli smo od 14. stoljeća kada se Osmanlije prvi put pojavljuju u ovoj regiji i započinju osvajanje Balkana. Prva čitanka završava početkom 19. stoljeća. Iako to, dakako, nije i kraj Osmanskog Carstva, to se poklapa s pojavom nacionalnih pokreta koji vode uspostavi balkanskih država tijekom 19. i 20. stoljeća. Postupno slabljenje carstava i uspostave nacionalnih država na njihovim ruševinama tema su drugog priručnika, koji se vremenski dijelom preklapa s prvim, budući da počinje s 18. stoljećem. Osmansko Carstvo spominje se dijelom i u čitanci o Balkanskim ratovima. Stoga smo i sugerirali mogućnost horizontalnog povezivanja tekstova između čitanke.

Druga čitanka, o "Nacijama i državama u jugoistočnoj Europi", bavi se osobito osjetljivim i kontroverznim pitanjem. Od prvih nacionalnih pokreta protiv Osmanskog Carstva, pa do ratova u Jugoslaviji, sukobi između nacija u regiji bili su ključni za njezin povijesni razvoj. Pa i danas, vijesti o manje ili više "vrućim" incidentima, ispitivanja javnoga mnijenja, ali i neki aspekti nastave povijesti, potvrđuju da su nacionalne strasti i dalje žive. U tom smislu jasno je da temu koja ima središnje mjesto u modernoj povijesti ove regije nismo mogli isključiti. Druga se dilema ticala točke na kojoj završava druga čitanka: da li da to bude kraj Velikog rata, ili da odemo i u vrijeme poslije Drugoga svjetskog rata? Postojali su snažni argumenti protiv uključivanja 90-ih godina prošloga stoljeća u tu čitanku, ali smo na kraju ipak odlučili da je nužno uključiti i ovu najnoviju fazu nacionalističkih pokreta i sukoba radi boljeg razumijevanja sadašnjice. Uostalom, neke nacionalne države u regiji nastale su upravo tijekom te posljednje faze.

Uz te tematske kategorije druga se čitanka uglavnom drži kronologijskog pristupa kako ne bismo skrenuli u teorijska razmatranja o nacionalizmu i kako bismo pokazali: 1) evoluciju definicije nacije, 2) zemljopisni i kronologijski okvir nacionalističkih pokreta i njihove međusobne razlike, te 3) različite faze u formiranju nacionalnih država u jugoistočnoj Europi. Više od ostalih triju čitanke, ova druga prikladna je za prikazivanje različitih perspektiva jer je njezina tema sama bit nacionalnog samoodređenja, i jer dekonstruira predodžbu o jedinstvenosti i autentičnosti nacije. Najveći doprinos čitanke o nacijama i državama jest to što naciju prikazuje kao povijesnu kategoriju, uklanjajući nepovijesne predodžbe o kontinuitetu i jedinstvu. Istodobno smješta povijest jugoistočne Europe u kontekst europske i svjetske povijesti, budući da nacionalna država zauzima središnje mjesto u novijoj i u suvremenoj svjetskoj povijesti.

Treća čitanka, čitanka o **Balkanskim ratovima**, mogla je biti i dio druge, pa čak i prve čitanke, budući

da razmatra presudni trenutak stvaranja mnogih nacionalnih država na Balkanu i konačni pad Osman-skog Carstva. Istodobno, bio je to u potpunosti "balkanski događaj", koji je, bez obzira na ishod, bio smatran dokazom da su stanovnici Balkana sposobni sami odlučivati o svojoj sudbini, bez miješanja europskih "velikih sila". Osim toga, Balkanski ratovi su pokazali i relativan značaj vjera u nacionalnim sukobima: dok se u Prvom balkanskom ratu koalicija kršćanskih država borila protiv muslimanskog Osmanskog Carstva, u Drugom balkanskom ratu protivnici uopće nisu bili podijeljeni prema vjeri.

Budući da se bavi događajima u trajanju od dvije godine (iako su u nju uključeni dokumenti i iz rani-jih i kasnijih razdoblja), treća je čitanka najkraća od svih. To je, baš kao i u četvrtoj, primjer kratkotrajne povijesti u kojoj smo nastojali upozoriti, po strani od političkih i vojnih događaja (o kojima ionako govo-re školski udžbenici), na različite aspekte rata kao iskustva. Istodobno čitanka nudi znanja o događajima iz regionalne povijesti koji su na zapadu poslužili kao dokaz "osobitosti" ove regije glede nasilnosti nje-zinih sukoba. Stoga nije slučajno što se ovakvo uvjerenje pa i uvođenje i obnavljanje termina "Balkanski ratovi" protegnulo i na ratove u Jugoslaviji devedesetih. U međunarodnom javnom mnijenju prevladao je stav da su na Balkanskom poluotoku krvoproliće i međunacionalna mržnja endemska bolest. Stoga, moglo bi biti korisno da se i u učionici Balkanski ratovi usporede s tzv. Velikim ratom, koji je izbio od-mah poslije njih i koji je istinski izmijenio i samu definiciju rata.

Četvrta se čitanka bavi najvećim događajem svjetske povijesti, te stoga 1) postavlja lokalnu povijest u globalni kontekst, 2) ostvaruje moralne ciljeve nastave povijesti. Zaista, ako se učenicima povijest predaje kako bi se formirali demokratski građani, onda nam, za tu svrhu, **Drugi svjetski rat** pruža neke od najboljih lekcija. Dakako, zemlje jugoistočne Europe nisu mogle izbjeći užasima ovoga "totalnog rata", što se jasno vidi kroz dokumente koje dajemo. Međutim, povijest ovoga dijela Europe istodobno nam pruža mogućnost da poučimo učenike o humanosti i moralnim vrijednostima, i to tako što ćemo izložiti:

1) Borbu protiv fašizma. Smatrali smo da, iz obrazovnih razloga, treba naglasiti otpor totalitarnoj ideologiji i brutalnosti nacizma, uglavnom kroz pokrete otpora koji su u balkanskim zemljama bili više ili manje masovni. Male priče o kolektivnoj viziji u jeku najveće krize zapadne civilizacije mogle bi našim učenicima poslužiti kao uzor i pomoći im da steknu jasniju predodžbu o moralnoj dimenziji ljudskih postupaka.

2) Solidarnost usprkos vjerskim, političkim i nacionalnim razlikama. Važno je naglasiti pomoć koju su pojedinci ili čak i cijeli kolektivi pružali drugim pojedincima ili kolektivima tijekom rata u vrijeme teških moralnih dilema i borbe za preživljavanje.

Istodobno, iako je Drugi svjetski rat bio događaj od posebnog značaja, patnja u ratu opće je mjesto. Razaranja gradova i masovna ubijanja civila gotovo da potiru razliku između fronte i pozadine. Rat na neki način postaje blizak i prihvaća se kao "prirodni" dio političkoga i društvenoga života. Čitanka o Drugom svjetskom ratu pokazuje ista iskustva rata koja dijele jugoistočna, srednja i zapadna Europa, što nudi drugačiji pogled na priču o "osobitoj" balkanskoj "brutalnosti".

S druge strane, s obzirom na vremensku bliskost teme četvrte čitanke, ipak raste i opasnost od različitog čitanja i tumačenja dokumenata. Za neke zemlje jugoistočne Europe vrijeme poslije Drugoga svjetskog rata bilo je jednako bolno koliko i vrijeme samog rata, tako da je tumačenje rata obojano i poslijeratnim iskustvima. Imajući u vidu kompleksnost i međunarodni okvir poslijeratnih događaja, odlučili smo četvrtu knjigu završiti trenutkom oslobođenja koje je bilo različito u svakoj zemlji. Tako smo mogli zadržati optimizam zbog sloma nacističke noćne more, a da ne ulazimo u izravne i neizravne posljedice koje je on imao za poslijeratna društva i u zapadnoj i u istočnoj Europi. Osim toga, u razdo-blju Hladnog rata, zemlje u regiji jugoistočne Europe slijedile su različite putove i završile u pripadnosti istočnoj, odnosno zapadnoj Europi (u hladnoratovskom smislu).

Nastavne metode

Nije bilo očevidno, niti se uzimalo kao gotova stvar, da će ove knjige biti široko prihvaćene i korištene u učionicama. Radeći na ovom projektu, imali smo u vidu cijeli niz ograničenja:

- 1. ograničeno vrijeme, predviđeno nastavnim programima za nastavu povijesti, zbog čega ni za inovativnost nastavnika nema dovoljno prostora;
- 2. sve manji interes učenika za povijest u korist drugih, "modernijih" i atraktivnijih znanja kao što su primjerice nove tehnologije;
- 3. nedovoljno usavršavanje nastavnika kako bi obnovili svoja znanja te stekli određene vještine potrebne za korištenje alternativnoga nastavnog materijala. Stoga je teško procijeniti u kojoj će se mjeri moći u praktičnoj nastavi ostvariti ciljevi naznačeni na početku ovoga projekta.

Metoda koje nastavnici povijesti mogu primjenjivati u korištenju ovih četiriju čitanke ima mnogo i raznolike su, a neke od njih su već prisutne u nastavnoj praksi. Pitanja navedena poslije svakog izvornog dokumenta i poslije većine odjeljaka prvi su korak ka nešto naprednijim nastavnim metodama poput simulacije, insceniranja određenih situacija, pisanja samostalnih radova i aktivnog učenja. Neke teme pogodnije su za samostalno učenje, primjerice Drugi svjetski rat omogućuje nastavniku kombiniranje metoda usmene povijesti s igranim i dokumentarnim filmovima. U svakom slučaju, naše čitanke trebaju omogućiti kritički pristup postojećim školskim udžbenicima i biti polazište za stvaranje novoga znanja putem racionalnog i kritičkog istraživanja. Uspjeh ovakvog pothvata gotovo u potpunosti ovisi o nastavnikovoj inicijativi, znanju i metodičkom pristupu.

Pa ipak, kritički pristup postojećim udžbenicima treba shvatiti na pravi način. Udžbenici variraju u kvaliteti i nisu ništa manje "autentični" od čitanke s izvornim materijalima. Od samog početka treba biti jasno da time što smo se odlučili za zbirku izvornih dokumenata, radije nego da se bavimo historiografijom, nikako ne znači automatski prihvaćanje objektivnosti ili autentičnosti tih izvornih tekstova; cilj nam je bio pokazati mnoštvo tumačenja i stajališta koja proizlaze iz samih izvora. Drugim riječima, ovo je primjena komparativne metode i multiperspektivnog pristupa. Svjesni smo da naš izbor nije posve slučajan: on odražava specifična stajališta i tumačenja, na što smo skrenuli pozornost i u uvodu u svako poglavlje.

Ove se napomene odnose i na tekstove i na ilustracije. Naravno, mladim ljudima ilustracije su svakako zanimljivije, jer je zahvaljujući njima lakše "zamisliti" prošlost. Znamo, međutim, da i slike mogu zavarati, stoga i njima treba pristupiti jednako kritički kao i tekstovima. "Čitanje" slika, jednako kao i tekstova, pretpostavlja poznavanje konteksta (društvenog, kulturnog itd.) u kojem su nastale. Nastojali smo dati informacije o odabranim ilustracijama, premda su one najčešće zanimljive upravo u kombinaciji s tekstovima danima u tom poglavlju. Budući da priručnici pokrivaju sedam stoljeća povijesti, slike koje smo odabrali vrlo su različitih vrsta, što zahtijeva i različite metode analiziranja. Nastojali smo uključiti različite vrste ilustracija: fotografije, plakate, karikature, litografije, slike, ilustracije na rukopisima, oglase, razglednice, poštanske marke, novčanice itd. Osim neizbježnih estetskih naklonosti, naš je kriterij bio moć ilustracije da dočara neku situaciju. Primjerice, na osnovi slika tipičnih predstavnika određenih društvenih skupina u Osmanskom Carstvu možemo otkriti kakva je predodžba postojala o svemu što je "drugačije". Podsjetimo se da ono što je "drugačije" nije automatski i "drugo"; čak ni među suvremenicima kulturna razlika ne mora voditi do sukoba.

Zaključak

Čitanke ove edicije sažetak su intenzivnih rasprava i sporova, ali su i ugodno iznenađenje koje pokazuje da povjesničari svojim radom mogu dokinuti granice. Trenutno, na Balkanu postoji kritična masa nastavnika povijesti zainteresiranih za svoj posao i spremnih za promjene. Mi se upravo i obraćamo onim nastavnicima koji teže promjenama i traže nove smjernice. Oni će moći nadalje poticati novine u podučavanju povijesti koje je trenutno i neporecivo u krizi u svim europskim društvima. Najveći protivnik u ovom pothvatu nisu politička i ideologijska reakcija, nego apatija.

I zato nam je izazov pobuditi zanimanje kod učenika za učenje o onome što se događalo u regiji u kojoj se nalazi i njihova zemlja, te im pomoći u razumijevanju kompleksnosti današnjice. Utoliko ovaj projekt nije samo znanstveni eksperiment: ovo je i odgovor na izazove koji očekuju zemlje jugoistočne Europe na njihovu putu u zajedničku budućnost.

Uvod	25
Kronologija	27
Prvo poglavlje: Širenje osmanske vlasti u jugoistočnoj Europi	41
Ia. Počeci osmanske države u Anadoliji	42
I-1. Orhan se ženi kćeri tekfura od Jar Hisara	42
I-2. Osvajanje Karaca Hisara i prvo čitanje <i>hutbe</i> u gazi-Osmanovo ime	42
Ib. Osvajanje Balkanskog poluotoka	43
I-3. Kako su sukobi među kršćanskim državama na Balkanu olakšali prodor Osmanlija	43
I-4. Ferman Murata I. kojim se Evrenos-begu potvrđuje pravo upravljanja južnom Makedonijom (1386.)	44
I-5. Uloga domaćih suradnika u širenju osmanske vlasti na Balkanu	45
Sl. 1. Bajazid I. stiže u pomoć opkoljenom Nikopolju u noći uoči bitke s križarima (1396.) – Osmanska minijatura (oko 1584.)	46
I-6. Kako se u 14. stoljeću objašnjavala pobjeda Osmanlija nad kršćanima: Gregory Palamas i Hans Schiltberger	46
I-7. Kršćani timarnici u Arvanidu, Albanskoj provinciji (1431./1432.)	47
I-8. Srpski despot kao osmanski vazal (1432.)	47
I-9. Pad Novog Brda (1455.)	48
Sl. 2. Osmanska vojska pobjeđuje kraj Mohača (1526.); osmanska minijatura (oko 1588.)	49
I-10. Turska razaranja u Sloveniji, pismo habsburškog namjesnika u Kranjskoj (1491.)	49
Sl. 3. Zarobljeni stanovnici Beograda (1521.)	49
I-11. Kršćani zarobljeni u Bosni (1530.)	50
Ic. Pad Konstantinopola – osvajanje Istanbula (1453.)	50
I-12. Bizantsko viđenje pada Konstantinopola: Georgios Sphrantzes	50
I-13. Ponovno naseljavanje Istanbula pod Mehmedom II.	51
Id. Stanovništvo i vjera	52
I-14. Prisilno naseljavanje (<i>sürgun</i>) Balkana stanovništvom iz Male Azije (potkraj 14. stoljeća)	52
I-15. Što su Osmanlije obećale bosanskim seljacima: pismo kralja Stjepana Tomaševića (1461.-1463.) papi Piju II.	52
I-16. Ioasaph, pravoslavni episkop Vidinski, o prisilnom i dobrovoljnom primanju islama (14. stoljeće)	53
I-17. Bilješka jednog kadije o slučaju dječaka bez oca koji prima islam (1636.)	53
I-18. Molba jednog mladića da prijeđe na islam (1712.)	53

Drugo poglavlje: Institucije Osmanskog Carstva	54
Ila. Sultan i njegovo dvor	55
II-1. Titule kojima se Sulejman služio u prepisci s Ferdinandom I. (1562.).....	55
II-2. Odlike idealnog vladara u pjesmi koju je Celâlzâde posvetio sultanu Selimu II. (1566.-1574.).....	55
II-3. Različita mišljenja o bratoubojstvu na prijestolju: kronika Mehmeda Nešrija o pogubljenju Mustafe Nejakog (1422.).....	56
Sl. 4. Plan saraja Topkapi (dvora) u Carigradu.....	57
Tablica 1: Dvor i osmanska središnja uprava.....	58
Sl. 5. Carski veleposlanik na audijenciji kod osmanskog sultana.....	58
II-4. Kako je Mustafa I. došao na prijestolje (1617.).....	59
Sl. 6. Carska gozba tijekom vojnog pohoda.....	59
Sl. 7. Sultan Bajazid II. (1481.-1512.) u lovu nedaleko od Plovdiva (Filibe).....	60
IIb. Devširma	61
II-5. Sustav devširme kako ga opisuje bivši janjičar.....	61
II-6. Kršćanska kritika devširme u Žitiju Georgija Novog iz Sofije (1539.).....	61
Sl. 8. Popisivanje djece za devširmu.....	62
Sl. 9. Janjičarski aga.....	63
II-7. Lutfi-paša se prisjeća svojega života od vremena kada je unovačen sustavom devširme.....	63
IIc. Timarski sustav	64
II-8. Pravila o raspodjeli timara.....	64
II-9. Popis prihoda koje spahija treba prikupiti od timara.....	64
II-10. Ponovno imenovanje za posjednika srednjeg ili većeg timara.....	64
II-11. Pravila o posjednicima timara koji se nisu odazvali pozivu u rat.....	65
Sl. 10. Naoružani spahija.....	65
IIId. Ideologija zaštite podanika i praksa u pravosudnom sustavu	66
II-12. Savjeti Murata I. Evrenos-begu pri imenovanju za upravitelja (1386.).....	66
II-13. Ferman Mehmeda I., izdan monasima samostana Margarit, u blizini Sera (1419.).....	67
II-14. Kadijina presuda u sporu između jednoga kršćanina i jednoga janjičara (Sofija, 1618.).....	67
II-15. Kadijina presuda u sporu između jednoga muslimana i jednoga kršćanina (Vidin, 1700.).....	67
II-16. Zajednica na otoku Mikonos odlučuje protjerati kadiju (1710.).....	68
II-17. Presuda protiv kocabaşi Todorakija iz Samakocuka (1762.).....	68
II-18. Osmanska povelja kojom se štite samostani u Bosni (1785.).....	69
IIe. Pokrajine i vazalne države	69
II-19. Nagodba o statusu Dubrovnika, potvrđena i ahidnamom Murata III. (1575.).....	69
II-20. Ahidnama Ahmeda I. za Transilvaniju (1614.).....	70
II-21. Autonomija Moldavije (1716.).....	70
II-22. Francuski putnik Flachet o posebnom statusu vlaških kneževa (1741.).....	71
Tablica 2: Tipologija teritorijalne uprave u Osmanskom Carstvu (16. stoljeće).....	72

Treće poglavlje: Vjerske institucije, zajednice i obredi	73
IIIa. Muslimani	74
III-1. Natpis na portalu Sulejmanove džamije u Istanbulu (polovica 14. stoljeća).....	74
III-2. Dimitrie Cantemir o muslimanskim molitvama.....	74
SI. 11. Džamija u Izniku (Nikeja) iz 14. stoljeća.....	75
SI. 12. Sulejmanija (Sulejmanova džamija) u Istanbulu (1550.-1557.).....	75
III-3. Kako jedan musliman objašnjava vezu između Alaha i kiše (1779.).....	75
SI. 13. Ornamentalni natpisi iz Kurana u unutrašnjosti Stare džamije u Jedrenu (15. stoljeće).....	76
III-4. Muslimanska heterodoksija – šale o bektašijama.....	76
SI. 14. Turska gospa na devi prilikom hodočašća u Meku.....	76
SI. 15. Astronomski opservatorij u Istanbulu (oko 1580.).....	77
SI. 16. Narodni junak Nasredin-hodža	77
IIIb. Kršćani	78
III-5. Izbor Genadija Sholarija za prvoga pravoslavnog patrijarha poslije osvajanja Konstantinopola (1453.).....	78
SI. 17. Osmanska srebrna posuda s natpisom na grčkom, korištena za pravoslavni crkveni obred (16. stoljeće)	78
III-6. Francuski putnik Pierre Lescalopier o samostanu Sv. Save u Srbiji (1574.).....	78
III-7. Pavao Alepski o moldavskim crkvama (polovica 17. stoljeća).....	79
SI. 18. Manastir Voronec u Moldaviji (izgrađen 1488., vanjske freske 1547.-1550.)	79
SI. 19. Tajna večera – freska iz samostana Stavronikita, Athos (Sveta gora) (1546.)	79
III-8. Kozmas Etolski poziva kršćane da školuju djecu	80
III-9. Kiril Pejčinović o sukobima između seljana pravoslavaca i njihovih svećenika (1816.).....	80
IIIc. Židovi	81
III-10. Pismo Isaka Carfatija, rabina iz Jedrena, upućeno Židovima u srednjoj Europi (sredina 15. stoljeća)	81
III-11. Elijah Capsali o bogatstvu Židova u Osmanskom Carstvu u vrijeme vladavine Mehmeda II.	81
III-12. Židovski mesijanizam: slučaj Sabbataia Zevija (1666.).....	82
SI. 20. Židovski liječnik – francuska gravura (1568.).....	83
IIId. Religijski suživot i diskriminacija	84
III-13. Vjerski dijalog tijekom zatočeništva Gregorija Palame (1354.).....	84
III-14. Suživot različitih vjerskih zajednica u osmanskim gradovima (oko 1600.).....	85
III-15. Odnosi između pravoslavaca, katolika i luteranaca u Bugarskoj i Vlaškoj (1581.)	85
III-16. Fetva Ebus-suuda šijitima (sredina 16. stoljeća).....	86
III-17. Carska naredba o zabrani "franačkog" prozelitizma među Armencima u istočnoj Anadoliji (1722.).....	86
III-18. Osmanske vlasti u Bosni presuđuju u sporu između pravoslavaca i katolika (1760.).....	87
III-19. Carska ograničenja za nemuslimane (1631.).....	87
III-20. Pogubljenje nepropisno odjevenog pravoslavca (1785./1789.).....	88

III-21.	Carska zapovijed o crkvi u Stanimaki, kraj Plovdiva, izgrađenoj bez dozvole (1624.)	88
III-22.	Netolerantnost kršćana prema ljudima koji žive u braku s osobom druge vjere (Cipar, 1636.).....	88
III-23.	Odredbe o vjerskom životu u Transilvaniji (1653.)	89
III-24.	Zaključak biskupskog sinoda u Stonu kraj Dubrovnika, uperen protiv Židova (1685.).....	89
III-25.	Privilegije za jednoga Židova u Dubrovniku (1735.).....	90
III-26.	Mučeništvo sv. Kirane u Solunu (1751.)	90
Sl. 21.	Kristovo uznesenje, osmanska minijatura (1583.)	91
Četvrto poglavlje: Društveni tipovi i svakodnevni život		92
IVa.	Elita i običan svijet	93
IV-1.	Prezir osmanske elite prema Turcima seljacima	93
Sl. 22.	Spahija	93
Sl. 23.	Akindžija	94
Sl. 24.	Janjičar.....	94
Sl. 25.	Vojnici u Albaniji, crtež Jean-Baptiste Hilaire (1809.).....	94
Sl. 26.	Şeyh-ül-islam [šejh el islam].....	95
Sl. 27.	Visoki osmanski pisar	95
Sl. 28.	Arapski trgovac.....	96
Sl. 29.	Trgovac iz Dubrovnika	96
Sl. 30.	Osmanski krojač	96
Sl. 31.	Pastir.....	96
Sl. 32.	Ribar	97
Sl. 33.	Derviš.....	97
Sl. 34.	Armenski monah	98
Sl. 35.	Pravoslavni patrijarh Konstantinopola.....	98
Sl. 36.	Veliki istanbulski rabin (kraj 18. stoljeća)	99
Sl. 37.	Kršćanski velikaš (18. stoljeće)	99
Sl. 38.	Čuveni ajan: Ali-paša od Janjine (1741.-1822.), slika Louisa Dupréa (1819.)	100
Sl. 39.	Osmanski mjenjač novca	100
Sl. 40.	Dragoman: Pierre Jamoglu, tumač pri francuskom veleposlanstvu (1787.)	100
Sl. 41.	Švedski veleposlanik (1788.).....	101
Sl. 42.	Galiot nosi svoj obrok vode	101
IVb.	Život na selu	102
IV-2.	Odredbe o seoskoj samoupravi u Vidinskom pašaluku (1587.)	102
IV-3.	Seljakova obveza da obrađuje svoje imanje (seoski zakon iz Karamanije, 1525.).....	102
Sl. 43.	Bugarska kuća u Trjavni (18. stoljeće)	102
IV-4.	Francuski putopisac Pierre Lescalopier opisuje bugarske kuće nedaleko od Ruščuka (1574.).....	103
IV-5.	Kako izgledaju i kako su odjeveni ljudi koji žive nedaleko od Plovdiva (1553.-1555.)	103
IV-6.	Hrana i piće u Albaniji (oko 1810.)	103

Sl. 44.	Soba u Arbanasima (18. stoljeće).....	103
IV-7.	Putovanje po bugarskim selima (1761.).....	104
Sl. 45.	Muškarci i žene s otoka Paros sviraju i plešu.....	104
Sl. 46.	Žene peru rublje izvan kuće (Larisa, rano 19. stoljeće).....	105
IV-8.	Ceste i pošta u Albaniji za vrijeme osmanske vlasti (oko 1800.).....	105
IVc.	Život u gradovima	106
IV-9.	Opis Beograda (1660.).....	106
Sl. 47.	Turčin putuje konjem natovarenim velikim koševima za voće i povrće.....	107
Sl. 48.	Povorka pekara u Istanbulu (1720.).....	108
IV-10.	Rezidencija vlaškoga kneza Constantina Mavrocordata, kako je prikazuje francuski putopisac Flachet (polovica 18. stoljeća).....	108
IV-11.	Povelja ceha trgovaca mješovitom robom u Moskopolju (1779.).....	108
IV-12.	Šegrtski ugovor na otoku Skiros (1793.).....	109
Sl. 49.	Osmanska djeca na vrtuljku tijekom proslave Bajrama.....	109
IV-13.	Fetva Ebu's-Su'uda o carskoj odluci o zatvaranju kavana (3. četvrtina 16. stoljeća).....	110
IV-14.	Kavanska pjesma iz Senja.....	110
IV-15.	Evlija Čelebija o beogradskoj baklavi (1660.).....	110
IV-16.	Jelovnik Shevki mula Mustafe (Sarajevo, druga polovica 18. stoljeća).....	111
IVd.	Život na granici	111
IV-17.	Francuski putopisac Nicolas de Nicolay opisuje osmanske ratnike, "delije" (1551.).....	111
Sl. 50.	Delija, osmanski ratnik (16. stoljeće).....	112
IV-18.	Institucija bratimljenja na bosanskoj granici (1660.).....	112
IV-19.	Osmanlije traže liječnika iz Dubrovnika (1684.).....	113
IV-20.	Pismo Šimuna Kozičića Benje, Modruškog biskupa, papi Lavu X. (1516.).....	113
IV-21.	Pismo Frana Krste Frankopana Gašparu Čolniću (1670.).....	113
IV-22.	Pjesma o Hrvatima koji haraju po Kladuši.....	114
IV-23.	Marko Kraljević pije vino za Ramazana.....	114
IV-24.	Utjecaj kršćana na Albance muslimanske vjere (oko 1800.).....	114
IVe.	Pogled na život žena	116
IV-25.	"Carsko" vjenčanje u 15. stoljeću.....	116
IV-26.	Žene u Albaniji (oko 1810.).....	116
IV-27.	Solidarnost među kršćankama: mučeništvo sv. Filotheje (1589.).....	116
IV-28.	Statut ceha proizvođačica sapuna u Triki, u Tesaliji (1738.).....	117
Sl. 51.	Ugledna Atenjanka (1648.).....	117
IV-29.	Razvod braka u jednom selu blizu Sofije (1550.).....	117
Sl. 52.	Turkinja s djecom (1568.).....	118
Sl. 53.	Turkinja u odjeći za izlazak – francuski crtež (oko 1630.).....	118
Sl. 54.	Djevojka iz brdskih krajeva na sjeveru Albanije (početak 19. stoljeća).....	118

IV-30.	Kadija bilježi slučaj Cipranke koja se razvodi tako što prelazi na islam (1609.).....	119
IV-31.	Kadija bilježi slučaj muslimana koji se rastaje od kršćanke (1610.).....	119
IV-32.	Preljub janjičara s muslimankom u Istanbulu (1591.).....	119
IV-33.	Komentari lady Mary Wortley Montagu o osmanskim ženama (1717.).....	120
Peto poglavlje: Elementi krize		121
Va.	"Prirodne" nepogode	122
V-1.	Glad u Istanbulu (1758.).....	122
V-2.	Potres u Istanbulu (1766.).....	122
V-3.	Kuga u Bukureštu (1813.).....	123
Vb.	Politička kriza u Istanbulu	123
V-4.	Rješenja za krizu osmanske države u Koçi-begovim memoarima (oko 1630.).....	123
V-5.	Poslanici moldavskog kneza Constantina Mavrocordata objašnjavaju zašto su u Istanbulu morali podmititi mnoge ljude (1741.).....	124
Vc.	Ratovi, pobune i seobe	124
V-6.	Seljaci bježe u grad (1665.).....	124
V-7.	Pobuna Mehmed-age Bojadžioğlu na Cipru (oko 1680.).....	125
V-8.	Izveštaj papi o pobuni u Čiprovcima (1688.).....	126
V-9.	Srbi bježe u strahu od osmanske osvete (1690.): svjedočenje đakona Atanasija Srbina.....	127
V-10.	Moldavska buna protiv Osmanlija (1711.).....	127
V-11.	Habsburški časnik u dnevniku opisuje opsadu Dubice (1788.).....	127
V-12.	Nesigurnost putovanja kroz Albaniju (oko 1800.).....	128
V-13.	Kako je Šepavi (Topal) Ibrahim provalio u Kazanlik (1809.).....	128
V-14.	Niz katastrofa u priči bugarskog učitelja Todora iz Pirdopa blizu Sofije (1815.-1826.).....	129
Bibliografija		131
Bilješka o koordinatorima projekta		135
Bilješka o suradnicima		137
Nastavnici koji su sudjelovali u seminarima		139
Karta 2: Osmansko Carstvo i Europa 1600. godine.....		140

Osmansko Carstvo jedna je od glavnih političkih sila koje su tijekom vrlo dugog razdoblja oblikovale povijest jugoistočne Europe. Od 14. pa sve do početka 20. stoljeća osmanska država bila je najveća politička organizacija u ovoj regiji.

No, to nije jedini razlog proučavanja osmanske povijesti jugoistočne Europe. Osmansko Carstvo je važno u kolektivnom samodefiniranju nacija jugoistočne Europe. Upravo zbog činjenice da su se borili protiv Osmanlija, te se nacije smatraju dijelom kršćanske Europe.

Nadalje, osmanska vlast često se okrivljuje kako za ekonomsku zaostalost, tako i za kaotičnu političku situaciju koja obilježava mnoge zemlje jugoistočne Europe sve do danas. Nije nam cilj dokazivati ni da Osmanlije jesu odgovorne za ove pojave, niti da nisu. Smatramo da ćemo o ovim i mnogim drugim pitanjima moći neovisno prosuđivati ako se pobliže pozabavimo različitim izvorima iz osmanskog razdoblja naše zajedničke povijesti.

Postoji još jedan razlog zbog kojeg se treba iznova posvetiti osmanskoj povijesti. Tijekom posljednjih nekoliko desetljeća proučavanje Osmanskog Carstva doživjelo je neobično jak zamah, i to ne samo u Turskoj i zemljama jugoistočne Europe nego i u zapadnoj Europi, u SAD-u, pa čak i u Japanu. Povjesničarima su odnedavno dostupni novi izvori o kojima postavljaju nova pitanja putem starih i novih metoda, pa je predodžba o Osmanskom Carstvu sada bogatija, detaljnija i uravnoteženija. K tome, mnogo stvari koje su ranije vrijedile kao nesporne činjenice sada su, u novim studijama, dovedene u pitanje ili su čak odbačene.

Često se kaže da je Osmansko Carstvo bilo turska država. Istina je da su osnivači osmanske države i dinastije bili turskog podrijetla, ali širenjem osmanske države novim osvajanjima, ona je s vremenom obuhvatila mnoge narode koji su govorili različitim jezicima i pripadali različitim vjerama. Štoviše, i samu su vladajuću klasu Osmanskog Carstva, tijekom većega dijela njegove povijesti, činili ljudi različitih etniciteta. Dapače, od „klasičnog doba“ Mehmeda II. i Sulejmana pa sve do jačanja nacionalizma u 19. stoljeću, sami pripadnici vladajuće klase pod „Turcima“ podrazumijevali su proste i nepismene seljake iz Male Azije s kojima su nastojali imati što je moguće manje zajedničkoga. Stoga predstavnici osmanske vlasti i intelektualci svoju državu nikad nisu zvali Turskom, nego *devlet-i aliye* (Visoka porta), ili *devlet-i ali-Osman* (država Osmanove loze). Jednako kao i u većini drugih srednjovjekovnih država i država ranoga novog vijeka, i ovdje je lojalnost dinastiji bila važnija od etničke pripadnosti.

I pojam „osmanski despotizam“ bio je osporavan u novijim povijesnim istraživanjima. Najvažniji argument koji obara tezu o „osmanskom despotizmu“ jest činjenica da se osmansko društvo tijekom svoje duge povijesti i te kako mijenjalo. Točno je da su sultani, barem tijekom „klasičnog doba“, imali neograničenu vlast i da su nastojali kontrolirati sve što se događa diljem svih osvojenih oblasti. Međutim, carevinu koja se prostirala na tri kontinenta nije bilo lako kontrolirati, naročito ne onako ograničenim tehničkim sredstvima kakva su postojala u kasnom srednjem vijeku i na početku novoga vijeka. Čak i slavni sustav *timara*, koji je omogućavao sultanima kontrolu najznačajnijeg dijela njihove vojske, zapravo je bio samo sredstvo kakvo se rabilo u svim razvijenijim poljoprivrednim društvima s nešto većim teritorijem i stanovništvom, sredstvo kojim se na lokalnoj razini postizalo ono što se, s obzirom na nizak stupanj razvoja novčane privrede, predindustrijski prometni sustav i sustav komunikacije, nije moglo postići na razini cijele zemlje – naime, prostiranje vladajuće elite po cijeloj zemlji, a preko grbače seljaka, kako bi se očuvali zakon i poredak i kako bi se osigurao prijenos svakoga proizvedenog viška od izravnih proizvođača u ruke same vladajuće elite. Ni sultanova kontrola nad *timarima* niti njegov

monopol na vatreno oružje (Osmansko Carstvo može se smatrati „barutnim carstvom“, jednako kao i neke druge velike države na početku novoga vijeka) nisu uspjeli preživjeti krizu kakvu je donio kraj 16. stoljeća.

Nadalje, iako su sultani tvrdili da imaju apsolutnu vlast, baš kao i većina drugih samodržaca u Aziji, Europi i drugim dijelovima svijeta, morali su poštovati ograničenja kakva im je nametao Sveti Božji zakon – u osmanskome slučaju – šerijat. Sultani su se često oglašivali o zakon uz pomoć *seyh-ul-islama*, vrhovnoga vjerskog poglavara, ali to nam samo govori da su sultani i te kako bili svjesni da ipak ne posjeduju neograničenu moć. Jednostavnije rečeno, „despotska“ vlast osmanskih sultana teorijski je ovisila o Bogu, a praktički o okolnostima kakve vladaju među ljudima.

Razlika između društava i stanovništva jugoistočne Europe, s jedne, i osmanskih osvajača/tlačitelja, s druge strane, okosnica je većine naših nacionalnih verzija povijesti. Činjenica je da je ne samo u trenutku osvajanja nego i tijekom duge osmanske vladavine bilo mnogo sukoba i okrutnosti. Pa ipak, cijelu povijest jugoistočne Europe od 14. do 20. stoljeća ne čine samo sukobi. Kao i u mnogim drugim društvima kojima vladaju nadnacionalna i multikonfesionalna carstva, ljudi se nisu samo opirali već su i tražili načina da se prilagode povijesnoj situaciji, da stvore bolju budućnost za sebe kao i za zajednicu kojoj pripadaju. Katkad je u tom cilju valjalo „pregovarati“ s vlastodršcima, a katkad i aktivno surađivati s njima kako bi se stekle osobne ili kolektivne povlastice. To je opet moglo značiti podređivanje vlasti, ili naprotiv, moglo je značiti izbor nekog oblika pasivnog ili aktivnog otpora. A to, opet, znači da je svakodnevica često bila važnija od velikih političkih pitanja. Noviji nam radovi omogućuju uvid u praktične vidove života u jugoistočnoj Europi za vrijeme osmanske vladavine, pokazujući zajedničke obrasce iz kojih se vide velike sličnosti sa svakodnevnicom u drugim regijama Europe toga doba, vidimo da unutar jugoistočne Europe postoje mnoge sličnosti, ali i razlike od jednog kraja do drugoga.

Uspoređujući nove znanstvene radove, vidimo kako dosadašnja predodžba o povijesnoj „posebnosti“ jugoistočne Europe pod osmanskome vlašću polako blijedi, a sve više se uočavaju sličnosti s drugim regijama, ali i s društvom u kojem trenutno živimo. Dakako, razlike i dalje postoje, i njih ni noviji radovi ne negiraju, ali jednostavno, njih nema toliko da bismo cijelu jugoistočnu Europu u vrijeme Osmanskog Carstva mogli proglasiti nekakvim egzotičnim rezervatom. Ove razlike omogućuju nam bolje razumijevanje kompleksnosti društava u prošlosti i u sadašnjici, a to zapravo i jest jedan od osnovnih zadataka povijesnog znanja, u ovim prostorima i uopće.

Ova čitanka nastoji omogućiti nastavnicima, učenicima i znanstvenicima sagledavanje povijesti jugoistočne Europe u vrijeme Osmanskog Carstva na nov način. Kako bismo izbjegli preklapanja ove knjige s drugom čitankom, posvećenom nacijama i državama u jugoistočnoj Europi, posljednje stoljeće Osmanskog Carstva nije uključeno u ovu knjigu. Stoga ova čitanka završava kasnim 18. stoljećem, uključujući samo nekoliko dokumenata s početka 19. stoljeća. Pa čak i uz ovo ograničenje, bilo je, s obzirom na ovako malen broj stranica, gotovo nemoguće prikazati sve aspekte i pojedinosti iz pet stoljeća kasne srednjovjekovne i rane novovjeke povijesti jugoistočne Europe. Morali smo stoga postaviti prioritete i činiti izbor. Neke smo aspekte, ma koliko važni bili, ili u potpunosti preskočili ili smo ih samo ukratko naznačili. U izboru izvornih dokumenata oslanjali smo se na naše suradnike i nastojali dati nepristranu sliku, i u geografskom i u tematskom smislu. Pa ipak, znamo da će neki čitatelji i/ili korisnici ove čitanke željeti upotrijebiti i druge tekstove i ilustracije. Ako to bude tako, postigli smo jedan od ciljeva, a to je potaknuti nastavnike, učenike, pa i povjesničare da uoče različitosti i posvete pozornost kompleksnosti povijesti ove regije u vrijeme osmanske vladavine.

Kronologija

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
Osman I. (1281.-1324.)	Oko 1300.-1345. godine: početak širenja osmanske vlasti na sjeverozapad Male Azije, a na račun Bizantskog Carstva; tijekom ovoga razdoblja Osmanski emirat bori se za prevlast s drugim Turskim emiratima u Maloj Aziji; polagano uključivanje muslimanskih znanstvenika (<i>ulema</i>) u osmanski politički sustav.	1302. – Osman pobjeđuje Bizant kod Bafeona.			1307. – demisija sultanata Rumskih Seldžuka; Turski emirati u Maloj Aziji postaju izravni vazali mongolske (<i>ilhanidsk</i>) države u Perziji
Orhan (1324-1362.)			1326. – osvajanje Bruse (Burse), nakon koje padaju i Nikeja (Iznik, 1331.) i Nikomedija (Izmit, 1337.).	Bizantski gradovi postaju osmanski (pretežno muslimanski); tijekom 14. i 15. stoljeća slični se procesi odvijaju i u Maloj Aziji i na Balkanu.	1335. – raspad Ilhanidskog Carstva; osmanski emirat postaje neovisan.
				1339. – Orhanova džamija u Bursi, prva džamija osnove tlocrta.	1337.-1453. – Stogodišnji rat između Francuske i Engleske.
		1345. – prvi angažman osmanske vojske u Europi, na strani budućega Bizantskog cara Ivana VI. Kantakuzena (1347.-1354.).	1345. – osvajanje emirata Karesija, uključujući i istočnu obalu Dardanela.		1341.-1354. – građanski rat u Bizantu.
				1346.-1347. – kuga iz Kafe stiže u jugoistočnu Europu i pogađa velik dio regije.	1345.-1353. – velika epidemija kuge, "crne smrti", diljem Azije, Europe i sjeverne Afrike.

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
Murat I. (1362-1389.)	1354-1402. – Širenje Osmanskog Carstva na jugoistočnu Europu; tijekom ovoga razdoblja turska pogranična plemena tek se počinju integrirati u osmanski politički sustav, pa su još uvijek često ratovala u svoje ime. Osmanlije su pribjegavale različitim političkim mehanizmima ekspanzije: sklapali su ugovore s postojećim državama jugoistočne Europe (koje su prihvaćane kao vazalske), bračna savezništva, jednostavno anektirali određene teritorije i svojim ratnicima dijelili lena (timare), naseljavali Turke iz Male Azije itd. 1390-ih sultan Bajazid je poduzimao odlučne korake ka integriranju ovih skupina u Carstvo, što je među Turcima u Maloj Aziji, ali i među drugima, dovelo do nezadovoljstva.		1354. – osvajanje Galipolja.		1355. – umire car Stefan Dušan (1331.-1355.), slabljenje Srbije.
			1361.-1369. – osvajanje Trakije, uključujući i Edrine (Jedrene).		
		1371. – osmanska pobjeda nad Srbima na rijeci Marici.	Sedamdesete i osamdesete godine 14. stoljeća – osvajanje Makedonije i dijelova Grčke i Albanije.	1378.-1391. – Yezil Cami (Zelena džamija), Iznik	1370.-1405. – vladavina Timur-Lenka.
1385. – savez Poljske i Litve. Bajazid I. (1389-1402.)	ekspanzije: sklapali su ugovore s postojećim državama jugoistočne Europe (koje su prihvaćane kao vazalske), bračna savezništva, jednostavno anektirali određene teritorije i svojim ratnicima dijelili lena (timare), naseljavali Turke iz Male Azije itd. 1390-ih sultan Bajazid je poduzimao odlučne korake ka integriranju ovih skupina u Carstvo, što je među Turcima u Maloj Aziji, ali i među drugima, dovelo do nezadovoljstva.	1389. – prva bitka na Kosovu; Osmanlije odnose pobjedu nad koalicijom koju predvodi srpski knez Lazar; Srbija postaje vazal Osmanskog Carstva.	1390.-1391. – prva osmanska aneksija turskih emirata na jugozapadu Male Azije (Saruhan, Ajdin, Menteşe, itd.).		1385. – savez Poljske i Litve.
		1396. – bitka kraj Nikopolja; Bajazid I. je porazio križare koje je predvodio Sigismund Luksemburški, kralj Ugarske.	1396. – aneksijom Vidina Bugarska napokon pada pod osmansku vlast.		
			1397.-1398. – Bajazid I. dovršava osvajanje većega dijela Male Azije.		
1402.-1413. interregnum – Bajazidovi sinovi bore se za vlast.		1402. – bitka kraj Angore/Ankare; Timur Lenk nanosi poraz Bajazidu I. i zarobljava ga.	1402. – Timur ponovo uspostavlja nekoliko turskih emirata u Maloj Aziji.	1403.-1414. – Eski Cami (Stara džamija), Jedrene.	

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
Mehmed I. (1413-1421.)	Postupan oporavak i brižljivo restauriranje Osmanske države; ponovna ali promišljena ekspanzija i na Balkanu i u zapadnom dijelu Male Azije.	1419.-1420. – Osmanska osvajanja na donjem toku Dunava; Vlaška postaje vazalna država.	1419.-1420. – osvajanje Dobrudže, Giurgiua i Turnua.	1416. – pobuna šeika Bedredina; porazio ga Mehmed I.	
Murat II. (1421.-1451., s prekidom 1444.-1446.)			1425.-1428. – konačna aneksija jugozapadnog dijela Male Azije (emirata Ajdin, Menteše, Teke, Germijan i dr.).	1421.-1437. – kompleks Muradiye u Bursi, ukrašen keramikom iz Tabriza.	
			1430. – Solun pada pod osmansku vlast.		
			1439. – Osmanlije prvi put osvajaju Srbiju.		1439. – na saboru u Firenci Bizantski car Ivan VIII. pristaje na uniju Pravoslavne crkve s Rimom, a zauzvrat traži križarski rat protiv Osmanlija.
	Pod utjecajem ugarskog korištenja topništva i Osmanlije se počinju služiti vatrenim oružjem, premda ne sustavno.	1443. – mađarski pohodi na Balkanu; uspješan ustanak Albanaca pod vodstvom Skenderbega (Gjergja Kastriota).	1443. – Osmanlije predaju Srbiju i Albaniju.		
	1444. – novi mađarski pohodi na Balkanu, poraz kod Varne.				

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
		1448. – druga kosovska bitka, Osmanlije pobjeđuju mađarsku vojsku koju predvodi Janos Hunyádi (Sibinjanin Janko).			
Mehmed II. (1444.-1446., 1451.-1481.)	Osmanska država postaje prava organizirana carevina („klasično doba“ Osmanskog Carstva); uspostavljanje stroge strukture dvora i društvene hijerarhije; razvlašćuju se pripadnici staroga plemstva, koje je i osnovalo carstvo, a često i pogubljuju, uz pomoć <i>kapi kulara</i> (sultanovi robovi koji su prešli na islam); najveći dio zemljišnih posjeda prelazi u vlasništvo države i dijeli se kao feud (timar); djelotvorna upotreba prve generacije vatrenog oružja (Osmansko Carstvo često se naziva i „barutno carstvo“).		1453. – osvajanje Konstantinopola.	Konstantinopol postaje glavni grad Osmanske države - Istanbul; crkva Svete Sofije postaje džamija; grade se saraj Topkapi (do 1478. godine), zatvorena tržnica (<i>bezistan</i>) i nekoliko džamija (među njima i Fatihova džamija, 1463.-1470.).	1453. – Stogodišnji rat završava pobjedom Francuza.
		1456. – Janos Hunyádi nanosi poraz Osmanlijama kod Beograda.	1455-1456. – Moldavija postaje vazalna država.		1455. – Gutenberg tiska Bibliju.
			1459. – konačni pad Srbije.		
			1460. – osvajanje Atenskog vojvodstva, Mistre i većeg dijela Moreje.		
			1461. – osvajanje Bizantskog Trapezuntskog Carstva.	1454. – patrijarh Genadij osniva Konstantinopolsku bogosloviju.	
		1463.-1479. – osmansko-mletački rat.	1463. – osvajanje većega dijela Bosne.		
	1468. – osvajanje Karamanije, u Maloj Aziji.				
	1473. – Osmanlije kod Otlukbelija odnose pobjedu nad Uzun Hasanom; učvršćivanje osmanske vlasti u Anadoliji.	1470. – osvajanje Negropona (Eubeje).			

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
		1475. – bitka kraj Vasluja; moldavski knez Stefan Veliki (1457.-1504.) nanosi poraz Osmanlijama.	1475. – Osmanlije osvajaju Kafu, đenovsku koloniju na Krimu; Tatarski hanat na Krimu postaje vazalna pokrajina Osmanskog Carstva.	1476. – prva knjiga na grčkom tiskana u Milanu (Konstantin Laskaris, Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών).	1469.-1492. – vladavina Lorenza di Medicija u Firenci; vrhunac renesanse.
			1479. – osvajanje većeg dijela Albanije. 1480. – Osmanlije osvajaju Otrant, na jugu Italije; predaju ga 1481.		
Bajazid II. (1481.-1512.)	Smirivanje unutarnjih sukoba koje je prouzročio 'despotizam' Mehmeda II., uz očuvanje centralističke organizacije carstva i njezinih prednosti.		1483. – osvajanje Hercegovine. 1484. – osvajanje Hilije i Belgoroda Dnjestarskog (Akkermana); Moldavija gubi prilaz Crnom moru.	1492. – Protjerivanje sefardskih Židova iz Španjolske; veći dio njih nailazi na dobrodošlicu u Osmanskom Carstvu, pa se tu i naseljava; 1493. – prva židovska tiskara u Istanbulu, koju su osnovali sefardski Židovi izbjegli iz Španjolske; 1493. – prva slavenska tiskara u jugoistočnoj Europi na Cetinju (pod mletačkim utjecajem); tijekom 16. stoljeća slavenske tiskare osnivaju se i u Vlaškoj (1508.), Bosni, Srbiji i Transilvaniji, ali veći na njih radi vrlo kratko.	1489. – Cipar postaje mletački posjed. 1492. – Kolumbo otkriva Ameriku. 1494. – francuski pohodi na Italiju; početak talijanskih ratova. 1497.-1498. – Vasco da Gama otkriva morski put od Portugala do Indije.
		1499.-1503. – osmansko-mletački rat.	Osvajanje mletačkih uporišta u kontinentalnom dijelu Grčke i u Albaniji.		

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
			1499.-1540. – osvajanje Like i dijelova Dalmacije.	1505. – džamija Bajazida II. u Istanbulu.	1502. – osnivanje safavidske dinastije u Perziji; Perzija postaje šiitska.
Selim I. (1512.-1520.)	Energično suzbijanje pro-perzijskog otpora u Anadoliji, znatno proširenje teritorija ka Bliskom istoku, čime je dodatno ojačana islamska sastavnica Osmanskog Carstva.	1514. – bitka kraj Çaldirana, velika pobjeda Osmanlija nad Perzijancima.	1514.-1515. – pripajanje istočnog dijela Male Azije.		
		1516. – bitka kraj Mardj Dabika, velika pobjeda Osmanlija nad Mamelucima.	1516.-1517. – osvajanje Sirije, Palestine i Egipta; osmanski protektorat nad Mekom i Medinom.		1517. – „95 teza“ Martina Luthera u Wittenbergu, u Njemačkoj; početak reformacije.
			1519. – Alžir priznaje osmansku vlast.		1519. – Karlo V. izabran za rimsko-njemačkog cara; kako je od 1516. bio i kralj Španjolske, Karlo V., izdanak loze Habsburga, postaje jedan od glavnih protivnika Osmanskog Carstva.
Sulejman I. "Zakonodavac" (1520.-1566.)	Vrhunac osmanske moći; širenje teritorija i u Europi i u Aziji, kombiniranjem vojne sile i žive diplomatske aktivnosti; sistematiziranje osmanskog zakonodavstva i uprave.		1521. – osvajanje Beograda	1526. – Piri Reis (1465.-1554.) piše <i>Kitab-i-Bahriye</i> , "Knjigu o moru", u kojoj sažima ukupno pomorsko iskustvo svoje epohe; 1513. izradio je i detaljnu pomorsku kartu, na kojoj je prikazao i Sjevernu i Južnu Ameriku.	1519.-1522. – Magellan krenuo na prvo putovanje oko svijeta. 1526. – Početak Mogulskog carstva u Indiji.
		1522. – osvajanje Rodosa.			
		1526. – bitka kraj Mohača, velika pobjeda nad Ugarima. 1529. – početak osmansko-habsburškog sukoba u Ugarskoj; prva neuspješna opsada Beča.	1534.-1535. – osvajanje Iraka.		

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva			
		1538. – uspješan pohod Osmanlija na Moldaviju.	1538. – aneksija Bendera (Tigine).	1538. – Sinan, poznat i kao Mimar Sinan (1490.-1588.), postaje glavni carski graditelj; osmanska arhitektura nalazi se na vrhuncu.	1543. – Kopernik objavljuje svoje djelo <i>De revolutionibus orbium coelestium</i> (O kruženju nebeskih tijela).			
		1541. – novi Sulejmanov pohod na Mađarsku.	1541. – osvajanje središnje Ugarske (budimske) kneževine; Transilvanija postaje vazalna kneževina.			1545.-1563. – Tridentski sabor, reforme unutar katoličanstva.		
				1551.-1552. – aneksija Banata.	Polovicom 16. stoljeća reformacija se širi na Mađarsku i Transilvaniju; Saksonci nastanjeni u Transilvaniji primaju luteransku vjeru, a velik broj Mađara kalvinističku.	1551.-1556. – Rusi osvajaju tatarske kanate Kazanj i Astrahan.		
			1555. – Osmansko-perzijski mir u Amasiji, stabiliziranje istočne granice Osmanskog Carstva.				1550.-1557. – Mimar Sinan gradi Sulejmanovu džamiju u Istanbulu.	1555. – Augsburški vjerski mir u Njemačkom Carstvu.
							1555. – prva knjiga tiskana na albanskom jeziku (u Italiji): Meshari [Knjiga služenja], od Dom Gjona Buzukua.	1556. – Abdikacija Karla V.; habsburški posjedi dijele se na nasljednike iz španjolske i austrijske nasljedne linije.

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
			1566. – Osmanlije osvajaju otok Hios.	1557. – obnova Srpske pravoslavne patrijaršije u Peći.	1562.-1598. – vjerski ratovi u Francuskoj.
Selim II. (1566.-1574.) "Pijanica"		1571. – u bitki kraj Lepanta mornarica Svete lige porazila osmansku.	1570.-1571. – osvajanje Cipra.	1567. – prva armenska tiskara u Istanbulu. 1569-1575. – Mimar Sinan gradi Selimovu džamiju u Jedrenu.	1566. – početak ustanka protiv Španjolaca u Nizozemskoj.
Murat III. (1574.-1595.)	Financijska kriza, akća devalvira, inflacija.	1578.-1590. – iscrpljujući rat s Perzijom.	Osvajanje Azerbejdžana i nekoliko perzijskih pokrajina.	1580. – uvažavajući pritužbe vjerskih vođa, sultan zapovijeda rušenje opservatorija u Istanbulu.	1587.-1629. – vladavina Abasa I. u Perziji; vrhunac moći dinastije Safavida.
Mehmed III. (1595.-1603.)	Ozbiljna unutarnja kriza Osmanskog Carstva; zbog dugih ratova protiv Habsburgovaca i Perzije zemlja se našla u financijskim poteškoćama i oslabjela je tradicionalna vojna organizacija, osobito spahijska konjica; stoga se sve češće pribjegava plaćenicima (<i>levend</i>), a povećava se zemljišni zakup (<i>iltizam</i>).	1593.-1606. – iscrpljujući rat protiv Svete lige, predvođene austrijskim Habsburgovcima; protu-osmanska pobuna u Rumunjskim kneževinama (1594.).		1583.-1586. – kompleks Muradiye u Manisi. 1596.-1609. – bune dželalija u Maloj Aziji.	1588. – engleska mornarica nanosi poraz španjolskoj Armadi 1598. – Nantski edikt, tolerancija francuske kalvinističke vjeroispovijesti.
Ahmed I. (1603.-1617.)		1602.-1612. – rat s Perzijom. 1606. – mirovni ugovor na Žitvi sklopljen s austrijskim Habsburgovcima.	Osmanlije gube teritorije osvojene 1578.-1590.: to su prvi veći teritorijalni gubici koje trpi Osmansko Carstvo.	1609.-1616. – Sultan Ahmedova džamija (Plava džamija) u Istanbulu.	1603. – umire Elizabeta I. (1558.-1603.); James Stuart, škotski kralj, postaje i kralj Engleske, čime su ova dva kraljevstva napokon ujedinjena. 1613. – dolazak dinastije Romanovih u Rusiji.

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
Mustafa I. (1617.-1618.)					
Osman II. (1618.-1622.)	Zbog pokušaja unutarnjih reformi, dolazi do pobune janjičara, koji svrgavaju i ubijaju sultana.	1620.-1634. – rat s Poljskom i Litvom oko kontrole nad Moldavijom.			1618.-1648. – Tridesetogodišnji rat.
Mustafa I. (1622.-1623.)					
Murat IV. (1623.-1640.)	Stroge mjere za obnovu reda i zakona.	1623-1639. – rat s Perzijom; nakon početnih poraza u bitkama protiv Abasa I., ratni pohodi Murata IV. i mirovni sporazum u Kasr-i-Şirinu (1639.), Osmansko Carstvo se vraća u granice od 1555. i 1612.		1627. – patrijarh Kiril Lukaris osniva grčku tiskaru u Istanbulu; po patrijarhovom pogubljenju, Osmanlije je zatvaraju 1638.	
				1635. – Revanski paviljon u saraju Topkapi.	
Ibrahim I. (1640.-1648.) "Ludi"		1645.-1669. – iscrpljujući rat s Mlecima.	Osvajanje Krete (završeno tek 1669.).		1640. – početak engleskog građanskog rata između kralja i parlamenta.
Mehmed IV. (1648.-1687.)	Nakon višegodišnjih unutarnjih nemira, veliki veziri iz obitelji Koprulu (Ćuprilić) uspijevaju učvrstiti svoj položaj, ponovno uspostaviti red u zemlji i pokrenuti nova teritorijalna osvajanja.	1656. – Mehmed-paša Ćuprilić imenovan velikim vezinom i dobiva punomoć za vladanje carevinom.		1648.-1657. – čuveni osmanski geograf i povjesničar Katip Ćelebija (1609.-1657.) piše zemljopisnu raspravu <i>Cihannüma</i> (Karta svijeta).	1648. – pobuna Kozaka u Ukrajini pod vodstvom atamana Bogdana Hmeljnickog; kriza u Poljskoj i Litvi.
		1661. – Fazel Ahmed-paša Ćuprilić nasljeđuje svojeg oca na mjestu velikog vezira (1661—1676.)		1665.-1666. – mesijanski pokret Sabataja Zevija.	1655.-1660. – prvi Nordijski rat.
					1661. – početak vladavine Louisa XIV., (francuskog kralja 1643.-1715.); vrhunac francuskog apsolutizma.

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
		1672.-1676. – rat s Poljskom i Litvom.	Osvajanje Podolije.	1667. – veliki potres u kojem je Dubrovnik jako oštećen.	
		1683. – druga opsada Beča; austrijsko-poljska vojska nanosi osmanskoj vojsci težak poraz.			
		1684. – osnivanje Svete lige, koju čine Austrija, Poljska i Litva, Venecija i Papinska država, a od 1686. i Rusija.	1686.-1687. – austrijske trupe osvajaju Mađarsku i Transilvaniju.		1685. – u Francuskoj opozvan Nantski edikt.
					1687. – Isaac Newton piše <i>Philosophia naturalis principia mathematica</i> (Matematička načela filozofije prirode).
Sulejman II. (1687.-1691.)	Nakon velikih monetarnih i fiskalnih reformi, Osmansko Carstvo ponovno je u stanju voditi ratove.		1688.-1690. – Austrija privremeno osvaja Beograd i druge dijelove Srbije.	1690. – ponovnim osmanskim osvajanjem Beograda počinje prva velika seoba Srba s juga Srbije i Kosova u Slavoniju i Mađarsku.	1688. – Slavna revolucija u Engleskoj, Engleska postaje parlamentarna monarhija. 1689. – početak samovlašća Petra I. u Rusiji (1682.-1725.).
Ahmed II. (1691.-1695.)				1694. – knez Konstantin Brâncoveanu osniva u Bukureštu Grčku kneževsku akademiju; u 18. stoljeću slična se ustanova osniva i u Iaşiju, u Moldaviji.	

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
Mustafa II. (1695.-1703.)	1695. – reorganizacija zemljišnih posjeda, uvodi se doživotno vlasništvo nad zemljom, tzv. <i>malikane</i> ; zahvaljujući tom novom sustavu, plemićke obitelji u provinciji jačaju i s vremenom stječu velika nasljedna imanja.	1697. – u bitki kraj Sente Austrijanci nanose poraz Osmanlijama.			
		1699. – mir u Srijemskim Karlovcima.	Osmansko Carstvo ustupa Habsburgovcima Mađarsku (sa Slavonijom) i Transilvaniju, Mlecima Moreju, Liku i neke dijelove Dalmacije, Poljskoj Podolje, a Rusiji Azov.	Oko 1700. – Dimitrie Cantemir (1673.-1723.), i sam skladatelj, piše raspravu o osmanskoj glazbi, i objavljuje zapise 353 instrumentalna djela.	1700.-1721. – Veliki nordijski rat, velika pobjeda Rusije nad Švedskom kod Poltave (1709.). 1701.-1714. – rat za španjolsko naslijeđe.
Ahmed III. (1703.-1730.)		1710.-1711. – rat s Rusijom.	Povrat Azova.		
	Tzv. "doba tulipana", u kojem dolazi do kulturne obnove, od pokušaja unutarnje reforme do otvaranja prema zapadu, na čemu naročito radi Ibrahim-paša Nevshehirli (1718.-1730); međutim, nakon pobune janjičara, Ibrahim-paša i sultan moraju abdicirati.	1715.-1718. – rat s Mlecima i Austrijom; Osmanlije doživljavaju poraz, koji će biti zapečaćen Požarevačkim mirom.	1715. – preotimanje Moreje od Mlečana.		
			1716.-1718. – Osmanlije predaju Austrijancima Banat, sjevernu Srbiju i Olteniju (zapadnu Vlašku).	1720. – knjigu svetkovina (<i>Surname-i Vehbi</i>), opis slavlja prilikom obrezivanja sultanovih sinova, napisao je pjesnik Vehbi, a s 137 minijatura ilustrirao ju je Levni (1673.-1736.).	

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
			1722.-1725. – poslije nemira u Perziji, osvajanje Gruzije, Azerbejdžana i Širvana.	1727. – prvu osmansku tiskaru osniva u Istanbulu Ibrahim Muteferika; tiskara je zatvorena poslije njegove smrti 1745.	1722. – Afganistanci prodiru u Perziju, kraj Safavidske vlasti.
Mahmud I. (1730.-1754.)	Politika opreznih reformi, osobito u artiljeriji (zahvaljujući francuskom stručnjaku, grofu de Bonnevalu) i u urbanizaciji (više od 60 javnih fontana u Istanbulu).		1730. – Osmanlije gube Azerbejdžan i Širvan, u korist Nadira (perzijski šah, 1736.-1747.).	1728. – fontana Ahmeda III. (izvan palače Topkapi).	1726.-1730. – Šah Nadir (1736.-1747.) ponovo osnažuje Perziju.
		1730.-1736. – rat s Perzijom.	Osmanlije gube Gruziju.		1733.-1735. – rat za poljsko naslijeđe.
		1736.-1739. – rat s Rusijom i Austrijom, okončan Beogradskim mirom.	Oltenija se vraća Vlaškoj, a sjeverna Srbija pod okrilje Osmanskog Carstva; Rusija ponovno dobiva Azov.	Druga seoba Srba u Banat i Mađarsku.	1740.-1786. – vladavina Friedricha II. u Pruskoj.
		1743.-1746. – rat s Perzijom.		1746. – u Vlaškoj knez Constantin Mavrocordat 1749. ukida kmetstvo; 1749. sličnu reformu provodi i u Moldaviji.	1740.-1748. – rat za austrijsko naslijeđe. 1748. – Montesquieu, <i>L'Esprit des lois</i> (Duh zakona).
Osman III. (1754.-1757.)					1751.-1780. – u Parizu izlazi <i>Enciklopedija</i> , u 35 svezaka, najveće dostignuće europskog prosvjetiteljstva.
Mustafa III. (1757.-1774.)	Nemiješanja u sukobe u Europi, Osmansko Carstvo upušta se u rat s Rusijom, i tada na vidjelo izlazi sva njegova slabost, što će samo još više ubrzati njegovo daljnje opadanje;	1768.-1774. – Osmansko-ruski rat; ruska vojska okupira Krim, Moldaviju i Vlašku, ruska mornarica nanosi Osmanlijama poraz na Egejskom moru i potiče pobune u Grčkoj i na Levantu.		Osmanske vlasti ukidaju Ohridsku arhiepiskopiju i Pečku patrijaršiju; Carigradska patrijaršija dobiva crkvenu vlast nad svim podanicima pravoslavne vjere koji žive u Europi.	1756.-1763. – sedmogodišnji rat.
					1762-1796. – vladavina Katarine II. u Rusiji

Osmanski sultani	Politički procesi	Politički i vojni događaji	Teritorijalne promjene	Društvo i kultura	Značajni događaji izvan Osmanskog Carstva
	raste moć <i>ajana</i> , lokalnih uglednika, dok se u većini provincija postupno raspada autoritet središnje vlasti.				1772. – prva podjela Poljske.
Abdulhamid I. (1774.-1789.)	Nastojanja da se uz pomoć Zapada, osobito Francuske, ponovno ojača osmanska vojna snaga; međutim, ratovi 1787.-1792. pokazuju neuspješnost tih pokušaja.	1774. – Kučuk-kajnarški mir; Rusija se učvršćuje na sjevernim obalama Crnog mora i postaje glavna zaštitnica pravoslavaca u Osmanskom Carstvu.	1774. – Krim prestaje biti vazalna provincija Osmanskog Carstva 1775. – Osmanlije predaju Austriji Bukovinu (sjeverozapadnu Moldaviju.)	1784. – u Istanbulu se ponovno otvara turska tiskara.	1775-1783. – američki rat za neovisnost.
Selim III. (1789.-1807.)	Pokušaji vojne, financijske, administrativne i političke reforme (<i>nizam-i cedid</i> , "novi poredak"); reforma propada zbog unutarnjih nemira i zbog otpora konzervativnih janjičara; u unutrašnjosti zemlje moć <i>ajana</i> dostiže vrhunac.	1787.-1792. – rat s Rusijom i Austrijom, Osmanlije trpe teške poraze; Francuska revolucija i problematična situacija s Poljskom spašavaju Osmansko Carstvo ozbiljnijih teritorijalnih gubitaka.	1783. – Rusija anektira Krim.		1780.-1790. – vladavina Josipa II. u Austriji.
			1788.-1792. – Rusija anektira Jedisan s Otčakovom.		1787. – Ustav Sjedinjenih Američkih Država.
		1798.-1799. – francuski pohod na Egipat i Siriju.		1789. – početak Francuske revolucije. 1793. 1795. – druga i treća (konačna) podjela Poljske.	

Širenje osmanske vlasti u jugoistočnoj Europi

Osmanska ekspanzija počela je oko 1300. godine sa sjeverozapada Male Azije i nastavila se sve do kasnog 17. stoljeća, točnije do 1672. godine, kada je osvojen i posljednji značajniji teritorij, Podolje (koje je u to vrijeme bilo pokrajina Poljske i Litve, dok danas pripada Ukrajini). Tim se širenjem jedno malo polunomadsko stočarsko pleme pretvorilo u golem birokratizirani imperij koji se prostirao na tri kontinenta.

Najveći dio jugoistočne Europe osvojen je u 14. i 15. stoljeću, s tim što su neki dijelovi ili zauzeti tek poslije (primjerice Slavonija, Banat, Cipar, Kreta), ili pak nikad nisu ni potpali pod osmansku vlast (Krf, Slovenija, dijelovi Dalmacije i Hrvatske). Za narode u ovoj regiji osmanska vladavina predstavlja iznimno važnu povijesnu činjenicu, koja je odredila njihove živote i u neposrednom i u dugoročnom smislu. Povjesničari su o tome imali mnoga različita, a katkad i oprečna mišljenja. Većina povjesničara o tom je procesu pisala sa stajališta nacije, iako su narodi kasnoga srednjeg vijeka rijetko doživljavali svijet na etnički način. Ti su povjesničari uglavnom prikazivali to doba kao niz junačkih vojnih podviga, u kojima se njihov narod hrabro borio protiv nadmoćnoga neprijatelja. Za njih su osmanska osvajanja katastrofa, bilo za njihov narod, bilo čak i za cijelu europsku civilizaciju, ili pak hvale mir koji je osmanska vladavina uspostavila. Za druge povjesničare, međutim, cijeli je taj proces osvajanja bio daleko kompleksniji. Oni upozoravaju na to da je u njemu teško jasno razdvojiti etničke, vjerske i kulturne skupine. Tijekom toga procesa također je bilo i velikih ratnih pohoda i sitnih sukoba. Na lokalnoj razini motivacije i percepcije uvelike se razlikuju od onoga što su moderni povjesničari postavili kao oštre razlike. Osmanskim vlastima je, naime, bilo jednako važno osigurati kolaboraciju, koliko im je bilo važno samo ratovanje. Junaštvo i požrtvornost sastavni su dio ove priče u jednakoj mjeri kao i okrutnost, patnja i prijevara.

U ovom poglavlju ne kanim dati detaljan prikaz osmanskih osvajanja i/ili otpora koji su pružali pojedini narodi. Nakana nam je jednostavno navesti ograničen broj izvornih povijesnih dokumenata, kako bi se učenicima pružio pogled na kompleksnost toga procesa, ali i na živote ljudi toga vremena i na različite predodžbe koje su imali o tim zbivanjima.

Ia. Počeci osmanske države u Anadoliji

I-1. Orhan se ženi kćeri tekfura¹ od Jar Hisara

Dio 13

Ovaj dio govori o tome kako su uzeli nevjestu, koja bijaše kći tekfura od Jar Hisara, kome su je dali i što je s njom poslije bilo. Osman Gazi² dao ju je svojem sinu Gazi-Orhanu³, nju kojoj ime bijaše Ülüfer Hatun. A Orhan je tada već bio hrabar mladić. [...] Pa kad osvojiše ova četiri utvrđenja [Bilecik, Jar Hisar, Inegöl, Aja Nikolu], doniješe pravdu i jednakost toj pokrajini. I svi ljudi [iz tih sela] vratiše se i nastaniše gdje i pripadaju. Život je, činilo se, postao bolji no što je to bio pod nevjernicima. Jer čuvši kako ovi nevjernici sada dobro žive, čak i ljudi iz drugih pokrajina počеше dolaziti. I tako, Gazi-Osman htjede vjenčanje kako bi svojem sinu Gazi-Orhanu doveo Ülüfer Hatun za ženu. Tako je i učinio. Ülüfer Hatun je gospa koja drži tekiju [derviški samostan] odmah pokraj Bursanske tvrđave, nedaleko od ulaza Kapluca (izvor s toplom vodom). Ona je izgradila i most preko Ülüferina potoka. A po tom je mostu potok dobio ime. I Gazija Murat-han⁴ i Sulejman-paša⁵ njezini su sinovi. Obojici je otac Orhan-Gazi. Kada je gospa umrla, sahranili su je zajedno s Gazi-Orhanom unutar zidina Bursanske tvrđave.

Aşikpaşa-zâde, str. 102

Aşik-pašina kronika jedna je od prvih kronika osmanske dinastije, ali nastala je u 15. stoljeću, dakle više od jednog stoljeća nakon događaja koji se u njoj opisuju.

Zašto se Orhan-Gazi oženio tekfurovom kćeri? Zašto je odluku o toj ženidbi donio njegov otac? Zamisli sebe u Orhanovu položaju. Što su, prema Aşik-paši, glavne osobine koje jedna osmanska gospa treba imati?

I-2. Osvajanje Karaca Hisara i prvo čitanje hutbe u gazi-Osmanovo ime

Dio 14

Ovaj dio govori o tome kako je Gazi-Osman uveo molitvu petkom u svoje ime i kako je to dočekano u gradu.

Kad je zauzeo Karaca Hisar, [mnoge] kuće u gradu bile su napuštene. A mnogi su pristizali iz Germijana i drugih krajeva. Tražili su od Gazi-Osmana da im dade dom. I tako im ga Osman-gazi i dade. Uskoro je grad počeo cvjetati. Mnoge crkve koje su tu bile počеше pretvarati u džamije. Pa su čak i tržnicu izgradili. I taj se narod [kavim, što može značiti i pleme] dogovori između sebe da će obavljati molitve petkom, pa čak i kadiju zatražiše. A bio je tu i jedan sveti čovjek imenom Dursun Faki. On je ovom plemenu služio kao imam. I oni se njemu obraćahu. Tada on ode Gazi-Osmanovu tastu Edu Baliju i reče mu to. Ali, i prije no što je završio, dođe Gazi-Osman. Ovaj ga upita to isto. Osman je razumio što pleme hoće. Gazi-Osman reče: „Što god da imate što se mora učiniti, učinite to.“ Dursun Faki reče: „O kane, treba nam sultanova dozvola.“⁶ Gazi-Osman na to reče:

1 Tekfur ili tekfur, vlastelin, vladar manje oblasti kršćanske vjere u Maloj Aziji, čija će zemlja s vremenom biti integrirana u Osmansko Carstvo.

2 Gazi(ja), ratnik, junak, borac za vjeru. Osman I., osnivač osmanske države, vladao od oko 1281. do 1324.

3 Orhan, osmanski vladar 1324-1362.

4 Murat I. - osmanski vladar (1362-1389.)

5 Sulejman-paša, najstariji Orhanov sin, poveo Osmanlije na prve pohode po Balkanskom poluotoku i osvojio Galipolje 1354.; umro 1357.

6 Dozvola seldžučkog sultana od Konije (Ikoniona), koji je formalno bio nadređen ratnicima iz pograničnih područja kakav je Osman.

„Ja sam ovaj grad svojom osvojio sabljom. Što je sultan imao s tim da sad njega trebam pitati za dozvolu? Isti onaj Bog koji je njemu dao sultanat, meni je dao moju snagu i moj kanat. A ako mi zbog ovog barjaka štogod zamjera, neka zna da sam ja nosio svoj barjak u borbi protiv nevjernika. Pa ako mi kaže da je on od loze Seldžuka [Âl-i Salçukvan], ja ću mu reći da sam ja sin Göka Alpa. I ako kaže da je u ove krajeve stigao prije nas, reći ću mu da je moj djed Sulejman-šah ovamo stigao i prije njega.“ I tako pridobi onaj narod [pleme]. Dursunu Fakiju dade zvanje kadije i pravo da drži molitvu. Hutba u petak čitana je na Karaca Hisaru. Tamo pročitaše i molitve za Bajram.

Aşikpaşa-zâde, str. 102-103

U islamskoj političkoj tradiciji, čitanje hutbe, propovijedi koju imam drži petkom i za vrijeme Bajrama, i to u vladarevo ime, prerogativ je suverenosti (neovisne vlasti). U ovoj kronici, pisanoj u 15. stoljeću, povijesna je realnost događaja s početka 14. stoljeća iskrivljena: u zbilji, Mongoli su srušili Seldžučki sultanat još 1307. godine, dakle, prije nego se Osman uspio proglasiti suverenim. Osim toga, nakon 1307. Osman, a poslije i njegov sin Orhan, plaćali su danak mongolskom ilhanatu u Perziji sve dok se ovaj nije raspao potkraj tridesetih godina 14. stoljeća

Koje je strategije primijenio Osman kako bi ojačao temelj svoje vlasti? Koje nam informacije pružaju ova dva teksta o etničkom i vjerskom sastavu sjeverozapadne Anadolije uoči osmanskog osvajanja?

Ib. Osvajanje Balkanskog poluotoka

I-3. Kako su sukobi među kršćanskim državama na Balkanu olakšali prodor Osmanlija

Preživio je samo Amorat⁷, koji je bio mlad i neobuzdan i koji se svom silom borio protiv Bugara. Tražio je od Grka da ga propuste, ali su ga zaustavili mnogi brodovi i čamci koje je Kantakuzen⁸ imao i valjano održavao kako bi si osigurao prolaz do Galipolja. Amorat je, kao što smo rekli, bio prisiljen krenuti preko mora. No kada je Kantakuzen uočio da ne može hraniti vojnike na brodovima jer nije bilo dovoljno kruha ni svinjetine, i što je carska riznica svakim danom bivala sve praznija, što je dukata i srebrnjaka bilo sve manje,

porazmislio je o svemu ovome i poslao glasnike u Trnovo, bugarskom caru Aleksandru,⁹ i zatražio od njega pomoć da nahrani mornaricu kako bi bili u stanju čuvati prolaz do Galipolja. Čuvši ovo, Bugari se stadoše rugati i ismijavati Grke, i osim tih uvreda još su im psovali žene i majke, i tako ih odbiše. Kad je to doznao, Kantakuzen zapade u tešku brigu i posla glasnike srpskim vladarima Urošu, despotu Uglješi i kralju Vukašinu, ne bi li od njih dobio pomoć za svoju mornaricu. No i ovi, čuvši to, stadoše se rugati i ismijavati Grke, vrijeđati ih i psovati žene i majke, i tako ih vratiše natrag ne davši im ništa. Kad je to doznao, Kantakuzen se jako zabrinuo, i nije više znao što činiti. Tad Kantakuzen po-

⁷ Bugarski oblik Muratovog imena (Murat I, 1362-1389).

⁸ Ivan VI. Kantakuzen, bizantski car 1341.-1354.; bio je prinuđen abdicirati, nakon čega se zaredio i postao jedan od najvećih znanstvenika kasnog Bizantskog carstva.

⁹ Ivan Aleksandar, 1331.-1371.

sla glasnike i bugarskom caru i srpskim vladarima i reče im: „Niste nam htjeli pomoći, ali žalit ćete zbog toga.“ Oni se ne obazru na njegove riječi, nego odvratihše: „Kad Turci dođu do nas, mi ćemo se braniti.“ Tad Kantakuzen sklopi ugovor s Amuratom, zakleše se jedan drugom i razmijeniše pisma, koja se i dandanas čuvaju, da Turci nikad ni na koji način neće učiniti ništa nažao Grcima u Romaniji.¹⁰ Turci se zakleše da će držati riječ, a Kantakuzen ih na to propusti do Galipolja.

Georgieva, Kitanov, str. 4-6

Anonimni pisac ove bugarske kronike iz 16. stoljeća ima vrlo neodređene i nepouz dane podatke o povijesnim događajima iz sredine 14. stoljeća. Zapravo je Ivan Kantakuzen pozvao Osmanlije, koje je predvodio Sulejman, Orhanov sin i Muratov stariji brat, da mu pomognu u građanskom ratu protiv Ivana V. Paleologa (1341.-1391.). U to vrijeme, Srbe je predvodio car Stefan Dušan (1331.-1355.), koji je iskoristio građanski rat u Bizantu kako bi osvojio neke bizantske teritorije.

Dovodi li faktografska nepreciznost podataka kojima se služi ovaj anonimni autor bugarske kronike u pitanje vjerodostojnost njegova prikaza? Ili je autorova namjera upotrijebiti netočne podatke kako bi naglasio određenu „poruku“?

I-4. Ferman Murata I. kojim se Evrenos-begu potvrđuje pravo upravljanja južnom Makedonijom (1386.)

Uzvišenim carskim potpisom zapovijeda se sljedeće:

Njegovu dostojanstvu, zaštitniku i osnivaču provincije, ponosu među plemenitim osvajačima, zapovjedniku ratnika za vjeru i istrebljenje nevjernih i neznabožaca, Gaziji Hadži Evrenos-begu – neka ga sreća uvijek prati! – koji je zajedno s mojim bratom i gospodarom Gazijem Sulejmanom prošao pokrajinu Rumeliju i osvojio zemlje. Za njegovu službu dodjeljujem mu: grad Gjumurgjinu, potom grad Ser sve do Bitole i Biglište i Hrubište, koji će od sada biti jedan sandžak (s dohotkom od deset puta sto tisuća akči¹¹), a koje je sve on zaslužio svojom sabljom.

I imenovao sam te glavnim zapovjednikom ovih zemalja i ovih boraca za vjeru i vojnika, i zapovjedio ti: budi im odan gospodar. Samo, čuvaj se da te taština ne ponese i da kažeš: „Ja sam otvorio i osvojio ove dijelove Rumelije“, nego bolje znaj da zemlju prvo ima Bog, a potom Prorok. A pod zapovjedništvom Boga svemoćnog i Proroka i njegova zastupnika ona je tebi dana.

Odrani, I, str. 187-189.

Evrenos je jedan od prvih vođa akinđija (neregularnih konjičkih jedinica koje ratuju za plijen). Ferman iz 1386. godine svjedoči o Muratovim nastojanjima da vođe ovakvih skupina, koje su u početku osmanske ekspanzije mahom djelovale samostalno, integrira u državni sustav.

Kako je Murat pokušao pridobiti Evrenos-begovu vjernost i privoljeti ga na poslušnost?

¹⁰ U srednjem vijeku Romanija nije označavala današnje zemljopisno područje Rumunjske, nego teritorij Bizantskog carstva.

¹¹ Akča (aspra), sitan srebrni novac, u upotrebi uglavnom od 14. do 17. stoljeća.

I-5. Uloga domaćih suradnika u širenju osmanske vlasti na Balkanu

Prema prihvaćenoj tradiciji [*rivayet iderlerki*], zemlje koje drži Sosmanoz¹², sin Aleksenderosa, padaju na jedrensku stranu rijeke Dunav [Tuna]. Približavajući se Vlaškoj [Eflak], s druge strane Dunava je Vlaška, a s ove strane Sosmanozova zemlja. A ona zaista bijaše lijepa i bogata. Davala je meda i maslaca i ovaca cijelom svijetu. I svih drugih proizvoda i dobiti imala je više od drugih pokrajina. A snažnih utvrđenja u njoj bilo je više od četrdeset.

[...]

Pripovijest o tome kako je Ali-paša¹³ stigao do tvrđave Provadije [Pravadi]

Priča se da je Ali-paša, pokupivši vojsku, krenuo od Jedrena ne bi li stigao u Ajdos. Čelnik (subaša) Provadije, izvjesni Husein-beg, koji je zapravo bio nevjernik, ali je bio čuven po svojoj velikodušnosti, dočekaao je pašu i poželio mu dobrodošlicu. Pružio mu je svoje gostoprimstvo. Paša tad prijeđe potok Kamci i stiže do tvrđave Čenek [Čenge]; ovdje se odmori, a sljedećeg se dana spusti nedaleko od Provadije. Odabra tisuću boraca da prate Yahşi-bega, sina Temur-tašovog, i posla ovog u Provadiju s riječima: „Pokušaj vidjeti možeš li smisliti nešto kako bi zauzeo Provadiju.“ Tako Yahşi-beg pođe i stiže do Provadije. Ulogorili su se u blizini. Bila je zima. Padao je snijeg. Husein-beg se sažalio nad konjima koje je htio skloniti od zime, pa ih, ne znajući zašto su uopće tu, smjesti u taş-hisar [tvrđavu]. Čim su ušli u taş-hisar, oni su se noću tajno probili u kulu, i tako osvojiše cijelu tvrđavu, i poslaše paši nekog Murata da mu prenese dobru vijest. Sutra je krenuo i sam paša i stigao u Provadiju, ušavši u tvrđavu i zaposjevši je, a mujezini zapjevaše molitve i službu Božju. A paša, nakon

što je naoružao i opremio tvrđavu, dođe i utabori se u Vençenu [Vefçen, Vefđen]. Spazivši ga kako dolazi, ljudi iz zamka doniješe mu ključeve utvrde. Nakon toga doneseni su mu i predani i ključevi Madare i Šumena. Tada je paša ušao u šumenski dvorac i ojačao mu utvrde.

Neşrî, str. 245-247

Pisac ove osmanske kronike s početka 16. stoljeća ističe zasluge osmanskih osvajača, a izbjegava prikazati njihove nagodbe s lokalnim moćnicima u istočnoj Bugarskoj; pa ipak, primjeri njihove suradnje mogu se lako naći i u ovom izvoru.

Što se dogodilo s kršćanskim subašom u Provadiji nakon osmanlijskog osvajanja? Na kakav nas zaključak navodi ime „Husein-beg“?

Je li Husein-beg izdajica ili je žrtva „prijevare“? Je li on velikodušan, podmitljiv ili suosjećajan (sažalio se na konje)? Ili sve to u isto vrijeme?

Usporedi djelovanja Ali-paše i djelovanja Husein-bega. Tko je od njih dvojice vještiji političar-ratnik? Na koji način osobnosti povijesnih ličnosti utječu na povijesne događaje?

¹² Ivan Šišman, bugarski vladar (car) od Trnova (1371.-1395.), sin Ivana Aleksandra (1331.-1371.).

¹³ Ali-paša Çandarlızade, sin Halila Hajredina paše, bio je, kao i njegov otac, vojni sudac, vojni zapovjednik, a potom i veliki vezir, od 1389. pa do smrti 1407. godine. Bio je izuzetno vješt u upravnim, diplomatskim i vojnim poslovima, i služio je, redom, trojici gospodara: Muratu I., Bajazidu I. i Sulejmanu.

Sl. 1. Bajazid I. stiže u pomoć opkoljenom Nikopolju uoči bitke s križarima (1396) – Osmanska minijatura (oko 1584.)

Lewis, str. 292

? Zbog čega su kršćani prikazani u odjeći karakterističnoj za 16. stoljeće? Pronađi još jedan predmet na ovoj minijaturi kojim se Osmanlije u 14. stoljeću sasvim sigurno nisu koristile.

Kako je prikazan sultan u odnosu na druge osobe, na primjer kršćane? Zbog čega su ljudske figure tako velike u odnosu na pejzaž i građevine?

I-6. Kako se u 14. stoljeću objašnjavala pobjeda Osmanlija nad kršćanima

A. Gregorios Palamas (1354.)

Neki su mi od njih [Turaka] prišli, započeli razgovor, i kako bi nadoknadili slabost svojih argumenata, objasnili su [naše] zatočeništvo kao znak da našoj vjeri nedostaje temelja.

Ovi se bezbožnici, omrznuti od Boga i beščasni, razmeću time da su Romeje¹⁴ pobijedili stoga što vole Boga; oni ne znaju da se ovaj svijet dolje valja u grijehu i da većim dijelom pripada onima koji svoje bližnje ugnjetavaju oružjem; stoga su, sve do vremena Konstantina, koji je vladao istinski ljubeći Boga, idolopoklonici držali gotovo cio svijet, a čak i poslije njega, i to za duže vrijeme, a drugi se od njih nisu razlikovali nimalo, ili tek vrlo malo.

Phillipidis-Braat, str. 140-143

🔑 Gregorios Palamas (1296.-1359.; proglašen svecem 1368.) bio je jedan od vodećih pravoslavnih teologa u 14. stoljeću. On je branio i teorijski utemeljio hesihazam, a bio je i arhiepiskop Soluna. Osmanlije su ga zatvorile 1354., i godinu dana je proveo u zarobljeništvu, da bi potom Srbi za njega platili otkupninu. Ovaj je isječak dio poslanice koju je Gregorios pisao svojoj braći po vjeri u Solunu, u kojoj se sjeća svoje sudbine tijekom zatočeništva.

B. Hans Schiltberger (1396.)

Nevjernici kažu da oni nisu osvojili kršćanske zemlje zato što su moćni i mudri, niti što su odabrani i pobožni, nego zato što među kršćanima vlada grijeh, zloba i oholost. Zato im je svemoćni Bog odredio da osvoje kršćanske zemlje, i da ih osvoje što više, jer kršćani svoje zakone nisu uskladili sa zakoni-

¹⁴ "Romaioi" je ime koje su za sebe i svoju državu koristili ljudi koje će historiografija od sredine 16. stoljeća nadalje nazivati Bizantincima.

ma, ni s crkvenima ni sa svjetovcima, i zato što oni sa svojim zakonima samo teže zaradi i koristi, jer bogataši, sa svojim dvorskim običajima, samo ugnjetavaju siromašne, ne pomažu im i ne daju im imetak i pravdu, a također ne poštuju ni pravila vjere koja im je Spasitelj ostavio. Nevolje i bijedu koja im se događa zapovjedio je sam Bog, zato što su nepravedni i zli.

Schiltberger, str. 133

Hans Schiltberger sudjelovao je u križarskom pohodu 1396. godine i zarobljen je u bitki kraj Nikopolja. Njegove "putopisne bilješke" spadaju u najranije zapadnjačke spise o Osmanlijama.

Usporedi objašnjenja osmanskih pobjeda s moralnog stajališta u tekstovima I-3 i I-6. Što misliš o logičko-teološkoj argumentaciji na kojoj ovi tekstovi počivaju? Bi li ona mogla biti relevantna i u naše doba?

I-7. Kršćani timarnici u Arvanidu, Albanskoj provinciji (1431/1432.)

153 – Timar koji drži Petro, a koji je ženidbom postao rod s pisarem Jorgijem, pa je tako timar i dobio. Pod našim [pokojnim?] sultanom¹⁵ od njega je [prvi?] jeo¹⁶ Omer od Saruhana. Pod našim sultanom¹⁷ timar je dan sadašnjem posjedniku, koji ima i povelju našega sultana. Selo Lagos, šest domaćinstava, jedna udovica. [Očekivani] prihod: 531 [akča].

Inalcik 1987, str. 59

U ranoj fazi vladavine, Osmanlije su nastojale osigurati podršku barem jednog dijela lokalne vlastele. Tako su uglednije velmože postajale vazali, i katkad su čak morali slati svoje sinove sultanu na dvor kao taoce (što je, primjerice, bio slučaj sa znamenitim Skenderbegom, čije je pravo ime bilo Gjergj Kastrioti i koji je bio sin Gjona Kastriotia, velmože iz srednje Albanije). S druge strane, Osmanlije su kršćanima nižega plemstva dodjeljivale manje timare, što vidimo i iz ovoga popisa. Poslije, kada se osmanska vlast učvrstila, timare su dobivali samo muslimani.

Obrati pozornost na činjenicu u ovom tekstu da kršćanin postaje posjednik timara prvobitno dodijeljenog muslimanu. Kako to objašnjavaš? Koji se drugi oblik suradnje navodi u ovom izvoru?

I-8. Srpski despot kao osmanski vazal (1432.)

Poslije grada Kruševca, prešao sam skelom rijeku Moravu i ušao u zemlju despota Raške ili Srbije. Ono što se nalazi na drugoj strani rijeke je tursko, a ono što se nalazi s ove strane rijeke pripada spomenutom despotu, koji za to plaća danak od 50.000 zlatnika [dukata] godišnje. [...]

Stigao sam u grad zvani Nikodem [Nekudim], mjestašce koje podsjeća na selo, smješteno u vrlo lijepu i plodnu predjelu. Spomenuti despot Raške¹⁸ živi u ovom gradu jer ima tako dobar položaj među šumama i rijekama, pa je pogodan za lov i lov sa so-

¹⁵ Mehmedom I. (1403.-1421.)

¹⁶ Ovdje u smislu „imao je od njega koristi“.

¹⁷ Muratom II. (1421.-1451.)

¹⁸ Đurađ Branković, srpski despot 1427.-1456. U Smederevu, novoj srpskoj prijestolnici, izgradio je tvrđavu na Dunavu, i u vrlo teškim prilikama pokušao održati ravnotežu između dviju susjednih velesila, Kraljevine Ugarske i Osmanskog Carstva.

kolovima. Vladara smo zatekli u polju, na putu prema rijeci gdje lovi sa sokolovima, zajedno sa svoja tri sina i pedesetak konjanika, kao i s jednim Turčinom, koji je, u ime Velikog Turčina, došao zamoliti da, prema običaju, pošalje sina i svoje ljude u vojsku. Naime, i uz danak koji plaća, bio je dužan, na Turčinov zahtjev, poslati drugog sina i tisuću ili osamsto konjanika. Osim toga, on mu je dao i jednu kćer za ženu¹⁹, no usprkos tome i dalje strahuje da će mu zemlja biti oduzeta. Čuo sam da su neki ljudi ovo spomenuli Turčinu, a da je on odgovorio da na ovaj način dobiva više konjanika nego da sam drži tu zemlju u svojim rukama, jer tada bi je morao dijeliti podanicima, a onda njemu ne bi ostalo ništa.

Le voyage, str. 129, 131

Bertrandon de la Broquière bio je plemić iz Burgundije koji je naširoko proputovao istočnu Europu i Bliski istok. Srbija je tijekom gotovo cijelog razdoblja 1389.-1459. bila vazalna država Osmanskog Carstva.

Kako su si Osmanlije osigurali lojalnost srpskog vazala? Kakve su prednosti obje strane imale od takvog dogovora?

I-9. Pad Novog Brda (1455.)

Odavde je car²⁰ krenuo i opsjeo jedan grad koji zovu Novo Brdo, odnosno Srebrna i Zlatna planina, i zauzeo ga je, ali uz dogovor po kojem je stanovnicima obećao da će ih ostaviti na njihovim imanjima i da im neće odvoditi mlade žene i malu djecu. A kad se grad predao, car je zapovjedio da se zatvo-

re sva vrata osim jednih. Kada su Turci ušli u mjesto, zapovjedili su svim domaćinima da svaki, sa svojom cijelom obitelji, izađe kroz mjesna vrata, ostavljajući svu svoju imovinu u kućama. Tako su to jedan po jedan i učinili. Car je, stojeći pred vratima, odvajao mušku djecu na jednu stranu, žensku na drugu, odrasle muškarce na treću stranu u jarak, a odrasle žene na četvrtu stranu. Tada je zapovjedio da se zakolju svi istaknutiji mještani. Ostali su se mogli slobodno vratiti u grad i nikome nije bilo zabranjeno da bude na svojem imanju. Izabrao je 320 mladića i 704 žene. Žene je podijelio podanicima (nevjericima), a mladiće je uzeo sebi za janjičare i poslao ih je u Anadoliju, preko mora, gdje su bili držani.

I ja, koji sam ovo pisao, bio sam isto tako tamo, u tome gradu Novom Brdu, i bio sam uzet s dvojicom braće.

Mihailović, str. 132-133

Konstantin Mihailović, rođen oko 1435. kraj Novog Brda na Kosovu, zarobljen je i, zajedno s drugim srpskim dječacima, odveden u Malu Aziju. Potom je služio kao janjičar i postao zapovjednik. Poslije je pobjegao u Poljsku, gdje je služio na kraljevskom dvoru, i umro nakon 1501. Njegovi memoari, pisani između 1497. i 1501., prvi su put objavljeni u Pragu 1565. godine pod naslovom *Janjičareve uspomene ili Turska kronika*.

Ocijeni koliko je pouzdan bio dogovor između Mehmeda II. i stanovnika Novog Brda? Jesu li mještani imali ikakvu bolju mogućnost?

Razmotri osobitu sudbinu pripovjedača ovoga teksta. Kakvi su njegovi osjećaji u vezi s događajima koje opisuje?

¹⁹ Đurđeva kći Mara postala je jedna od žena Murata II. (1421.-1451.).

²⁰ Mehmed II. (1444.-1446.; 1451.-1481.).

Sl. 2. Osmanska vojska pobjeđuje kraj Mohača (1526.) – Osmanska minijatura (oko 1588.)

Lewis, str. 285

❓ Kako su prikazani Mađari? Pronađi Sulejmana I.

Usporedi ovaj prikaz sultana s onim na sl. 1.
Kako su naoružani janjičari?

I-10. Turska razaranja u Sloveniji, pismo habsburškog namjesnika u Kranjskoj (1491.)

U cijelom svojem životu nisam vidio toliko strahota u ovoj zemlji. Dokle god mi pogled seže, i dokle god mogu poslati sluge, a da ih ipak vidim da se vraćaju, svi izvještavaju da su [Turci] u cijelom kraju iznad Šmarje gore: u Turjaku, Čušperku, Dobropolju, Nadlišeku, Karneku,

Žužemberku, Suhoj krajini, Ribnici, Kočevju. U tim su krajevima spalili sve i bez sumnje povelili stanovnike i stoku. [...] Nesretnici su baš bili pokupili ljetinu i spremali se za vršidbu. Žito, sijeno i slama, sve je u tolikoj mjeri spaljeno da [...] ljudi sad nemaju što jesti.

Što se pak drugih Turaka tiče, oni su se s glavninom vojske ulogorili kraj Bele Crkve. Paleži i pljačkom čine takvu štetu da je tužno čak i kad se o tome piše. Šentjernejska polje, Hmeljnik, Novo Mesto, Prežek, Kostanjevica, Otočec, Mehovo, svi su ti krajevi spaljeni i opustošeni. [...] Cijela zemlja, od najzabitijih krajeva do Ljubljane, spaljena je i opustošena. Ovdje ih očekujemo svakoga trenutka. Neka ih Bog u svojoj milosti odvрати od nas!

Gestrin, Kos, Melik, str. 51-52

❓ Koje su izravne, a koje posredne posljedice osmanskog haranja po Sloveniji? Ocijeni koje su bile štetnije po domaće stanovništvo.

Sl. 3. Zarobljeni stanovnici Beograda (1521.)

Samardžić, str. 128-129

❓ Odražava li slika osjećaje zarobljenika? Opiši ukratko situaciju prikazanu na slici.

Usporedi svoj tekst s tekstem I-11.

I-11. Kršćani zarobljeni u Bosni (1530.)

Prije svega, Donja je Bosna vrlo brdovita, na sve su strane velike šume, i osim manjeg dijela zemlje, slabo je, osobito na granici, obrađena, zbog toga što je Hrvati i drugi često plijene. Dok je još bila u kršćanskim rukama, vlasti nisu dopuštale obrađivanje te zemlje. No otkad su je Turci osvojili, počeo se velik dio spomenute Donje Bosne ponovo obrađivati.

[...]

Te iste večeri, nekoliko sati poslije nas, Turci su došli u isto selo Kruščicu [u srednjoj Bosni] gdje smo mi noćili. Vodili su dvadesetak sirotih i bijednih kršćana, djece, dječaka i djevojčica, koje su otprilike prije šest do sedam dana uhvatili. Noću, prije našega odlaska, dali su ih Usrefbegu, paši od Vrhbosne²¹ (koliko je njemu pripalo). Ah, bijedno babilonsko ropstvo! [...]

Koliko smo ih samo puta gledali kako stoje pred nama s prekriženim rukama, uzdišući i gledajući prema nebu, ne smijući s nama govoriti. Ali kada bi se poneki od njih našao s nama nasamo, govorio je: „Ah, koliko smo željno očekivali da nas Kristovom pomoći oslobodite! Htjeli bismo rado da se pred

ovim tiranstvom preselimo u vašu zemlju. Sada, kad vidimo da ste i vi primorani pokloniti se turskom caru i da idete k njemu tražiti mir, izgubili smo nadu.“

Odgovorili smo im sa sažaljenjem i tješili ih nadom u bolju sudbinu. Molimo te, Bože, da to vide svi oni čija srca ne mogu ganuti nasilja Turaka! Tada bi doista imali sažaljenja spram ljudi koje mi držimo pravim kršćanima, a koji, uz neopisive nevolje i velika nasilja, ostadoše lojalni u spasonosnoj kršćanskoj vjeri.

Kuripešić, str. 17-23

Putujući, kao prevoditelj habsburškog veleposlanstva, do Istanbula, Benedikt Kuripešić proputovao je Bosnu i druge krajeve Osmanskog Carstva.

Kakve su bile ekonomske posljedice osmanskog osvajanja Donje Bosne? Usporedi ovaj izvještaj s izvještajem o pustošenju Slovenije. Pokušaj objasniti zbog čega među njima postoji tolika razlika.

Ic. Pad Konstantinopola/osvajanje Istanbula (1453.)**I-12. Bizantsko viđenje pada Konstantinopola: Georgios Sphrantzes**

Četvrtog travnja iste te godine [1453.] sultan se vratio i opkolio grad s kopna i s mora svim mogućim napravama i lukavstvima. S mora je opsjeo svih 18 milja grada s 400 malih i velikih plovila, a s kopna s 200 000 ljudi. Iako je naš grad velik, u našoj se obrani našlo točno 4773 Grka i jedva 200 stranaca.

[...] U utorak 29. svibnja [1453. godine], u

ranu zoru, sultan je zauzeo naš grad; tom je prilikom moj pokojni gospodar i car, Konstantin²² bio ubijen.

[...] Ja sam zarobljen i propatio sam sva zla ropstva. Napokon sam otkupljen 1. rujna 6962. [1453.], pa sam krenuo ka Mistri²³. Moja žena i djeca prešli su u vlasništvo nekih starijih Turaka, koji s njima nisu loše postupali. Poslije su prodani sultanovu Mirahoru²⁴, koji je stekao veliko bogatstvo prodajom mnogih drugih lijepih plemkinja.

[...] Možda bi netko želio znati o carskim

²¹ Vrhbosna je srednjovjekovni grad na mjestu današnjeg Sarajeva.

²² Konstantin XI. Paleolog, zadnji Bizantski car (1449.-1453.)

²³ Mistras je bio glavni grad bizantske kneževine Moreje (Peloponez), koju su Osmanlije zauzele 1460. godine.

²⁴ Osmanski velikodostojnik, upravitelj carskih štala

pripremanima prije opsade, dok je sultan prikupljao snage i kakvu smo pomoć mi primili od kršćana sa strane.

Drugi nam kršćani naime nikakvu pomoć nisu poslali. [...]

Car je iz nužde pristao da se Papino ime spominje i u našoj službi, nadajući se nekakvoj pomoći [...] Šest mjeseci poslije, iz Rima smo primili isto onoliko pomoći koliko i od sultana iz Kaira.

Sphrantzes, str. 69-72

Georgios Sphrantzes bio je bizantski dostojanstvenik kasnog razdoblja, i jedno vrijeme najviši službenik, čuvar državnog pečata. Nakon što je oslobođen, zaredio se i napisao kroniku koja predstavlja jedno od najvažnijih svjedočenja o padu Konstantinopola. Želeći opravdati političke poteze Bizanta, Sphrantzes krivnju svaljuje na katolike, koji nisu pomogli Bizantu, zanemarujući činjenicu da je po sklapanju crkvene unije u Firenci (1439.) papa uspio pokrenuti nekoliko križarskih pohoda protiv Osmanlija; s druge strane, međutim, istina je da su poslije teških poraza kraj Varne (1444.) i na Kosovu (1448.) svi pokušaji protjerivanja Osmanlija iz Europe i spašavanja Bizanta prekinuti, tako da je Bizant u vrijeme završnog napada Osmanlija na Konstantinopol dobio vrlo malu pomoć.

Kakva je sudbina zadesila Bizantince koji su preživjeli pad Konstantinopola? Jesu li s padom u ropstvo ukinute sve povlastice plemića i bogataša?

Misliš li da je neka drugačija politika mogla spasiti Konstantinopol od osmanske invazije?

I-13. Ponovno naseljavanje Istanbula pod Mehmedom II.

Ovi novi što su došli, odmah su dobili kuće. Istanbul je počeo cvjetati. Potom je tim ljudima nametnuto plaćanje mukate²⁵. To im je bilo teško prihvatiti. Rekli su: „Protjerali ste nas iz našega doma [*mülk*, s našega imanja]. Zar ste nas doveli ovamo da plaćamo najam za kuće nevjernih?“ Neki su pobjegli, ostavljajući za sobom žene i djecu. Sultan Mehmed imao je roba imenom Kula Şahin, kojeg je naslijedio od svojega oca, i koji je nekada bio vezir. On reče: „O, veličanstveni care, tvoji su preci tolike zemlje osvojili, i nikada nisu nametali mukatu. Dobro bi bilo da ni ti to ne činiš.“ Sultan je primio taj savjet i povukao je mukatu. Objavio je ukaz da onaj tko dobije kuću, može je zadržati u vlasništvu. Podijeljene su povelje kojima je potvrđeno vlasništvo nad kućama. Grad je još jednom počeo cvjetati. Počele su gradnje džamija, konaka i kuća. Grad se počeo razvijati. Potom je sultan imao vezira koji je bio sin nevjernika. On se vrlo zbližio sa sultanom. Stari nevjernici Istanbula bili su prijatelji vezirova oca. Došli su mu i rekli: „Što to činiš? Ovi Turci ponovo su učinili da ovaj grad bude grad blagostanja. A gdje je tvoj cilj? Zauzeli su zemlju koja je pripadala tvom ocu i nama. Drže je i koriste pred našim očima. A ti si sada sultanov družbenik. Učini nešto da ovi ljudi prestanu unapređivati grad. Grad treba biti u našim rukama kao što je bio i ranije.“ Vezir na to reče: „Onda ćemo opet uvesti mukatu. Ovi ljudi trebaju prestati sebi graditi kuće. Neka grad ostane ruševina. Neka bude u rukama naših ljudi.“ Vezir time preokrenu sultanovo srce. I mukata bijaše ponovno uvedena. Jednom je od ovih zavjerenika nevjernika dodijeljen lažni muslimanski rob za družbenika. I on je bilježio sve što bi ovaj zavjerenik nevjernik rekao.

²⁵ Načelno, mukata [mukataa] je porez na zemljište, ali u ovom konkretnom slučaju znači da su doseljenici morali plaćati najamninu za kuće u koje su se uselili.

Pitanje: Tko je bio taj vezir?

Odgovor: To je bio Mehmed-paša Grk²⁶.

Potom ga je sultan dao udaviti kao psa.

Aşikpaşa-zâde, str. 193

Nakon osvajanja Konstantinopola, 1453. godine, Mehmed II. pokušao ga je obnoviti kako bi imao glavni grad kakav njegovo carstvo zaslužuje. Njegovim urbanističkim planom bile su predviđene palača Topkapi (Topkapi saraj), nekoliko džamija i ra-

zne druge javne zgrade. No najvažnije je bilo da se grad ponovo napuči. Da bi to postigao, Mehmed II. pribjegao je prisilnom naseljavanju ljudi iz drugih gradova s osvojenih teritorija, ali je pozvao i ljude iz cijeloga carstva voljne da se nastane u Istanbulu. U Aşik-pašinoj kronici opisane su i neke napetosti do kojih je to dovelo, a opisano je i nezadovoljstvo turskog plemstva zbog toga što su i neki sultanovi dostojanstvenici, mahom kršćani koji su primili islam, odabrani između sultanovih robova (kul), dobili znatne povlastice.

Id. Stanovništvo i vjera

I-14. Prisilno naseljavanje (*sürgun*) Balkana stanovništvom iz Male Azije (potkraj 14. stoljeća)

Prema tradiciji, u pokrajini Saruhan²⁷ postojala su nomadska domaćinstva [*göçer evler*] koja su zimu provodila u ravnici Menemen. U tim je krajevima sultan imao monopol na sol. Oni taj monopol nisu poštovali. Glas o tome stigao je i do sultana. Bajazid-han²⁸ je tada pozvao svojega sina Ertuğrula i kazao mu da sva nomadska domaćinstva u Menemenskoj ravnici stavi pod jaku kontrolu i da njegove sluge [*kul, kullar*] otprate sve nomade do ravnice kraj Filibea [Plovdiva]. Ertuğrul učini onako kako mu je otac zapovjedio i posla sve nomade na Filibe; sluge su ih do tamo otpratili i natjerale da se nastane oko Filibea. Danas su oni narod koji uglavnom nastanjuje zemlju oko Filibea.

Neşrî, str. 339

Jesu li turski nomadi s Menemena mogli slobodno odlučiti hoće li se ili neće preseliti na Balkan?

Što misliš, koje je posljedice osmansko osvajanje imalo po tursko stanovništvo Anadolije?

I-15. Što su Osmanlije obećale bosanskim seljacima: pismo kralja Stjepana Tomaševića (1461.-1463.) papi Piju II.

Turci su izgradili više utvrda u mojoj kraljevini i vrlo su uljudni prema seljacima. Obećavaju slobodu svakom seljaku koji prijeđe na islam. Jednostavan seljački um ne može razabrati takvo lukavstvo i vjeruje da će ta sloboda zauvijek trajati.

Andrić, str. 15

²⁶ Mehmed-paša Grk bio je veliki vezir 1467.-1470. Rum je turska riječ za Grk

²⁷ Pokrajina na zapadu Male Azije. Tijekom 14. stoljeća je bila nezavisni turski emirat, koji je Osmanskom Carstvu pripojen 1390., početkom Bajazidove vladavine..

²⁸ Bajazid I. Munja (1389.-1402.).

I-16. Ioasaph, pravoslavni episkop Vidinski, o prisilnom i dobrovoljnom primanju islama (15. stoljeće)

O, sramote! Mnogi su prešli sramotnoj vjeri Muhamedovoj: neki iz straha, neki omekšani laskanjem ili pridobiveni materijalnom korišću, a neki, opet, predoše neprijatelju zbog ludosti, opčinjeni njegovom obrazovanošću i oštromušču.

Bulgarska, str. 206

I-17. Kako je jedan kadija zabilježio slučaj dječaka bez oca koji prima islam (1636.)

Zimmi Totodori, dječak od deset godina iz sela Orta Koj u okrugu Levkoše reče: Sada sam za sobom ostavio lažnu vjeru i počašćen sam islamom. I uze ime Mustafa.

Jennings 1993, str. 139

Uglavnom, ljudi se popisuju prema svojem i očevom imenu („X, sin Y-ov“). To što se u Totodorijevu slučaju očevo ime ne spominje, vjerojatno znači da je bio izvanbračno dijete.

I-18. Molba jednog mladića da prijede na islam (1712.)

Tvoje veličanstvo, moj veliki i milostivi Sultane, zdravlje ti želim!

Ja, tvoj rob, siromašan sam čovjek iz okoline Ruščuka. U svojem rodnom mjestu osjetio sam želju da postanem musliman, i stoga ti se obraćam. Molim te za čast da u tvojoj nazočnosti primim islamsku vjeru. Budi tako dobar i daj mi nešto robe da se preodjenem i nešto od čega ću živjeti. Ponizno te molim za takvu zapovijest. Zapovijest je u moći tvojega veličanstva, moj svijetli Sultane.

Tvoj rob Abdullah

Osmanski, str. 160

Navedi što su mogli biti motivi za primanje islama u Osmanskom Carstvu; pogledaj i tekstove III-13. i IV-30.

Jesu li sličnosti između ovih dviju vjera možda olakšale primanje islama?

Poveži ovo s povijesnim izvorom u kojem se pad pod osmansku vlast objašnjava Božjom kaznom za kršćane (I-6): je li možda osjećaj krivnje i strah od Božje kazne bio motiv za primanje islama?

Kakve je posljedice imalo širenje Osmanskog Carstva po etničku i vjersku strukturu jugoistočne Europe?

Proces osvajanja promijenio je i samu narav stvaranja osmanske države. Nekadašnje pleme postalo je osnivačem goleme imperije. S osmanskog stajališta novi teritoriji nametnuli su potrebu za novim načinima vladanja i novim sredstvima kontrole, upravljanja i eksploatacije. Na te nove metode uglavnom je utjecala islamska politička tradicija, koja se s koljena na koljeno prenosila putem *ulema* (muslimanski učenjaci i poznavatelji prava), ali također i mongolska i bizantska vladarska praksa i praktično iskustvo.

Osmanska država i njezine institucije bile su umnogome hibridne tvorevine: s jedne strane postojala je jaka veza s islamom, a s druge potreba da se različiti podanici nemuslimani integriraju u političke strukture, potreba suradnje s vjerskim vođama drugih naroda kako bi osmanska država uopće mogla funkcionirati. S jedne je strane ideologija sultanove neograničene moći, a s druge realna nemogućnost središnje vlasti da prožme sve prostore i sve društvene strukture. Usprkos nepreciznim i promjenjivim pravilima o nasljeđivanju prijestolja, Osmanova dinastija održala se na vlasti i ostala neosporena više od šest stoljeća. Stroga podjela na privatnu i javnu sferu bila je temelj organizacije osmanskog dvora. Vojni sustav imao je neka tipična srednjovjekovna obilježja (ratnici se bore za vjerske ideale, za plijen ili za povlastice kakve im je nudio sustav lena, oblikovan tako da iskoristi nedostatno pokretne gospodarske resurse), ali i neke crte karakteristične za početak novog doba (na primjer, plaćena stajaća vojska; u njoj su bile spojene srednjovjekovna islamska institucija sultanovih slugu, s jedne, i specifičan sustav novačenja, s druge strane, takozvana *devşirma*, danak u krvi: dječaci nemuslimanske vjere uzimani su od obitelji i s vremenom bi postali pripadnici povlaštene društvene skupine, ponosni na svoj poseban status kapikulu²⁹ [sluge Visoke Porte³⁰]). U pokrajinama, uz vojne namjesnike, vlast su obavljale i kadije, niži mirovni suci, birani iz redova ulema, ali su je u praktičnom smislu vršile i lokalne zajednice. To što su diljem carstva uspostavljene zajedničke institucije nije značilo da su razlike među pokrajinama i njihove specifičnosti ukinute: s neposrednom osmanskom vlašću postojale su istodobno i institucije kršćanskih vazalnih država. Za neke od njih faza vazalstva bila je samo uvod u potpunu aneksiju, za neke druge pak ona je bila trajno stanje.

Osmansko Carstvo bilo je islamska država. Počivalo je na šerijatu, učenju i zakonu muslimanske vjere. Utemeljeno na Kuranu i na *sunni*, običajnom pravu (koje čine pripovijesti o Muhamedovim postupcima u raznim prilikama); muslimansko pravo razvilo se tijekom srednjeg vijeka, ali su s vremenom na njega utjecali i razni učenjaci (uleme). Iako je šerijatsko pravo, zahvaljujući neprestanim reinterpretacijama, donekle zadržalo fleksibilnost, Osmanlije su mu radije dodavale zakone i odredbe koje je izricao sâm sultan, neograničeni, suvereni vladar. Za razliku od modernog prava, ovi su zakoni i odredbe zajedno činili kanune (zakonike; riječ potječe od grčke riječi kanon), i nisu sustavno izvedeni iz nekoga višeg načela. Umjesto toga, zakonicima su najčešće kompilacije i nove formulacije stavova iz običajnog prava, pa stoga sadrže i neke lokalne običaje još iz predosmanskog vremena. Premda je vlast osmanskog sultana teorijski bila neograničena, to je sultansko pravo moralo biti u skladu s višim načelima šerijatskoga, a najviši vjerski učenjak carstva, *şeyh-ül-Islam*, potvrđivao je da li je svaki sultanov zakon, odredba ili naredba u suglasnosti s šerijatskim pravom.

²⁹ Kapikulu doslovce znači „rob (carske) Porte“. U tu kategoriju nisu spadali samo janjičari, već i šest drugih regimenti vojske *kapikulu*, kao i razno osoblje na dvoru.

³⁰ Porta ili Visoka porta je ime kojim se u Europi nekada nazivalo tursku vladu, po Carskoj kapiji kroz koju su smjeli ulaziti strani veleposlanici.

Iako se u službenoj ideologiji inzistiralo na političkoj stabilnosti i tradiciji, osmanski politički sustav zapravo nije bio otporan na promjene. Narav tih promjena vrlo je kontroverzna. Neki historičari smatraju da promjene do kojih je došlo nakon 16. stoljeća zapravo predstavljaju opadanje gotovo savršene organizacije "klasičnog doba". Drugi pak kažu da te promjene svjedoče o prilagođavanju carstva izazovima rane moderne ere, te da su usporedive s formiranjem moderne države u drugim dijelovima Europe i Azije. Na žalost, ograničen opseg ovoga nastavnog materijala ne dopušta nam osvijetliti sve aspekte političkih promjena u Osmanskom Carstvu, ali svakako valja naglasiti da njegove ustanove nisu bile statične, nego dinamične tvorevine. Izvorni tekstovi navedeni u ovom poglavlju kazuju nam ponešto o kompleksnoj naravi osmanskih političkih ustanova, budući da donose različita, pa možda i suprotstavljena viđenja istog pitanja. Cilj im je unaprijediti sposobnost učenika da analiziraju kompleksnu narav političke vlasti.

Ila. Sultan i njegov dvor

II-1. Titule kojima se Sulejman služio u prepisci s Ferdinandom I. (1562.)

Padišah i sultan Bijelog [Sredozemnog] i Crnog mora, časne Kabe i prosvijetljene Medine, svetog Jeruzalema, egipatskog prijestolja najdragocjenijeg u naše doba, provincija Jemen, Aden i Sana, Bagdada, sjedišta mira, i Basre i Lahse, i gradova Anušrivana³¹, zemalja Alžira i Azerbejdžana, zemalja Zlatne horde i tatarske zemlje, Dijarbekira i Kurdistanana i Luristana, i Rumelije i Anadolije i Karamanije i Vlaške i Moldavije i Ugarske, a osim njih i mnogih drugih velikih i svijetlih zemalja i krajeva [...]

Bayerle, str. 46-47

 Pronađi na karti teritorije navedene u Sulejmanovim titulama. Koji teritoriji nedostaju?

Kakav dojam želi vladar ostaviti kad se služi ovakvom titulom?

II-2. Odlike idealnog vladara u pjesmi koju je Celâlîzâde posvetio sultanu Selimu II. (1566.-1574.)

Tko želi biti dobar vladar
Neka mu kamen bude umjesto jastuka

Neka se odrekne udobnosti
Neka se odrekne pića
I neka nema prijatelja
Među nezaslužnima

Neka ga se neznalica kloni
Jer, kako kažu, u djece nema mudrosti

Oni što su sljubljeni s državom
Što gospodare blistavim svetištem

Neka stave na kocku i glavu i život
Neka budu spremni boriti se u svakom trenutku
[...]

Ako i kada budeš sultan
Ovoga svijeta, čist i savršen
Nikada se ne smiješi licu
Ženstvenih

Poslušaj istinitu riječ
Ako si pametan
Primi je i prihvati
Ako si zaista skroman [*ehl-i-dil*]
Pravi čovjek je onaj čiji su nazori
Zreli i umjereni

Nema ni ljubomore, ni osvete
Ni bijesa u srcu njegovu
Neka se onaj tko dobro čini boji Alaha
Našeg Boga, stalno

³¹ Stara Perzijska prijestolnica Ktesifont, u današnjem Iraku.

Neka njegove oči vide razliku
Između glave i repa

Neka oprosti pogrešku
I previd i običan propust
Neka vidi Boga svemoćnog
I njegovu sveprisutnost

Neka ne bude škrt
Neka ne bude pohlepan
Milostiv neka bude čak
I prema onom tko ga je uvrijedio

I uvijek neka dijeli pravdu
Prema onome što mu šerijat propisuje
Neka zna istinu [ili Boga, *hak*]
Neka progna tiraniju

Čovjek bez znanja
I nije pravi čovjek
Nema prave krvi
U žilama glupoga. [...]

Da ne bijaše tijela sultana Selima
Širokogrudnog kralja, izvora sreće

Neprijatelj bi zauzeo
Zemlju s kraja na kraj
A Bog nam ne bi pomogao, ne bi
Ni nama dao da je osvojimo.

Celâlzâde, str. 77-78

Savjet vladaru bio je čest književni žanr u srednjem i ranom novom vijeku. Prikazivanjem idealnog vladara davao se ideologijski okvir kojeg se suvereni vladar teorijski trebao držati. To je osobito zanimljivo znamo li da je ova pjesma bila posvećena Selimu II., pijanici koji se rijetko kada bavio državnim poslovima.

32 Murat II. (1421–1451.).

33 Mehmed I. (1403–1421.).

34 Osmanska pokrajina na jugu Male Azije.

35 Isprva emirat, potom osmanska pokrajina u srcu Male Azije.

36 Turski emirat na jugu Male Azije, glavni suparnik Osmanskog Carstva u Anadoliji sve do 1468., kada je anektiran.

37 Učitelj Mustafe Nejakog

Koje sve odlike Celâlzâde pripisuje idealnom vladaru? Koje ti smatraš najvažnijima?

S obzirom na ono što znaš o pravom Selimu II., što misliš, kakvu je namjeru pjesnik imao, što je zapravo mislio? Je li ironičan (budući da vladarske osobine koje navodi gotovo da priliče svecu), ili samo ponizan?

II-3. Različita mišljenja o bratoubojstvu na prijestolju: kronika Mehmeda Nešrija o pogubljenju Mustafe Nejakog (1422.)

Njegova³² mlađeg brata, znanog kao Mustafa Nejaki, kojem je otac³³ dao zemlju Hamid³⁴ i kojega su usvojili emiri iz Germijana³⁵, izazvali su neki zlonamjerni ljudi. Emiri Germijana i Karamana³⁶ dali su mu vojnike, i on je krenuo na Bursu. [...] Kada je vijest o tome stigla do sultana Murata, njegovi vojskovođe poslali su poruku Šarabdaru Ilijasu³⁷ da ga je sultan imenovao glavnim upraviteljem Anadolije. Poslali su mu čak i povelju. Rekli su mu da nekako zaokupi dječaka dok oni ne stignu. Šarabdar Ilijas odlučio se za izdaju, primio njihovu poruku i ostao pripravan. [...] Sultan Murat žurno je izjahao i stigao do Iznika devetog dana nakon što je krenuo iz Jedrena.

[...] Dok je bitka trajala, Ilijas-beg zgrabi dječaka iz sedla. Dječak viknu: „Učitelju [*lala*], zašto me tako držiš?“ Ilijas mu reče: „Vodim te bratu, Murathanu.“ Mustafa Nejaki tad reče: „Ti si okrutni izdajnik. Ne vodi me bratu, on će me ubiti.“ Ilijas-beg se pretvarao da ne čuje pa pognute glave preda dječaka. Glavni zapovjednik Mezid-beg uze dječaka, posjedne ga na veliki ratni bubanj i poljubi ga s poštovanjem. Potom ga odvede Murathanu. Murat-han im odmah kaza da učine što je trebalo. Uzeli su dječaka Mezidu, i odveli ga iz Iznika, do jednoga velikog smokvi-

na drveta i tu ga udave u vodi. Kad su izvršili zapovijest, poslali su ga u Bursu, kako bi tamo bio sahranjen uz oca. Dočekali su ga građani Burse. Uzeli su tijelo i sahranili su ga u skladu s vjerskim zakonom. Potom upitaše Šarabdara Ilijasa: „Zašto si to učinio?“ On im odgovori: „Na prvi pogled, čini se kao da sam postao izdajnik. Zapravo sam učinio pravu stvar. Da sam ih pustio, ove dvije vojske bi se sukobile i nanijele zlo cijeloj zemlji. Bolja je pojedinačna šteta od opće štete. K tome, to je stari običaj. To nisam učinio ja.“ Nakon toga, više ga nitko od velikaša nije poštovao.

Nesrî, II, str. 567-573

 Neşri ovu kroniku piše potkraj 15. stoljeća, tijekom vladavine Bajazida II. (1481.–1512.), čiji je prethodnik Mehmed II. bratoubojstvo na prijestolju pretvorio u zakon: kad dođe na prijestolje, svaki sultan mora ubiti svojega brata kako bi osigurao unutarnji mir u carstvu. Neşrijeva priča o ubojstvu Mustafe Nejakog sadrži kako službenu argumentaciju, tako i činjenicu da se velik dio osmanskog društva nije slagao s tom praksom. Zbog ovoga nezadovoljstva, od bratoubojstva na prijestolju odustalo se početkom 17. stoljeća (posljednji zabilježeni slučaj odigrao se s dolaskom Mehmeda III. na vlast 1595. godine).

 Usporedi objašnjenja osmanskih pobjeda.

Što misliš, zašto su se krvnici odlučili baš na ovaj način ubiti mladog princa?

Osim navedenog opravdanja koje navodi Šarabdara Ilijas, postoje li možda i neki drugi motivi za njegovo ponašanje?

Sl. 4. Plan saraja Topkapi (dvora) u Carigradu

Inalcik, sl. 3

 Usporedi plan dvora s tablicom. Pokušaj odrediti neke od najvažnijih službi, i zbog čega su smještene baš na tim mjestima.

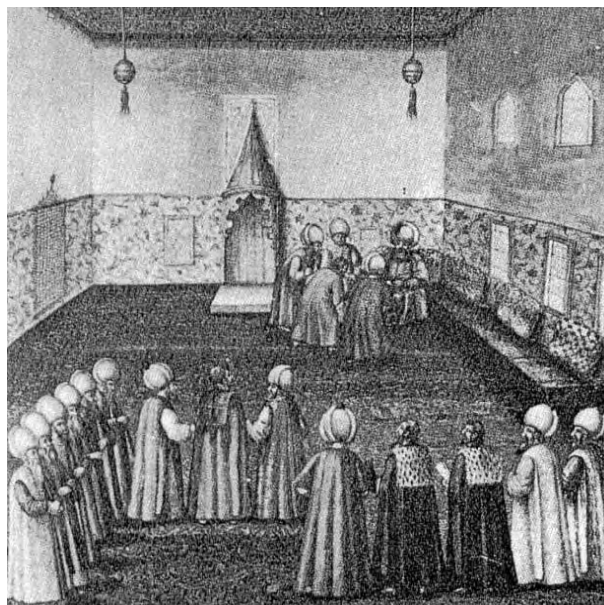
Tablica 1: Dvor i osmanska središnja uprava

A. Unutrašnji dvor (<i>Enderun</i>)³⁸	B. Vanjski dvor (<i>Birun</i>)	C. Carski savjet (<i>Divan</i>)
<p>Glavni segmenti:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Harem • Privatne odaje (<i>has oda</i>) • Ratna odaja (<i>seferli oda</i>) • Riznica (<i>hazine</i>) • Smočnica (kiler) <p>Glavni dostojanstvenici:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Aga glavnih vrata (<i>Kapi agasi</i>) • Aga harema (<i>Kizlar agasi</i>) • Nadstojnik osobnih odaja (<i>Has oda başi</i>) • Silahdar, nosač oružja (sultanove sablje) • Osobni rizničar (<i>hazinedar</i>) • Çuhadar, skrbnik sultanove odjeće • Rikabdar, skrbnik za pridržavanje stremena sultanu 	<p>Glavni segmenti:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dvorska straža (<i>kapikulu</i>)³⁹ • Carska kuhinja • Carske štale <p>Glavni dostojanstvenici:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Janjičarski aga • Zastavnik (<i>Mîr alem</i>) • Upravitelj carskih štala (<i>Mirahür</i>) • Glavni čuvar carskih vrata (<i>Kapici basi</i>) • Glavni carski glasnik (<i>Çavuş başi</i>) • Glavni vrtlar (<i>Bostancı başi</i>) • Glavni sokolar (<i>Çakırçı başi</i>) 	<p>Stalni članovi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Veliki vezir (<i>vizir-i azam</i>) • Veziri⁴⁰ • Vojni suci (<i>kadi'asker</i>) Anadolije i Rumelije • Čuvar carskog pečata (<i>nişancı</i>) • Glavni rizničar (<i>baş defterdar</i>) • Admiral (<i>kapudan paşa</i>) • Nadstojnik pisara (<i>reis-ül-kitab</i>)

Sl. 5. Carski veleposlanik na audijenciji kod osmanskog sultana

❓ Kakve nam podatke o osmanskoj povijesti i civilizaciji u 17. stoljeću daje ova slika? Sastavi popis svih podataka koje možeš izvući iz slike, razmijeni ih s kolegicom/kolegom i usporedite rezultate.

Nađi neku sliku na kojoj su prikazani veleposlanici na nekom zapadnoeuropskom dvoru u 17. stoljeću. Usporedi slike, osobito ceremoniju prijema, vladarevo držanje, ponašanje veleposlanika i geste prikazanih likova.

Inalcik, sl. 12

³⁸ Sultanove osobne slugu. Uglavnom smještene u trećem krugu Carskog dvora. Osim žena, ljudi koji su služili u Unutrašnjem dvoru bili su ili mladići (içoglan, paževi) ili eunusi.

³⁹ Uz janjičare, u trupe kapi kulara, carskih slugu, pripadalo je još šest elitnih postrojbi.

⁴⁰ Dostojanstvenici imenovani članovima Carskog savjeta, koji je mogao imati samo četiri, ali i više od deset članova. U Carskom savjetu sudjelovao je i glavni namjesnik (beglerbeg) Rumelije, a katkad i namjesnici drugih pokrajina.

II-4. Kako je Mustafa I. došao na prijestolje (1617.)

23. Zilka'de 1026 [= 24. studenoga 1617.]

Kada je, u skladu s Božjom voljom, vječni i sveprisutni sultan Ahmed-han prestao vladati ovim svijetom, emiri, njegovi sinovi, još su bili vrlo mali. A njegov brat, sultan Mustafa, tek je postao momak. Tako je on, gore navedenog dana, došao na prijestolje. Ali, veziri i vojni zapovjednici, šeici, znanstvenici i drugi dostojanstvenici oklijevali su s ukazivanjem poštovanja novom vladaru. Mustafa-aga, aga Vrata od sreće [*Darüssaade aghası*], koji je u vrijeme vladavine sultana Ahmed-hana bio vrlo utjecajan u državnim poslovima, i ovaj se put nije ustezao da svakome dijeli zadatke, povisujući glas, obraćajući se glavnom pravnom savjetniku [*sheyh-ül-Islam*] Esat-efendiji i zamjeniku velikog vezira [*sedaret kaymakami*] Sofu Mehmedpaši da sultan Mustafa-han nije sasvim pri pameti i razumu, te da njegovim mislima i djelima ne treba vjerovati. Naglašavalo se, međutim, da bi, ako bi se takvog princa u prvim momačkim godinama zaobišlo u korist djeteta koje bi u tom slučaju došlo na prijestolje, bilo teško izbjeći glasine i ogovaranja, te bi to imalo mnogo nedostataka. Također je rečeno da u ovakvim vremenima sultan Mustafa u svakom slučaju ima pravo na prijestolje, barem s dinastičkog stajališta, te da bi osporavanje zakona o nasljeđivanju prijestolja izazvalo nezadovoljstvo u narodu. Nadalje, smatralo se da je njegov duševni poremećaj vjerojatno posljedica dugog zatočeništva tijekom kojeg nije smio ni s kim razgovarati, te da će mu se, ako provede neko vrijeme među ljudima, razum povratiti. I tako je sultan Mustafa iz nužde prihvaćen za padišaha.

Peçevi, str. 337

Što bi mogao biti dokaz protiv Mustafina dolaska na vlast?

Peçevijeva kronika ništa ne govori o specifičnim interesima raznih političkih frakcija, ali je vrijedna zbog „javnog“ argumenta koji je zagovaralo osmansko političko vodstvo. Naime, Mustafa I. vladao je samo nekoliko mjeseci, a 1618. godine smijenio ga je njegov nećak Osman II. (1618.-1622.); kad je Osman II. ubijen u janjičarskoj pobuni, Mustafa I. je ponovno vraćen na prijestolje tek na nekoliko mjeseci, da bi ga napokon smijenio Murat IV. (1623.-1640.).

Sl. 6. Carska gozba tijekom vojnog pohoda

Hegyi, Zimanyi, sl. 40

Sl. 7. Sultan Bajazid II. (1481.-1512.) u lovu nedaleko od Plovdiva (Filibe)

IIb. Devširma

II-5. Sustav devširme⁴¹ kako ga opisuje bivši janjičar

Kad god zauzmu neku zemlju i pokore narod, carski pisar dolazi odmah nakon njih i uzima sve dječake za janjičare. Za svakoga daje pet zlatnika (dukata) i šalje ih preko mora u Anadoliju, gdje ih drže. Tako odvedenih dječaka je blizu dvije tisuće. Ako od neprijatelja ne uspije sakupiti dovoljan broj dječaka, onda od svih kršćana u cijeloj zemlji oduzimaju dječake, iz svakog sela, određujući broj, koliko koje selo treba dati, kako bi se dostigao traženi broj dječaka. Ti dječaci, koji su odvedeni iz svoje zemlje, nazivaju se *çilik*. Nakon smrti svaki od njih može sav svoj imetak ostaviti kome želi. Oni pak koji su uzimani od neprijatelja, nazivaju se *pençik*. Poslije smrti ovi ne mogu nikome ništa ostaviti, nego sve pripadne caru, osim ako neki od njih svojim djelima zasluži oslobođenje, tada može poslije svoje smrti dati kome što hoće.

Mihailović, str. 164-165

II-6. Kršćanska kritika devširme u Žitiju Georgija Novog iz Sofije (1539.)

Ovo se dogodilo za vrijeme vladavine bezbožnog, nepravednog i zlog turskog sultana Selima⁴². Potajno i lukavo, on je u trećoj godini svoje vladavine razaslao glasnike i službenike u sve krajeve svojih mnogih kraljev-

stava i naredio im da s vojnicima odu tamo gdje ima kršćanskih kuća. Ako u kući nekog kršćanina nađu tri sina, dva neka uzmu za cara, a trećega neka ostave roditeljima. Ali ako kršćanin ima samo jednog sina, njega neka mu uzmu silom, za cara. Učinili su kako im je car zapovjedio, obrezali ih prema bezbožničkoj saracenskoj [muslimanskoj] vjeri i učili su ih lažljivoj knjizi Imamovoj. Nakon toga car je dao zapovijed da se djeca obučavaju u vojnim vještinama: za borbu i u jahanju. Kad bi dostigli zrelost, car ih je obasipao velikim počastima i zvao ih janjičarima. Oni su bili toliko zaslijepljeni da su se ponašali nečasno čak i prema vlastitim roditeljima – majkama i očevima – ubijali su kršćane na najsravniji način, pa su time bili mnogo gori i od Saracena.

Georgieva, Tzanev, str. 126-127

Usporedi podatke koje tekstovi II-5. i II-6 navode o broju dječaka koji su oduzeti roditeljima, imajući u vidu da je tijekom razdoblja o kojem se govori u ovim tekstovima broj kršćana u jugoistočnoj Europi iznosio barem četiri milijuna. Objasni zašto se u jednom od ovih izvora ovaj fenomen preuveličava.

Koja je bila prednost sustava devširma za osmansku državu?

Je li za nemuslimanskog dječaka bilo ikakve koristi od devširme?

41 Originalni Osmanski sustav, s početka 14. stoljeća, za novačenje ljudi u sultanovu službu: iz seoskih krajeva naseljenih nemuslimanskim (kršćanskim) podanicima Osmanskog Carstva prisilno su novačeni dječaci. Ti su dječaci poslije odvođenja bili „preodgajani“, to jest, prevođeni u islam, učili su turski i bili obučavani za razne državne službe. Većina ih je dodijeljena *kapi kularima*, osobito janjičarima, ali neki su bivali odabrani za službu na Unutrašnjem ili Vanjskom dvoru. Tijekom 15. i 16. stoljeća velik, a često i najvažniji dio osmanske političke i vojne elite sastojao se od ljudi koji su došli putem devširme, što znači da je to bio i sustav koji je omogućavao društveni uspon. Zbog sve većeg pritiska koji su podanici muslimanske vjere vršili na sultana u želji da ostvare vojnu i političku karijeru, devširma je tijekom 17. stoljeća polako izašla iz prakse.

42 Selim I. (1512.–1520.).

Sl. 8. Popisivanje djece za devširmu

Hegy, Zimanyi, sl. 41

❓ Kakvu nam informaciju pruža ova ilustracija? Tko su prikazani likovi i kako su smješteni u prostoru? Kako bi trebalo razumjeti njihove geste? Što misliš, zbog čega je na slici prikazano tako mnogo žena?

Sl. 9. Janjičarski aga

Hegy, Zimanyi, sl. 43

? Opiši odjeću ljudi na slici. Misliš li da je takva odjeća imala određenu društvenu ulogu?

II-7. Lutfi-paša se prisjeća svojega života od vremena kada je unovačen sustavom devširme

Pisac ove rasprave, najslabiji je od svih robova Božjih, Lutfi-paša, sin Abdulmuĥnov. Sultanskom milošću, ja, ponizni, rastao sam na

Unutrašnjem dvoru od vremena pokojnog sultana Bajazida (koji sad prebiva u raju)⁴³. Na pragu ove osmanske dinastije, poslan sam njima u Božje ime, i dok sam boravio na Unutrašnjem dvoru, naučio sam mnoge znanosti. Kad je sultan Selim⁴⁴ došao na prijestolje, napustio sam službu čuvara sultanove odjeće [çuhadâr] i ušao u Vanjsku službu kao dvoranin [müteferrika], s 50 akči dnevno. Potom su mi dodijeljena mjesta čuvara vrata [kapıcı], zastavnika [mîr alem], namjesnika [sancakbeyi] Kastamanua, glavnog namjesnika [beylerbeyi] Karamanije i Ankare, i napokon, za vrijeme našega sultana Sulejmana⁴⁵, i položaje vezira i velikog vezira. Kad sam ja, ponizni i nesavršeni, napustio Dvor, družio sam se s mnogim učenjacima [ulema], pjesnicima i ljudima od kulture i nastojao, koliko god mogu, oplemeniti svoj karakter usvajanjem raznih znanosti.

Inalcik 1973, str. 84

🔑 Lutfi-paša (oko 1488.-1563.) bio je veliki vezir od 1539. do 1541. Rođen je u Albaniji i unovačen sustavom devširme. Položaji koje je, redom, zauzimao u sultanovoj službi tipični su za karijeru sultanovih slugu u 15. i 16. stoljeću (rano započeta karijera u Unutrašnjem dvoru poslije omogućuje dobivanje dobrog položaja u Vanjskome, i nakon toga još i mogućnost izravnog slanja kao namjesnika u neku od pokrajina, što je, načelno, bilo preduvjet za imenovanje na mjesto velikog vezira u Carskom savjetu). Iako su Lutfijeva osobna postignuća impresivna, ne smijemo zaboraviti da su od vladavine Mehmeda II. pa do kraja 16. stoljeća veliki veziri mahom birani iz reda podanika uzetih devširmom.

43 Bajazid II. (1481.–1512.).

44 Selim I. (1512.–1520.).

45 Sulejman I. (1520.–1566)..

Lutfi-paša se mnogo više ističe po svojim kulturnim sklonostima kao i po tome što je, kada se povukao s položaja velikog vezira, postao značajan autor političkih tekstova. Njegovi spisi važni su i stoga što govore o primanju islama: čini se da je u neko doba, nakon što je Lutfi odveden, i njegov otac primio islam.

IIc. Timarski sustav

II-8. Pravila o raspodjeli timara

Prihodi koji se od njih dobivaju zovu se „plovodi rata“ [*mâl-i mukatele*]. To znači da se taj prihod dobiva u zamjenu za sudjelovanje u borbi protiv neprijatelja. [...] Što se timara tiče, dvije su vrste. Timar može biti „dodijeljen i zaveden [u knjige]“ [*tezkirelü*] ili „nezaveden“ [*tezkiresüz*]. Evo što točno znači „dodijeljen i odobren“ i „ne-dodijeljen“: budući da je ograničen dio [ili količina] koju svaki glavni namjesnik [beglerbeg] može dodijeliti i izdati povelju na to [berat], na kojoj će napisati potvrdu [tezkire] o dodjeljivanju, a povelja će potom biti odobrena na Carskom sudu [u Istanbulu], zato su se javile te dvije oznake, „dodijeljen i odobren“ i „ne-dodijeljen“.

Hezarfen, str. 139

❓ Koji je timar bio veći: onaj koji je „dodijeljen i zaveden“ ili onaj koji je „nezaveden“? Što misliš zašto?

II-9. Popis prihoda koje spahija treba prikupiti od timara

Četrdeset muških glava iz seljačkih domaćinstava [*kirk nefer reaya*] i tri zemljišna posjeda [*zemin*], selo Ardic Agil, iz kojeg upisani prihodi obuhvaćaju ubiranje desetine u žitu [*ösür*] i stočnoj hrani [*salâriyye*] i porez

❓ Pogledaj tablicu br. 1 i pronađi funkcije koje je Lutfi obnašao u središnjoj osmanskoj upravi a prije no što je poslan da vlada u raznim provincijama.

Što nam Lutfijev slučaj govori o mogućnostima društvenog napredovanja u osmanskom društvu?

Možemo li iz ovog slučaja izvući neke općenitije zaključke?

na pšenicu [*resmi gendüm*] i porez na zemlju [*resmi çift*], porez na zemlju za seljake s malim imanjima [*resm-i bennâk*] i obaveze za neženje bezemljaše [*resm-i cebe = resm-i caba*], kao i desetinu od vinograda [*ösür-i bag*], što sve zajedno iznosi 5.000 akči, kako je u popisnom registru [*defter-i mufassal*] svojom rukom zabilježio nadzornik, a skupni popis [*defter-i icmâl*] pokazuje da 3.000 akči od ovoga iznosa treba dodijeliti drugdje...

Barkan, str. 771-772

❓ Zašto je država tako detaljno popisala porezne obaveze posjednika timara?

II-10. Ponovno imenovanje za posjednika srednjeg ili većeg timara

Čauš Mustafa bin Ahmed, kojem je oduzet timar od 15.100 akči u Kajseriju, sada dobiva sljedeće: timar od 1.600 akči u Endirliku i drugim selima okruga (nahije) Cebel Erçiş, timar od 2.000 akči u seocetu Gaziler i drugim mjestima okruga Koramaz, koji je ranije držao pokojni Abdul-Kerim; timar od 2.000 akči od prihoda [*mahsul*] tvornice boze [*boza hane*] u gradu Kajseriju, koja je pripadala Abdul-Kerimu; timar od 800 akči

u selu Kenari, okruga Irmak; timar od 3.000 akči u Istefani i drugim selima Cebel Ercişa; i nekoliko drugih manjih imanja, sveukupno 15.100 akči.

Jennings 1972, str. 212

? Objasni zbog čega su izvori prihoda u većem timaru tako rasuti.

II-11. Pravila o posjednicima timara koji se nisu odazvali pozivu u rat

Timar od 2.500 akči u Ksterskom okrugu (nahiji) je slobodan [*mahlül*] jer Sulejman ove godine nije išao u pohod na Revan (Jerevan). Propustio je da obavi i svoju dužnost [*hidmet, hizmet*] i izvrši nadzor [*yoqlama*]. Na temelju pisane pohvale Muse, zastavnika [*alaybey*] iz Nigde, timar je dodijeljen Mahmudu, koji je imao potvrdu o imenovanju [*berat*] za timar od 3.000 akči. Potvrda [*tezkerre*] je poslana glavnom upravitelju [*beglerbeyu*] Karamanije Ibrahimu da potvrdi timar. Derviš Mehmed, koji je posjedovao [*bio mutasarrif*] timar od 3.000 akči u okrugu Sahra, nije išao na Jerevan. Čauš Mahmud preuzeo je njegov timar, ali ni on se nije priključio pohodu, tako da je timar sad opet slobodan. Prenesen je [*tahvil*] s Mehmeda na Hamzu, u skladu s potvrdom Hasana, glavnog upravitelja [*beglerbeya*] Karamanije.

[datirano] 1. Zilkade 1025.; Ereğli

Jennings 1972, str. 212

🔑 Potkraj 16. i tijekom 17. stoljeća vođeni su sve teži ratovi protiv Austrije i Perzije, a s obzirom na velike udaljenosti, posjednici timara nisu uvijek imali dovoljno vremena da se vrte da prikupe danak i kontroliraju svoj feud. Zbog toga mnogi od njih i nisu išli u rat, zbog čega su im vlasti, u skladu sa zakonom, oduzimale zemlju i tako ih kažnjavale za neposluš.

? Koje su mjere bile poduzimane da osiguraju službu posjednika timara? Usporedi osmanski sustav timara s feudalnim sustavom.

Sl. 10. Naoružani spahija

Inalcik, sl. 25

? Opiši oružje i opremu spahija. Usporedi ovu sliku sa slikama drugih europskih konjanika u 16. stoljeću. Pronađi sličnosti i razlike.

Da nismo dali objašnjenje uz sliku, što bi prvo pomislio/pomislila? Postoji li nešto posebno zbog čega bi odmah mogao/mogla prepoznati ove ljude kao osmanske vojnike?

IId. Ideologija zaštite podanika i praksa u pravosudnom sustavu

II-12. Savjeti Murata I. Evrenos-begu pri imenovanju za upravitelja (1386.)

Primi i upamti ovaj savjet: Trebaš znati da su mjesta pokrajine Rumelije⁴⁶ udaljena jedna od drugih. Da bi vladao njima, zadovoljio njihove potrebe i održavao red, svakako ćeš trebati mnogo ljudi od mača i od pera. Čuvaj se da ne posegneš za bogatstvom svojih ljudi. [...] Onaj tko zažmiri na vjeru na ovom svijetu zaboravlja se bojati Boga. Ne miješaj se u te stvari. Ne pouzdaj se ni u koga i ne otvaraj se ni pred kim. Mnoge ćeš vidjeti da poste tijekom dana i da su na nogama noću, iako se klanjaju idolu. Pazi se takvih. Ne dopusti da te zavara vanjski izgled... Ako poželiš staviti nekoga na svoje mjesto, ne oslanjaj se na ono što o njemu znaš od ranije. Možda se u međuvremenu promijenio. Jer tijelo sina čovječjeg mijenja se od prilike do prilike... Stoga dobro pogledaj i dobro poslušaj onoga kome povjeravaš neki posao. Vidi je li u svemu isti onakav kakav je bio prije, i prema tome mjeri njegove riječi. Neka se nitko ne nađe uvrijeđen.

Poslušaj također i ovaj savjet: Ako namjesnici koje odrediš za unutrašnjost budu marljivi, i podanicima (raji) će biti dobro [...] I naredi svima da muslimane u dijelu kojim upravljaju smatraju svojom braćom. I neka podanike ne drže strogo, neka im ne čine nažao i neka ih ne diraju. Neka stalno imaju na umu da će doći dan kada će zapisi s djelima počinjenima u prošlosti padati kao snijeg, da će doći dan suda. Neka se pobrinu za siromahe. Neka osiguraju dovoljno sredstava za život. Siroti su Bogu dragi. On će na sebe preuzeti siromaštvo sirotih. On neće gledati na one koji na ovome svijetu

imaju blago... Naročito poštuju ugledne ljude, a među učenicima Elvanu Fekihu – neka se njegovo znanje uveća! – koji je imenovan za šejh-el-islama sve Rumelije. I vodi računa o svojim duhovnicima (imamima) koji su nasljednici Prorokovih potomaka. Daj im svu ljubav i milost, poštuju ih i štiti...

Otvori vrata za nagrade i darove spahijama. Čuvaj se kako preširoke ruke tako i škrtosti. Ne miješaj se u postavljanje spahija, ne primaj od njih ni najmanju stvar kao nagradu za to što si ih postavio. Ne uzimaj lako. Radi što brižljivije možeš. Ne razmeći se svojom hrabrošću i junaštvom, ali neka ti mač uvijek bude oštar. Hrani svojega konja. Neprestano pokazuj koliko si bogat i neprestano dijeli darove. I nemoj se uzrujati kad te prihodi od zemlje koju si uzeo sabljom navedu da kažeš: „Oni su nedovoljni za sve moje troškove!“ U slučaju potrebe, piši nam ovamo. Mi ćemo ti bez ustezanja dati ono što imamo ovdje. Poslat ćemo ti sve što možemo. [...] Napisano svetog mjeseca Ševala, godine 788. [1386.].

Odbrani, I, str. 187-189

❓ Koje bi skriveno značenje moglo biti u nekim savjetima (npr. „hrani svojega konja“)? Kakvu ulogu ima vjera u Muratovim savjetima?

Koga se treba pribojavati Evrenos i zbog čega? Što misliš o sultanovim savjetima? Jesu li oni uopće primjenjivi u životu osmanskog upravitelja?

Koji bi savjeti mogli biti od koristi i učenicima danas?

⁴⁶ Doslovce: zemlja Grka (*Rum ili*). U osmanskim tekstovima iz 14. i 15. stoljeća ovo je bio naziv za europski dio Osmanskog Carstva, i njime je upravljao glavni upravitelj (beglerbeyi). Poslije novih osvajanja, tijekom 16. stoljeća, Osmanlije su po Europi osnivale i druge administrativne cjeline, ali je pokrajina Rumelija i dalje obuhvaćala veći dio Balkanskog poluotoka.

II-13. Ferman Mehmeda I., izdan monasima samostana Margarit, u blizini Sera (1419.)

Ovo je careva volja, a razlog zbog kojeg dajemo ovu sretnu zapovijed – neka Bog svemogući dâ da ona traje zauvijek – jest sljedeći: Moj pokojni djed i otac htjeli su izdati zapovijedi koje se tiču vlasnika svetih dokumenata, pustinjaka samostana Margarit. Proglasili su ih nepovredivima i njihovu su zemlju izuzeli od poreza, uključujući vinograde i mlinove, njihove zaklade [vakifs], uključujući tu i sela, zemlju, voćnjake i kuće, također su izuzeli od poreza kuće i ovce podanika [raje] u Zuhni. Tako sam, u skladu s njihovim zapovijedima, i ja proglasio njihov posjed nepovredivim i izdao ovu svetu zapovijed. Svi su pustinjaci izuzeti od plaćanja harača (ukupni porez zajednice). Dopušteno im je da i dalje posjeduju sva spomenuta dobra kao i u prošlosti. U cjelini, ovu bi zapovijed trebalo primjenjivati na sve što su oni posjedovali u vrijeme mojega djeda i mojega oca kao i na ono što posjeduju danas.

Nitko im ne smije stati na put, usprotiviti im se ili im smetati; nikakve promjene nisu dopuštene. Oni [monasi] su izuzeti od obveze služenja kao glasnici, kulučenja i plaćanja svih drugih poreza.

Todorova, str. 49

❓ Razgovarajte o tome zbog čega su monasi iz Margarita tražili od Mehmeda I. nove povlastice, iako su ih već bili dobili od Murata I. i od Bajazida I.

II-14. Kadijina presuda u sporu između jednoga kršćanina i jednoga janjičara (Sofija, 1618.)

Ovim se potvrđuje da se nemusliman Ilija, stanovnik grada Sofije, Banišorskog susjedstva (mahale), pojavio pred šerijatskim sudom i prijavio janjičara Osman-bašu, koji živi

u istom susjedstvu, i u njegovoj prisutnosti izjavio: „Ovaj čovjek, Osman-baša, drži moju ženu Petkanu u svojoj kući i odbija je vratiti iako sam ga zamolio. Osim toga, pokušava je nagovoriti da se rastane od mene. Tako je skriva u svojoj kući i ne ženi se njome. Molim sud da ispita optuženog o ovoj stvari i da zabilježi njegov odgovor.“ Poslije Ilijine izjave, spomenuti Osman pozvan je pred sud [kako bi dao izjavu o optužbi]. Osman je priznao da tužitelj govori istinu i doveo je spomenutu nemuslimanku Petkanu pred sud i vratio je njezinu mužu Iliji.

Turski izvori 2, str. 119

❓ Što možeš zaključiti o položaju žene u tom društvu? Zbog čega Petkanu nitko ništa nije pitao? Što misliš, što bi ona rekla da je mogla sama birati? Je li zaštita podanika (raje) bila samo mrtvo slovo na papiru?

II-15. Kadijina presuda u sporu između jednoga muslimana i jednoga kršćanina (Vidin, 1700.)

Ivan, sin Nikolin iz grada Vidina, Karamanski okrug, pojavio se pred svetim sudom u prisutnosti brijača, usta-Jumera, sina Alijeva. Podignuo je tužbu protiv njega zbog sljedećeg razloga: Ivan je naslijedio vinograd od 3/4 jutra u okrugu Kozlovec, koji graniči s vinogradima sljedećih ljudi: Manuša, Jovana pekara, Nikole, i s državnom cestom. Spomenuti Jumer otuđio je vinograd.

Tijekom ispitivanja Jumer je izjavio da je prije nekog vremena kupio sporni vinograd, koji graniči s vinogradima istih tih ljudi, i to za 15 groša⁴⁷ od državnog službenika kao državno dobro bez vlasnika. Poslije smrti prijašnjeg vlasnika, Ivana Simičijate, koji je

⁴⁷ Groš (gurush), osmanski naziv za velike srebrnjake (talire). Budući da su se dugo rabili groševi kovani u raznim europskim zemljama u kasnom 17. stoljeću, Osmanlije su počele kovati vlastiti groš, koji je kasnije postao obračunska jedinica, jednaka vrijednosti od 40 para i 120 akči.

umro bez nasljednika, vinograd je postao državno vlasništvo. Nikola je prigovorio da to što je Jumer rekao nije istina i pozvao je dva svjedoka, koji su potvrdili da vinograd doista pripada njemu. Potom je sud zapovjedio optuženom da pozove svjedoke koji će potvrditi njegov iskaz i za to mu je odredio rok. Kako Jumer nije uspio pronaći svjedoke u određenom roku, sud je predložio da pod zakletvom izjavi da je zaista kupio vinograd kao dobro bez vlasnika. Jumer se složio i zakleo se u Boga. Na osnovi toga sud je naložio Ivanu da obustavi sve daljnje zakonske postupke glede vinograda.

Georgieva, Tzanev, str. 293

 Da si ti kadija, kako bi presudio/presudila u ovom slučaju?

Je li kadija doista povjerovao Jumerovoj zakletvi, ili je sve bilo namješteno? Što znaš o običaju zaklinjanja u srednjovjekovnom pravu?

Jesu li kadije uvijek štitili muslimane od nemuslimana (raje)?

Jesu li kadije uvijek donosili pravedne presude? Obrazloži svoje mišljenje služeći se dvama navedenim tekstovima.

II-16. Zajednica na otoku Mikonos odlučuje protjerati kadiju (1710.)

Godina 1710., 9. rujna, Mikonos

Mi, dolje potpisani članovi zajednice Mikonos, vidjeli smo nevolje i metež koje je naš otok pretrpio od poštovanog glavnog suca koji nas na svaki način nastoji okriviti, i s obzirom na sve klevete i sve ono što namjerava učiniti, okupili smo se, mladi i stari, svećenici i narod i cijela pastva Crkve naše svete Bogorodice, zaštitnice ovoga otoka, smatramo opravdanim da se spomenuti sudac udalji s otoka kako bi se okončali skandali i nevolje; a cijela zajednica obećava da će, ako bi netko imao štete od ovoga, braniti i podržati

toga čovjeka pred svakim sudom, što i potvrđujemo svojim potpisima.

[Potpisi]

Zerlentou, str. 67-68

 Procijeni rizik kojim su se stanovnici Mikonosa možda doveli u opasan položaj time što su se pobunili protiv kadije. Koji su stavovi stanovnika Mikonosa?

II-17. Presuda protiv kocabaši Todorakija iz Samakocuka (1762.)

Presuda zamjenika suca [*naiba*] okruga [*nahije*] Midye: Nakon što se predstavio, i nakon što se pokazalo da ima pravo ubiranja cizije (glavarine) za Istanbul i okolne podređene okruge, hadži-Ibrahim nam je ispričao kako je u Midijskom okrugu, koji pripada jednom od tih okolnih okruga, u selu Samakocuk, koje pripada Midijskom okrugu [*nahiji*], stanoviti zimija (podanik nemusliman) imenom Todoraki, koji je kocabaša za zaštićene podanike (nemuslimane, raju) ovoga sela, okupio oko sebe više od sto i pedeset ljudi i rekao: mi podanici Samakocuka nećemo prihvatiti pozive za ciziju, nećemo dopustiti da kročiš u naše selo, pa je još i tvrdoglavo pružao otpor, i čak je išao tako daleko da je udario stražare koji su pratili spomenutog tužioca, i ostajao uporan u pobuni, zbog čega su prihodi za državnu kasu samo djelomice i nepotpuno prikupljeni. On [Hadži-Ibrahim] me je zamolio da izdam carsku zapovijed kojom će se prije spomenuti podanik (zimija) osuditi na veslanje na galiji sve dok se ne popravi. Neka ovo bude moja pisana zapovijed: ako iznova pokuša ometati plaćanje poreza koje nalaže Sveti zakon [šerijat], neka silom bude doveden pred moj Carski sud [tj. u Istanbul] i potom bačen na galiju kako bi istinski bio kažnjen.

Kal'a, str. 177

Imaj u vidu da se spahija nije žalio kadiji nego izravno Carskom savjetu u Istanbulu.

Kako su se stanovnici Samakocuka odupirali utjerivačima poreza? Kakav je bio sultanov stav spram tog pitanja? Je li Todoraki imao izgleda izbjeći kaznu?

II-18. Osmanska povelja kojom se štite samostani u Bosni (1785.)

Pašina bujrunčija [vrsta Osmanske povelje] vama, gospodo kadije, koji se nalazite u pokrajini Bosni, vama, zapovjednici, i vama, sakupljači poreza, daje se na znanje na koji su način redovnici triju samostana [Kreševo, Fojnica i Kraljeva Sutjeska] slobodni i izuzeti od bilo kakva javnog poreza, snagom uzvišene povelje i plemenitih fermana koji se nalaze u njihovim rukama. Vi nikad ne

Ile. Pokrajine i vazalne države

II-19. Nagodba o statusu Dubrovnika, potvrđena i ahidnamom Murata III. (1575.)

[...] Svojevremeno je knezovima i vlasteli Dubrovnika, zbog poslušnosti i pokornosti, odanosti i časti koju su pokazali u vrijeme mojih pokojnih veličanstvenih predaka, neka Bog osvijetli dokaze [njihove veličine], dodijeljena povelja.

[...]

Svake godine će, u skladu sa starim običajem, poslati dvanaest tisuća pet stotina zlatnika [*filori*], koje su odvajkada slali našem Dvoru, sjedištu slave, putem svojih poslanika.

Više poreza [*harača*] od navedenih 12.500 zlatnika neće se tražiti. Moji namjesnici [sandžakbegovi], službenici [subaše], timarnici,

smijete dopustiti da ih netko, suprotno gore spomenutoj uzvišenoj povelji i drugim plemenitim ispravama, zlostavlja ili uznemiruje traženjem poreza, bilo u njihovim samostanima, a isto tako i kad se nalaze u odgovarajućim zaseocima, selima ili nuriama pokrajine Bosne, bili oni na cesti ili u svojem stanu. Vi ćete ih prema odredbi plemenitog fermana zaštićivati i braniti u svakom susretu i postupat ćete prema sadržaju ove bujrunčije, čuvajući se, što više možete, da učinite nešto protivno ovome. Tako zapovijedam.

Benić, str. 303

Potkraj 18. stoljeća, kada je središnja vlast u provincijama već bila slabija, podanici su od lokalnih vlasti često tražili posebne povelje.

Usporedi povlastice navedene u tekstovima II-13. i II-18.

ukratko, svi koji stoje u sjeni moje moći, neće činiti nažao njihovoj zemlji i posjedima, njihovim tvrđavama i njima samima. Isto kao što su njihov grad i zemlja i ranije bili sigurni i šticeći, tako će biti sigurni i zaštićeni i nadalje. Iz susjednih zemalja svatko, bio neprijatelj ili prijatelj, kopnom ili morem, smije doći u njihov grad i otići iz njega; nitko to ne smije zabraniti niti se miješati u to. Njihovi trgovci smiju trgovati u mojim zemljama koje su pod [Božjom] zaštitom; mogu dolaziti i odlaziti. Nitko se ne smije miješati u ono što im pripada (stvari, životinje i druga dobra), niti ih ometati. I ne smiju im naplaćivati cestarinu.

Biegman, str. 56-57

❓ Koje je obveze imao vazalni Dubrovnik? Što misliš o posebnim odredbama vezanima za trgovinu i trgovce? Jesu li one koristile samo Dubrovčanima ili su i Osmanlije imale neke koristi od toga?

II-20. Ahidnama⁴⁸ Ahmeda I. za Transilvaniju (1614.)

Obećavam i zaklinjem se [...]: dokle god spomenuti knez [beg] i vojni zapovjednici i drugi velikodostojnici Gornje Ugarske budu podanici moje Visoke porte, i to iskreno, s vjerom i čašću, prijatelji mojih prijatelja i neprijatelji mojih neprijatelja, dokle god budu djelovali zajedno i u dogovoru sa spomenutim Bethlenom Gabrielom⁴⁹ i trudili se otjerati i satrti neprijatelja koji bi s bilo koje strane mogao napasti Transilvaniju, te, da bi dokazali da su odani i pokorni, pošalju ove godine, svojom voljom i složno, svoje darove [*peskes*] mojoj Carskoj Porti, prema bogatstvu i mogućnostima koje ima njihova zemlja.

Do tada ću ih, zauzvrat, štiti na svaki način od njihovih neprijatelja, kad god se ukaže potreba za mojom pomoći i potporom; sve tvrđave i gradovi, kao i sve zemlje u njihovu posjedu ostat će, odsad pa nadalje, u njihovim rukama, i u to se neće miješati apsolutno nitko: nijedan glavni upravitelj [*beglerbeg*] ni upravitelj [*beg*] koji mi služi, niti vrhovni zapovjednik [*serasker*] moje vojske.

Njihovi se običaji, poredak, pravila i vjera ni na koji način neće mijenjati, kao ni običaji koje njeguju stoljećima; nitko se ne treba miješati u to niti im činiti nažao, nego ih ostaviti da žive mirno pod okriljem pravde. [...]

A od spomenute zemlje nećemo tražiti veće poreze no što su ovi dosadašnji.

Gemil, str. 165

48 U praksi osmanske države, ahidnama je povelja koju sultan izdaje nemuslimanskoj državi s kojom je sklopio mir. Nju nisu dobivale samo „klasične“ vazalne države, nego i Mletačka Republika, Poljska i druge. Osmanlije su dugo izbjegavale praksu formalnih bilateralnih ugovora, izdanih i potpisanih od obje ugovorne strane; međutim, i o odredbama ahidname obje su se strane dogovarale prije nego što bi potpisale formalni dokument.

49 Knez Transilvanije 1613.–1629.

50 Bojar je bila i titula uglednika i naziv službe.

❓ Kakve je obveze imala vazalna država?

Komentiraj uvjet „dokle god su prijatelji mojih prijatelja i neprijatelji mojih neprijatelja“.

II-21. Autonomija Moldavije (1716.)

Moldavski kneževi bili su lišeni prava objave rata, sklapanja mira, potpisivanja ugovora, slanja glasnika kneževima susjednih zemalja u vezi s državnim poslovima, iako im je bila dana puna sloboda i gotovo iste ovlasti donošenja zakona kao i nekad, izricanja kazne, uzdizanja nekoga do položaja bojara⁵⁰ ili oduzimanja te počasti, nametanja poreza i čak imenovanja biskupa, i još sličnih ovlasti. A vlast kneza nije se protezala samo na uglednike i stanovnike Moldavije, nego i na turske trgovce i druge ljude raznih staleža sve dok borave na njegovu teritoriju: njihov život i smrt u njegovim su rukama [...], svi civilni i vojni velikodostojnici u njegovoj su milosti: on daje onima koji su mu dragi, uzima od onih koji mu se ne sviđaju. A u tom činu davanja, knez se ne mora obazirati ni na kakva pravila. [...] Knez ima istu vlast ne samo nad pripadnicima nižega svećenstva nego i nad mitropolitima, biskupima, arhimandritima, opatima [*egumens*] i svim pripadnicima crkve ako su bili nepravedni ili činili nešto što šteti narodu ili bi kovali zavjere protiv kneza ili države. Knez ih tada može, bez ikakvih prepreka i bez suglasnosti konstantinopolskog patrijarha, ukloniti s položaja – u crkvi, ali ne i u svećenstvu – i čak ih može, ako prilike to nalažu, kazniti smrću [...]. Pa ipak, on nema isto tako veliku moć nad imutkom stanovnika Moldavije. Istina je da se, bez obzira na visinu poreza koje je na-

metnuo zemlji, nitko nije mogao oduprijeti njegovim zapovijedima ili pokazati neposluš, a da se ne dovede u opasnost da izgubi glavu; međutim, i on sam je, sa svoje strane, prisiljen prijaviti osmanskom dvoru što je prikupio. Premda mu nitko nije mogao suditi, ako bi ga netko potkazao velikom veziru za prolijevanje krvi nevinih, ipak bi se našao u velikoj nevolji ako bi se cijela zemlja žalila na previsoke poreze. I ako bi se pokazalo da je kriv, bio bi kažnjen izgonom ili bi mu sva imovina bila konfiscirana, budući da knez može biti osuđen na smrt samo ako povede bunu ili ako odbije platiti godišnji harač. Međutim, ni ova zabrana nije tako stroga da je narod ne bi zanemarivao. Zapravo, ako se knez darovima umilio veziru i njegovu zamjeniku [*kethüda*], rizničaru [*defterdar*] i drugima koji imaju poseban utjecaj na cara, nije morao strepiti od pritužbi bojarā ili čak čitave zemlje, budući da ne postoji ta stvar koju branitelj ne bi mogao obraniti pred turskim sudom samo ako su mu ruke pune darova. Stoga, koliko god turska tiranija nad Moldavijom bila teška, ipak njezin knez može činiti što god mu je volja, a da se ničeg ne mora plašiti: nijedan građanin ne može se oduprijeti njegovoj volji a da ne bude kažnjen.

Cantemir 1973, str. 127-128

Dimitrie Cantemir (1673.-1723.) u dva je navrata bio moldavski knez (1693. i 1710.-1711.), a nakon neuspješne pobune protiv Osmanlija 1711. pobjegao je u Rusiju. Budući da je veći dio mladosti proveo u Istanbulu, postao je jedan od najvećih europskih poznavalaca Osmanskog Carstva i napisao je, među ostalim radovima, povijest Osmanskog Carstva te jednu raspravu o muslimanskoj vjeri. Opis Moldavije napisao je na latinskom, budući da je to djelo bilo namijenjeno zapadnoj publici.

Sláže li se Dimitrie Cantemir ili kritizira proširenje ovlaštenja unutar kneževine moldavskih kneževa?

Ocijeni koje su dobre, a koje loše strane života u vazalnoj državi, u usporedbi sa životom u "običnoj" osmanskoj provinciji. Pokušaj odrediti specifične okolnosti za različite društvene skupine.

II-22. Francuski putnik Flachet o posebnom statusu vlaških kneževa (1741.)

U Bukureštu sam primijetio nešto što mi je izgledalo vrlo čudno. Iako sultan raspolaže ovom kneževinom po svojoj milosti, Turci ovdje nemaju nijednu džamiju i nisu pod kneževom vlašću. Oni samo priznaju vlast sultanova „namjesnika“, i jedini ih on ima pravo kazniti. Pa ipak, stvari stoje drugačije s Rumunjima, Grcima i drugim kršćanima: vojvoda ili „gospodar“ Vlaške može despotski upravljati njihovim životom i imetkom, ako se njegove mjere i odluke ne kose sa sultanovima, budući da on posve ovisi o njemu, i svaki put kada zakasni s dankom koji duguje Porti ili pak ne ispuni svoje obveze prema njoj, mora biti spreman na svrgnuće s prijestolja ili možda čak i na to da ostane bez glave. On je više namjesnik nego što je vladar. Vojvoda Constantin [Mavrocordat]⁵¹ zaslužio je bolju sudbinu; sve bi zemlje bile sretno kada bi imale takvog vladara.

Călători, IX, str. 257

Kakva su ograničenja vrijedila za Osmanlije u vazalnim državama?

Usporedi izvore iz ovoga odjeljka s izvorima iz odjeljka I-8.

⁵¹ Constantin Mavrocordat (1711.-1769.) bio je jedan od najistaknutijih predstavnika pravoslavne grčke elite u Konstantinopolu, takozvanih Fanariota, u 18. stoljeću. Između 1730. i 1769. vladao je Vlaškom šest, a Moldavijom četiri puta. Izuzetno obrazovan, ukinuo je kmetstvo i poduzeo mnoge druge reforme u duhu prosvijećenog apsolutizma

Tablica 2: Tipologija teritorijalne uprave u Osmanskom Carstvu (16. stoljeće)**A. „Osnovne“ osmanske pokrajine (ejaleti, zvani također i live ili vilajeti)**

- njome upravlja vrhovni upravitelj (beglerbeg)
- dijele se na nekoliko sandžaka kojima upravlja sandžakbeg, a koje, opet, čine nekoliko kaza, kojima upravljaju kadije
- veći je dio zemlje podijeljen putem timara (feuda)
- primjeri: Anadolija, Rumelija, Budim, Cipar i dr.
- posebne okolnosti: manje regije i zajednice koje uživaju posebne povlastice ili lokalnu samostalnost (primjeri: samostani na Atosu i Sinaju, nekoliko planinskih ili otočnih zajednica u Crnoj Gori, Albaniji, Grčkoj i dr.)

B. Osmanske pokrajine „drugog pojasa“

- općenito, *ejaleti* kojima upravljaju glavni upravitelji koje imenuje sultan
- uglavnom organizirane u skladu s posebnom financijskom regulacijom (sustav *salyane*; samo djelomice integrirane u sustav feuda ili sasvim izvan njega)
- primjeri: Egipat, Bagdad, Basra, Tunis, Jemen i dr.
- posebne okolnosti: rijetko kada u *ejaletima*, češće na razini *sandžaka*, vlast se mogla i naslijediti (primjeri: Lahsa, Adana pod obitelji Ramazan-oğullari, nekoliko kurdskih sandžaka; Vidin u 15. i 16. stoljeću pod obitelji Mihaloğlu i dr.).

C. Muslimanske vazalne države

- države koje su priznale osmansku vlast ali su zadržale svoju tradicionalnu organizaciju; ipak, sultan je imao udio u imenovanju njihovih vladara
- uglavnom su imale velik politički, vojni i/ili simbolički značaj za Osmansko Carstvo, i dobivale su financijsku pomoć u raznim oblicima
- primjeri: Krimski hanat, Šerifat u Meki i dr.
- posebne okolnosti: 1590.-1603. i Perzija je plaćala danak Osmanskom Carstvu, ali nije trajno bila njegov vazal.

D. Kršćanske vazalne države

- države koje su priznale osmansku vlast, plaćale sultanu danak, prilagođavale se osmanskoj politici, ali su sačuvale autonomiju i tradicionalne kršćanske institucije (tj. nisu morale prihvatiti muslimanski/osmanski zakon)
- primjer: Dubrovnik, Vlaška, Moldavija, Transilvanija, Gruzija, Hios (do 1566. godine) i dr.
- posebne okolnosti: neke kršćanske države plaćale su danak ili samo za dio teritorija (na primjer, Venecija za Cipar 1517.-1570.; Habsburgovci za Gornju Mađarsku 1533.-1593.) ili kao „zaštitu“, kako ne bi bile pljačkane (na primjer, Poljska i Litva plaća Krimskom hanatu, a povremeno i Osmanlija-ma), ali su zadržale političku neovisnost

Osmansko Carstvo objedinjavalo je narode najrazličitijih vjera. Lojalnost islamu bila je ključna legitimacijska osnova i za sultana i za osmanlijsku elitu, ali isto tako je bilo važno integrirati i podanike koji nisu bili muslimanske vjere. Osim toga, vjerska raznolikost bila je daleko izraženija u jugoistočnoj Europi nego u bliskoistočnim ili afričkim pokrajinama Osmanskog Carstva.

Ovo poglavlje nastoji rekonstruirati središnju ulogu vjere u životu narodā u jugoistočnoj Europi tijekom osmanske vladavine. U političkom smislu, vjera je bila presudna: društvena struktura u Osmanskom Carstvu temeljila se na podjeli na muslimane i nemuslimane, dok su se nemuslimanski podanici dalje dijelili na pravoslavnu, židovsku, armensku zajednicu [*millet*]. Vjerske institucije bile su ključne u artikulaciji interesa i potreba ovih zajednica. Pravoslavna crkva održavala je posebne odnose s osmanskim vlastima, ali su i vjerski poglavari drugih vjeroispovijesti surađivali s osmanskom državom. Pa ipak, za većinu ljudi religija je manje bila pitanje politike i institucija, a više stvar vjere i odnosa s Bogom. Vjerski običaji bili su u samom srcu svakodnevice za veliku većinu ljudi, a izvori uvršteni u ovo poglavlje nastoje na njih baciti nešto više svjetla.

Većina tekstova dotiče i vrlo kontroverzno pitanje vjerske „tolerancije“ u Osmanskom Carstvu. Mnogi historičari inzistiraju na tome da je Osmansko Carstvo bilo muslimanski imperij, te da su u njemu kršćani ugnjetavani po vjerskoj osnovi. Drugi historičari pak skreću pozornost na to da su se u isto to vrijeme i po Europi vodili vjerski ratovi i da su nekršćani mogli birati između pokrštavanja i iseljavanja, dok su Osmanlije bili daleko tolerantniji, budući da su svojim podanicima kršćanima dopuštali zadržavanje vlastite vjere, i čak su prihvaćali i izbjeglice drugih vjera. Iako u obama ovim stavovima ima zrno istine, oni ipak sadrže jasne ideološke implikacije i u priličnoj mjeri pojednostavljaju povijesne činjenice. Tekstovima koje navodimo u završnom odjeljku ovoga poglavlja nastojimo pomoći učenicima shvatiti kompleksnost suživota različitih religija, jednako kao i razmjere diskriminacije u osmanskoj jugoistočnoj Europi, te postaviti sve to u komparativnu perspektivu.

IIIa. Muslimani

III-1. Natpis na portalu Sulejmanove džamije u Istanbulu (sredina 16. stoljeća)

[Sultan Sulejman] blizak Bogu, veličanstvenom gospodaru i svemoćnom tvorcu svijeta i vlasti, [sultan Sulejman] koji je njegov rob, silan božanskom snagom, kalif što zrači Božjom milošću, On koji ispunjava naredbe Tajne knjige i provodi njezine odredbe u (svim) nastanjenim dijelovima zemlje:

Osvajač zemalja istoka i zapada, s pomoću Sve-mogućeg Boga i svoje pobjedonosne vojske, gospodar svjetskoga carstva, sjena Božja nad svim narodima, sultan sultana Arapa i Perzijanaca, objavljivač sultanskih zakona [*kanun*], deseti od osmanskih hakana,

Sultan, sin sultanov, sultan Sulejman-han, [...] Neka sultanat njegov potraje za sva vremena!

Imber, str. 75

Objasni pretpostavljeni odnos između Boga i osmanskog vladara. Je li vladar (i mnogi drugi vladari koji su tvrdili da njihova vlast potječe od Boga) bio istinski vjernik ili je samo pokušavao manipulirati svojim podanicima? Kakva je u tom slučaju uloga ulema?

III-2. Dimitrie Cantemir o muslimanskim molitvama

Muhamed je zapovjedio molitve, bilo u javnosti, bilo u privatnosti, pet puta tijekom 24 sata, [...]

Kad se mole, vrlo se pažljivo brinu o četirima stvarima: 1. da se operu; 2. da molitve izgovore u određenom vremenu, jer ako ih izgovore prije ili poslije pravog vremena, vjeruju da će molitve biti uzaludne i da se neće dopasti Bogu; 3. da mjesto na kojem se mole bude čisto, a ako sumnjaju u njegovu čistoću, onda da pod noge prostru ili mali ćilim ili svoj rubac; 4. da se okrenu prema osi sjever-jug, koju zovu *kibla*, a za koju kažu da gleda prema hramu u Meki. [...]

Molitva se sastoji od više naklona, klečanja, do-dirivanja tla čelom, ustajanja i molitvi. [...]

U velikim džamijama, oni svoje mjesto nikome ne ustupaju, pa ni samom sultanu, nego svatko ostaje neuznemiravan na mjestu koje je prvobitno zauzeo. A prije no što se molitva završi, zabranjeno je izgovoriti ijednu riječ ili učiniti i najmanji pokret (mili Bože, koliko su oni pobožniji od kršćana, i koliko odlučniji u poštovanju Boga!), pa čak i pljunuti ili zakašljati, osim ako su nuždom prisiljeni, a tada treba pljunuti u rupčić, budući da smatraju da je neprilično pljunuti ili useknuti se na čistom mjestu.

Petak. Petkom, koji se jezikom Kurana zove *džuma* (a što znači okupljanje ili dan sabora), poslije podnevne molitve, u velikim džamijama (koje oni zovu sultanskim) propovjednici drže učenje dva ili tri sata. Objašnjavaju tekst Kurana na neku temu koju su prije odabrali. K tome, lijepo se izražavajući, dodaju nešto moralno, u skladu s okolnostima, i ukrašeno stilskim figurama, tropima i metaforama i drugim retoričkim sredstvima. U vrijeme mira dodaju poneku riječ o ispunjenju pravde, o tome kako se državna uprava brine o svojim podanicima, o Božjoj milosti i o osujećivanju neprijatelja u njegovu kretanju i namjerama. A ako je vrijeme rata, ili netom uoči rat, sultan propovjednicima zapovjedi da češće govore na način koji bi pokazao narodu i uvjerio ga da se u rat protiv neprijatelja kreće po Božjoj i Prorokovoj zapovijedi, ne radi zemaljskog blaga, ne za nekakvu dobit ili slavu i ljudsku pohvalu, nego samo zbog širenja vjere, za slavu Božju i na korist cijeloga muslimanskog, i drugih naroda.

Cantemir 1987, str. 289-295

Ovaj isječak potječe iz Cantemirove rasprave o muslimanskoj vjeri, napisane tijekom izbjeglištva u Rusiji (1711.-1723.), u kojoj izlaže ono što zna o osmanskome društvu, koje je upoznao tijekom više od dvadeset godina života provedenih u Istanbulu prije 1710.

❓ Kojih su se pravila muslimani morali pridržavati tijekom molitve?

Pronađi jedan argument koji govori u prilog tome da je zajednica muslimanskih vjernika [*umma*] po svojoj prirodi demokratska.

Je li opravdano miješanje politike u vjersku sferu? Navedi argumente za i protiv. Pronađi primjere za takvo miješanje u drugim društvima. Ima li takvog miješanja i u tvom društvu?

Sl. 11. Džamija u Izniku (Nikeja) iz 14. stoljeća

Lewis, str. 294

❓ Usporedi ove dvije džamije. Da nisi imao/imala podatke o vremenu u kojem su nastale, kako bi mogao/mogla zaključiti koja je starija a koja novija?

Sl. 12. Sulejmanija (Sulejmanova džamija) u Istanbulu (1550.-1557.)

Fotografija Helen Philon

III-3. Kako jedan musliman objašnjava vezu između Alaha i kiše (1779.)

Kiše nije bilo tri ili četiri mjeseca, stoga su se u svim džamijama u Sarajevu držale velike molitve za kišu (*dove*). Ali za sve postoji neki razlog, jer Allah ne mijenja svoju odluku, a uzvišeni svijet duha povezan je s našim. Ako kiša padne, za to postoji drugi razlog, poznat zvjezdoznancima, pa su molitve za kišu samo simbol pokornosti i služba Bogu, a ne glavni razlog zbog kojeg kiša pada. Jer kad bi svaka molitva bila uslišana, svijet bi propao, a tajne nam se ne bi otkrivale. Ali, kad se vrijeme kiše približi i netko se pomoli, narod onda kaže da je on dobar čovjek i da će mu molitva biti uslišana. A ja, grešni siromah, čuo sam prije gotovo mjesec dana od jednog zvjezdoznancu da će se za mjesec dana, što znači sada, zvijezde postaviti tako da će se "dveri otvoriti", to jest da će kiša pasti – i tako i bi. I tako su onda neke nezalce počele izvoditi zaključke, što nije grešno, ali nije ni od nekog značaja, jer bit će kako Allah hoće, a ne što mi hoćemo ili nećemo.

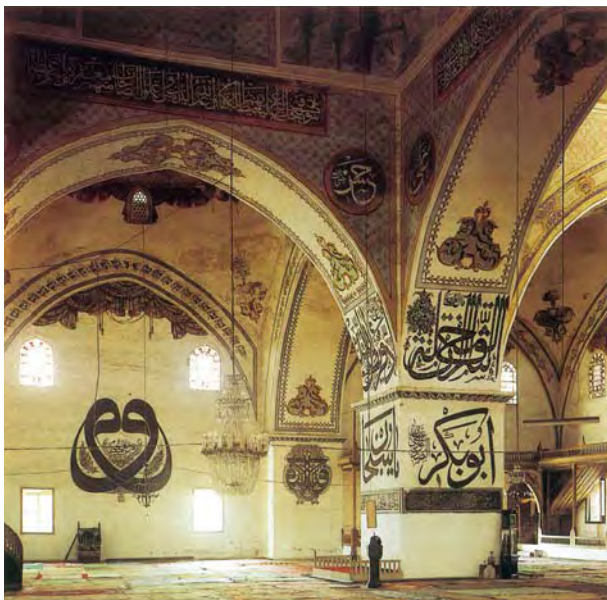
Bašeskija, str. 235

🔑 Mula Mustafa Bašeskija (1731/1732.-1809.) cijeli je život proveo u Sarajevu. Bio je imam i hatib u Bozadži hadži-Hasanovoj džamiji, a poslije je radio kao

pisar (*katib*). Mula Mustafa je za sobom ostavio kroniku, sjajan izvor građe o povijesti političkog i svakodnevnog života u Sarajevu, Bosni i susjednim zemljama. U tekstu vidimo da je Mustafa, u skladu s intelektualnom klimom u Europi 18. stoljeća, bio vrlo skeptičan prema raširenom praznovjerju; međutim, ta skeptičnost nije ga navela na to da posumnja u Alahovu svemoć.

? U što, zapravo, mula Mustafa Bašeskija vjeruje? Ima li kiša prirodne ili božanske uzroke?

Sl. 13. Ornamentalni natpisi iz Kurana u unutrašnjosti Stare džamije u Jedrenu (15. stoljeće)

Hegy, Zimanyi, sl. 90

III-4. Muslimanska heterodoksija – šale o bektašijama

Muslimanski učitelj, hodža, držao je propovijed u džamiji i opisivao Božju moć i svojstva. „Bog nije ni na zemlji ni na nebu, nije ni na desnoj ni

na lijevoj strani, nije ni nad morem ni u moru. Ukratko, on se ne pokazuje u prostoru nego postoji samo u vjernikovu srcu“, govorio je hodža, na što se jedan bektašija iz publike više nije mogao uzdržati pa reče:

– O, vjernici, molim vas da me saslušate. Kad sam vam neki dan kazao da Bog nije ovdje, rekli ste mi da sam postao nevjernik, a sad kad vam hodža-efendija kaže da Alah ne postoji, vi ne kažete ni riječi.

Pitali bektašiju: „Zašto je svijet tako pun brda i dolina, stijena i planina? Zbog čega nije svuda ravan i gladak?“ „Pa što ste očekivali od nečeg što je stvarano samo šest dana?“ odgovori na to bektašija.

Dursun, str. 78

Sl. 14. Turska gospa na devi prilikom hodočašća u Meku

Hegy, Zimanyi, sl. 62

🔑 Bektašije su osnovali vjersko bratstvo i pozivali se na primjer hadži Bektaša Velija, čuvenog mistika i derviša iz 13. stoljeća. Iako službeno vrlo bliski

osmanskim vlastima i vrlo utjecajni među janičarima, bekašije su bile pobornici islamskog misticizma (sufizma), katkad bliži šiitskoj nego službenoj sunitskoj vjeri Osmanskog Carstva. Bektašije su pokazivale i specifično nepoštovanje društvene hijerarhije, jednako kao i nepoštovanje prema raširenim običajima i obredima – što je sve našlo izraza u bezbrojnim šalama u kojima je glavni junak anonimni bekaši baba (otac ili djed), jedna od najznačajnijih figura u turskom humoru. Kao i u slučaju mnogih drugih elemenata usmene tradicije, šale o bekašijama teško je točno datirati, što govori o cijelom nizu slojeva društvenog pamćenja.

? Što misliš o ovim šalama? Jesu li one poticale narod na pobunu protiv vjerskih institucija, ili su to relativno bezazlene priče, ventil za kritične pojedince? Jesu li ti poznati i neki drugi vidovi heterodoksije u jugoistočnoj Europi? Može li misticizam biti subverzivan u odnosu na službene vjerske institucije?

Sl. 15. Astronomski opservatorij u Istanbulu (oko 1580.)

Lewis, str. 200

? Koje znanstvene instrumente prepoznaješ? Koliko njih rabimo i danas? Zašto su na slici prikazani samo muškarci? Zašto su svi do jednog bradati? Je li to moda, nešto tipično za profesiju, ili društveni simbol? Misliš li da se na to pitanje može dati konačan odgovor, ili to treba pripisati umjetnikovoj mašti? Što misliš o karti prikazanoj na ovoj slici?

Sl. 16. Narodni junak Nasredin-hodža

Hegy, Zimanyi, sl. 75

? Znaš li neke priče u Nasredin-hodži? Kako je prikazan u tim anegdotama?

Jesu li priče o Nasredin-hodži popularne i u tvojoj zemlji? Kada su priče o njemu prvi put objavljene na tvom jeziku? Pitaj prijatelje ili rodbinu što znaju o Nasredin-hodži.

IIIb. Kršćani

III-5. Izbor Genadija Sholarija za prvog pravoslavnog patrijarha nakon osvajanja Konstantinopola (1453.)

Trećega dana poslije pada našega grada, sultan je proslavio pobjedu u velikom i radosnom trijumfu [...]

Izdao je zapovijed da se izabere patrijarh, u skladu s običajem i pravilima, budući da je prethodni patrijarh bio umro nešto ranije. Crkveni velikodostojnici koji su slučajno bili prisutni i nešto malo pripadnika crkve i laika odabrali su Georgija Sholarija za patrijarha i dali mu ime Genadios. [...] Naš običaj i tradicionalna ceremonija nalažu da kršćanski car daruje novoga patrijarha zlatnim pastirskim štapom. Tako se ovaj nitkov od sultana pokušao prikazati kao car našega grada, imitirajući naše kršćanske careve: pozvao je Genadija na ručak i razgovor i dočekao ga s velikim počastima. Dugo su razgovarali i sultan mu je mnogo obećao. Kad je došlo vrijeme da Genadios krene, sultan mu je dao skupocjen pastirski štap i zamolio da ga prihvati kao dar.

Melissenos, str. 133-135

Prije osvajanja Istanbula, Sholarij je bio jedan od predvodnika pravoslavnog otpora Firentinskoj crkvenoj uniji (1439.), kojom je bizantski car Ivan VIII. priznao primat papi kako bi dobio pomoć u borbi protiv Osmanlija.

Kakav je interes imao Mehmed II. postavljanjem Genadija za patrijarha?

Sl. 17. Osmanska srebrna posuda s natpisom na grčkom, korištena za pravoslavni crkveni obred (16. stoljeće)

Muzej Benaki u Ateni

III-6. Francuski putnik Pierre Lescapier o samostanu sv. Save u Srbiji (1574.)

Dvadeset prvog [ožujka] došli smo u malo tursko mjesto Uvac. Odande smo vidjeli samostan sv. Save, samostan srpskih monaha. Odjeveni su u crno, govore slavenski i žive po grčkim obredima. Priveli su nas da poljubimo poveliku kost ruke sv. Save. Kažu da imaju cijelo njegovo tijelo. Vidjeli smo Židove i Turke kako ljube tu kost s istim poštovanjem kao i kršćani i daju mnogo milodara. Ovi pustinjaci plaćaju sultanu određeni harač. Naš teklič [čauš] nam je rekao da je jedan zli Turčin, koji je jednog dana došao sakupiti harač, učinio monasima neko nasilje i pao mrtav na vratima samostana. Dali su nam juhu s uljem i porilukom, malo ribe i crnog kruha.

Samardžić, str. 135

? Na koji su način pravoslavci iskazivali svoju pobožnost? Je li to nešto specifično samo za pravoslavce?

Zašto su i pripadnici drugih vjera ukazivali poštovanje srpskim pravoslavnim relikvijama? (To je, naime, mjesto isprepletanja religija.) Znaš li za neke slične primjere iz kakva drugog kraja Europe/svijeta ili iz neke druge epohe?

III-7. Pavao Alepski o moldavskim crkvama (sredina 17. stoljeća)

U Vašljuju su njegove [nekadašnjeg kneza Stefana Velikog] palače, njegova kupelj, njegovi vrtovi, a uz to i velika i visoka crkva s kupolama visoko u zraku. Posvuda su oko ove crkve svodovi i polukružni lukovi, a na njihovoj su unutrašnjosti slike i ikone svih svetaca. Kraj vrata, nad nižim zidom, naslikan je Strašni sud u zlatu i lapisu lazuli [ultramarin, skupocjena boja], potom Mojsije kako izvodi Anu i Kaifu i druge Židove pred našeg Boga. Te su slike ružne. Poslije njih dolaze drugačije slike: to su slike Turaka s bijelim turbanima na glavama, velikim raznobojnim baršunastim ogrtačima, dugih rukava i s dugim žutim velovima, potom njihovih derviša, a iza njih i među njima su vragovi što ih progone i rugaju im se. Sotona je sasvim naprijed, sa šeširom na glavi. Jedan od vragova mu se izruguje i zbacuje mu šešir s glave. I tako je oslikana cijela unutrašnjost crkve.

Arhitektura je vrlo lijepa. Na svodu glavne kupole je lice našega Gospodina Isusa Krista [...]. Ispred crkvenih vrata je veliko zvono.

Crkve u ovoj zemlji sastoje se od triju dijelova: prvi je vanjski, s vratima, i predviđen je za žene; drugi dio odijeljen je zidom i vratima, i on je predviđen za vjernike; a treći dio, također odijeljen zidom i vratima, predviđen je za kneza i njegovu pratnju.

Calatori, VI, str. 29

? Kakvu su ulogu u vjerskom životu Moldavaca imale freske s Turcima? Kako je moguće da su takve slike postojale u jednoj vazalnoj državi Osmanskog Carstva? Možemo li to tumačiti kao izraz vjerske tolerantnosti Osmanlija?

Usporedi hijerarhijsku strukturu u unutrašnjosti moldavske crkve s opisom muslimanske džamije u tekstu III-2.

Sl. 18. Manastir Voronec u Moldaviji (izgrađen 1488., vanjske freske 1547.-1550.)

<http://www.users.cloud9.net/~romania/vor/Voronet.html>

Sl. 19. Tajna večera – freska iz samostana Stavronikita, Athos (Sveta gora) (1546.)

Koliopoulos-Chassiotis, str. 169

III-8. Kozmas Etolski poziva kršćane da školuju djecu

A vi, roditelji, dajte djeci kršćansku obuku, naučite ih čitati i pisati. Učinite sve što možete kako biste osnovali školu, pronađite učitelja i platite ga da vam podučava djecu, jer velik je grijeh da ih ostavite slijepe i nepismene; ne trudite se da im samo ostavite blago i imetak kako bi poslije vaše smrti mogli jesti, piti i sjećati vas se. Bolje će biti da ih ostavite siromašne i obrazovane nego bogate i nepismene.

Menounos, str. 173

Kozmas Etolski (1714.-1779.) bio je misionar, osobito aktivan u zapadnoj Grčkoj i Albaniji, ali je imao i jake veze s Athosom (Svetom gorom). To što Kozmas inzistira na vezi obrazovanja i pravoslavne pobožnosti tipično je za početke prosvjetiteljstva u jugoistočnoj Europi.

Slážeš li se s onim što tvrdi Kozmas Etolski, osobito sa zadnjom rečenicom? Zašto Kozmas misli da je obrazovanje tako važno?

Porazgovaraj s kolegicama i kolegama o tome jesu li obrazovanje i društveni napredak povezani.

III-9. Kiril Pejčinović o sukobima između seljana pravoslavaca i njihovih svećenika (1816.)

Vidim ih po nekim selima, sačuvao me Bog, vrlo je teško! Ne mogu reći ni da su kršćani ni da su nevjernici. Jedu i piju na Veliki petak i Subotu, uz Veliki post [...], čine grijehe, psuju, tuku se, a onda na Uskrs stanu u red za Svetu pričest. A siroti svećenik, koji mora obići osam sela, ne zna kud bi prije. Juri od jednog sela do drugog, s jednim čovjekom koji ide za njim i nosi Sveto otajstvo.

Čak mi je i žao nekih sirotih kršćana, jer moraju čekati svećenika čak do podneva kako bi se pričestili. I onda viču: "Svećenik kasni, zbog ovog ili onog?!" Drugi pak govore: "Hajde da ga pretučemo, pa da više ne kasni". A neki, opet, koji su malo imućniji (čorbadžije), kažu: „Ne može tako, ako ga prebijemo, kaznit će nas, bolje je da se okupimo, odnesemo agi ili paši ovcu, pa tek onda prebijemo popa i izbacimo ga, i nađemo nekoga drugog, čak i ako živi podalje.“ Potom jedan još bogatiji seljak (kmet) kaže za tog drugog popa: „I taj naplaćuje previše, pustimo to. Ovaj, doduše, kasni, ali makar uzme manje, pjeva besplatno i čeka na novac godinama. A onaj drugi dođe po novac s Turcima ako mu smjesta ne platiš.“ I tako jedan kaže jedno, drugi kaže drugo, [...] i svi psuju svećenika koji je njihov duhovni učitelj, koji ih je krstio u ime Svetog trojstva i koji ih je ženio i koji će ih i sahraniti, koji im je i otac i više od roditelja. Ne drže post, hule na svećenika, i čekaju pričest do podneva. A ja grešni i nedostojni Kiril, koji sam grešniji od svih njih i koji sam počinio grijeh samim tim što ih optužujem, tako sam ja, grešnik, vidio njih da tako govore, vidio i nije mi se dopalo što vidim, i stoga im rekoh: „Zašto bismo mi kršćani čekali do podne? Zbog čega ne bismo jednostavno nalomili kruha i nalili vina na kruh, i ne bismo čekali na svećenika?“ A oni će: „Ono što nam pop donosi nije kruh i vino već Kristova krv. Zato čekamo do podneva, jer smo čuli od starijih da se bez toga ne može živjeti.“ A ja im kažem: „Tko vam je to rekao, svećenik?“ A oni na to: „Ono što nam svećenik još nije rekao, to nije ni prešlo preko njegovih usana. On radije pođe s nama na svadbu, na izlet, na ples, u lov, na zabavu, trgovati, ali što se vjeronauka tiče, niti mi što pitamo njega, niti on nama kaže.“ Tako sam ja grešnik vidio da je krivnja na objema stranama: na kršćanima stoga što ne pitaju svećenika, i na svećeniku jer ih ničemu ne uči onoliko koliko je u stanju i koliko zna: vidim da se ne brine o dužnostima koje je preuzeo i koje mu vise o vratu“

Odbrani, II, s. 14-16

 Opiši vjerske osjećaje seljaka u ovom tekstu. U što oni vjeruju? U čemu se njihova vjera razlikuje od službene?

Zašto je to tako? (Zbog siromaštva, neobrazovanosti, zbog toga što su dobro razmislili o pitanjima religije?)

Zašto su seljani bili tako kritični spram svojih svećenika? Je li takav njihov stav opravdan? Pokušaj objasniti i jedan i drugi odgovor.

IIIc. Židovi

III-10. Pismo Isaka Carfatija, rabina iz Jedrena, upućeno Židovima u srednjoj Europi (sredina 15. stoljeća)

Braćo moja i moji gospodari, nakon što sam se pomolio Bogu da vam podari mir, želio bih vam ispričati pod kojim su okolnostima mladi rabin Zalman i njegov družbenik rabin David Koen došli k meni. Ispričali su mi patnju, težu od same smrti, kroz koju su prošli i još uvijek prolaze braća naša, sinovi Izraela koji žive u Njemačkoj: uredbe donesene protiv njih, mučeništvo, protjerivanja kakva se odvijaju svakoga dana i zbog kojih oni moraju lutati od zemlje do zemlje, od grada do grada, beskrajno, bez ijednog mjesta koje bi ih prihvatilo [...]

A kad su stigli ovamo u Tursku, zemlju na koju se Božji gnjev nije obrušio svom težinom, i kad su vidjeli mir, spokoj i obilje kakvo vlada ovim zemljama, i kad su vidjeli da je udaljenost između Turske i Jeruzalema mala i da se može prijeći kopnenim putem, obuze ih velika radost i rekoše: nema sumnje, kad bi Židovi koji žive u Njemačkoj znali makar za desetinu blagoslova kojima je Bog obasuo svoj narod Izraela nastanjen u ovoj zemlji, nema tog snijega ni te kiše, ni tog dana ni te noći koje bi ih spriječile da dođu ovamo. I zamolili su me da pišem izgnanicima, Židovima nastanjenim u Njemačkoj, u gradovima Švapske, Rajnske, Štajerske, Moravske i Ugarske, i da im ispričam kako je ugodna ova zemlja. [...] A kad sam shvatio da oni to čine bez ikakva osobnog interesa, odlučio sam odgovoriti na njihove molbe, jer ja bih volio dati priliku Izraelu da dobije ono što s pravom zaslužuje...

Shaw, str. 31-32

Nakon velike epidemije kuge polovicom 14. stoljeća, proganjanje Židova intenziviralo se ne samo u Njemačkoj, nego i u većem dijelu zapadne i srednje Europe. Kombinacija vjerskih predrasuda, ekonomske konkurencije i društvene segregacije temelj su progona, pa su mnogi Židovi bili prisiljeni potražiti pribježište u sigurnijim i manje naseljenim zemljama, kao što su Poljska i Litva i Osmansko Carstvo.

Može li ijedna zemlja na svijetu biti tako savršena kako je to opisano u ovom tekstu? Je li život (u ovom tekstu) u Osmanskom Carstvu istinito opisan? Je li autor teksta možda prešutio neke bitne mane? Zašto pokušava privući Židove u Osmansko Carstvo?

III-11. Elijah Capsali o bogatstvu Židova u Osmanskom Carstvu u vrijeme vladavine Mehmeda II.

U prvoj godini vladavine sultana Mehmeda, turskog kralja [...], Gospod ga je nadahnuo [...] i njegov glas prođe kroz cijelo kraljevstvo i proglasi: „Ovo je riječ Mehmeda, cara turskog, Gospodar neba, Bog, dao mi je kraljevstvo u ovoj zemlji i zapovjedio mi da izbrojim njegove ljude od sjemena Abrahamova, sluge njegovoga, odabrane sinove Jakova, i da im dam zemlju od koje će živjeti te da im pružim sigurno utočište. Neka svaki od njih sa svojim Bogom dođe u Konstantinopol, sjedište mojeg kraljevstva, i neka sjedi

pod svojom lozom i svojom smokvom sa svojim zlatom i srebrom, imetkom i stokom, nastani se na ovoj zemlji, trguje i postane dio nje.“

Židovi se okupiše izdaleka i izbliza, iz svih gradova Turske, svatko je došao iz svojega doma; zajednica se okupila u tisućama i desetinama tisuća, i Bog im pomogne s nebesa, a kralj im je dao dobra imanja i pune kuće. Židovi su se sa svojim obiteljima tu nastanili i obilato se namnožili [...] Kako su se Židovi bojali Boga, on im je dao bogatstvo, te se tako na mjestu gdje su nekada, za vrijeme bizantskog cara, postojale samo dvije ili tri zajednice, Židovi namnožiše i brojali su više od četrdeset zajednica, a zemlja im nije dopustila da se zajedno nasele, toliko je veliko bilo njihovo bogatstvo. Tora, bogatstvo i čast porasli su među zajednicama. U zajednicama su slavili Gospoda, izvor Izraela, počinitelja velikih čuda. Zapjevaše nebesima i blagosloviše Gospoda, sve sluge Gospodnje što stoje u kući Gospodnjoj u večernji čas.

Shaw, str. 30-31

Očigledno je da Elijahu Capsaliju, koji piše u 16. stoljeću a opisuje događaje iz druge polovice 15., nije toliko stalo do povijesne točnosti koliko do naglašavanja tradicionalnog židovskog morala. Zato on u svojem tekstu često navodi mjesta iz Starog zavjeta (na primjer, iz Knjige postanka 13:6, 34: 10, Izlaska 1:7, 1:21, Psalama 68:27, 134:1 itd.).

Kakve je namjere imao ovaj pisac? Što je htio postići ovim tekstom?

Kako je povezoao dvije vere? Kakvu ulogu Abraham ima u islamu, a kakvu u judaizmu?

Na temelju čega bismo mogli zaključiti da je govor koji Elijah Capsali pripisuje Mehmedu II. historijski netočan?

III-12. Židovski mesijanizam: slučaj Sabbataija Zevija (1666.)

[...] prelazimo na sljedeću [godinu, 1666.], iz koje ćemo vam ispričati kratku priču Sabbataija Zevija, navodnog židovskog Mesije, koji se najprije pojavio u Smirni i tamo se izdavao za njihova Mesiju, pričao im o sjaju njihova dolazećeg carstva, o snažnoj ruci Božjoj koja će ih sakupiti iz svih krajeva svijeta. On je bio mešetarev sin, rođen u Smirni, uglednik koji je tečno govorio hebrejski i arapski, ali kako je bio proganjan zbog nereda u sinagogi, lutao je neko vrijeme Grčkom i duže vrijeme proboravio u Jeruzalemu, gdje je upoznao stanovitog Natana, lukavog sofista, koji se pak proglasio za Sabbataijeva proroka i drsko pretkazao da će se Mesija godinu dana od 27. dana mjeseca kisleva pojaviti pred Velikim gospodinom⁵² da se sve pripremi za njegov dolazak. Kad je stigao u Smirnu i javno se stao izdavati za Mesiju, objavio je u to ime svim židovskim narodima svoju deklaraciju: No [...] neki njegovi sunarodnjaci suprotstavili su mu se kao uljezu, a on je ipak radio po svome i potom obznanio da ga je Bog pozvao da pohodi Konstantinopol, gdje će najveći dio njegova posla i biti obavljen. Ali, čim je stigao, vezir⁵³ je zaključio da je najbolje baciti ga u mrski zatvor, odakle ga je poslije poslao na Dardanele; Židovi iz najudaljenijih krajeva u velikom broju pohriše k njemu, a on je imao dovoljno vremena da osmisli svoju novu metodu i ritual. Kako su se Židovi sve više i više zaluđivali njime, i kako je Veliki gospodar u međuvremenu dobivao razne vijesti o njihovu ludilu, on zapovjedi da mu se ovaj privede, i reče da mu neće povjerovati sve dok ovaj ne pokaže neko čudo, pa neka Sabbataija onda skinu do gola, neka stane kao meta njegovim spretnim strijelcima, pa ako strijele ne probodu njegovo tijelo, on će tada povjerovati da je Sabbatai Mesija. No kako Sabbatai odbi proći ovo iskušenje, morao je postati muhamedanac kako bi spasio živu glavu. Većina je Židova odbijala povjerovati u to, nego su tvrdili da je to na zemlji ostala

⁵² Tako su Europljani zvali osmanske sultane, a to je u to vrijeme bio Mehmed IV. (1648.-1687).

⁵³ Fazil Ahmed-paša Ćuprilić, veliki vezir 1661.-1676.

samo Sabbataijeva sjena i da sad hoda sijede glave i u muhamedanskoj odori, dok su mu se tijelo i duša vinuli u nebo, te da sad tamo borave dok ne dođe vrijeme za ostvarenje ovih čuda; a Kohami⁵⁴ iz Konstantinopola osudili su ovo vjerovanje i zapovjedili ovima da se vrate svojoj staroj vjeri, kako ne bi bili izopćeni.

Jones, II, str. 175-176

❓ Koji su bili motivi Sabbataija Zevija? Je li on doista mislio da je Mesija? Što misliš o kraju njegove „karijere“, zašto se preobratio na islam?

Zašto su Židovi slijedili Sabbataija Zevija? Je li takav pokret karakterističan samo za Židove? Znaš li za neke slične mesijanske pokrete i u povijesti svojega naroda?

Što misliš o načinu na koji je sultan postupio u slučaju Sabbataija Zevija? Koji mu je bio cilj? Je li uspio?

Sl. 20. Židovski liječnik, francuska gravura (1568.)

Nicolay, str. 182

❓ Zašto je francuski graver i putnik smatrao da treba prikazati židovskog liječnika? Jesu li i druge etničke i vjerske skupine u Osmanskom Carstvu imale svoje liječnike? Postoji li neka veza između odjeće židovskog liječnika i činjenice da su nemuslimani bili u podređenom položaju, kako nam to potvrđuju i tekstovi III-19. i III-20.?

54 Stariji uglednici židovske zajednice.

III.d. Religijski suživot i diskriminacija

III-13. Vjerski dijalog tijekom zarobljeničtva Gregorija Palame (1354.)

[Imam] započe riječima da oni [muslimani] priznaju sve proroke, pa tako i Krista, i četiri knjige koje je Bog poslao⁵⁵, a među njima je i jedno Kristovo evanđelje. Za kraj reče [...]: „a vi, zašto vi ne priznajete našega proroka i zašto ne vjerujete u njegovu knjigu, kad je i nju Bog poslao?“ Ja mu na to odgovorih: „I vi, kao i mi, imate običaj [...] bez dokaza ne priznavati i ne prihvaćati ništa [...] Za Krista, osim njegovih mnogih velikih čuda, svjedoči i sam Mojsije i drugi proroci; i on je jedini, za cijelu vječnost, za kojeg čak i vi kažete da je riječ Božja; i jedini, za cijelu vječnost, kojega je rodila djevica; i jedini, za cijelu vječnost, koji je uskrsnuo na nebo i ostao besmrtn; i jedini, za svu vječnost, za kojega se nadamo da će se vratiti da sudi živima i uskrslim mrtvima – ja sad kažem samo ono što i vi Turci priznajete. Zato mi vjerujemo u Isusa i u njegova evanđelja. Ali Muhamed, za njega ne vidimo da njegovi proroci svjedoče o njemu, on nije učinio ništa posebno ili vrijedno pamćenja što bi nas navelo na to da vjerujemo u njega. Zato mi ne vjerujemo ni u njega ni u knjigu koja je njegova. Imam je bio zabrinut tim riječima i branio se: „U evanđeljima se spominje i Muhamed, ti si skratio njegovo svjedočanstvo. Osim toga, on je pošao iz istočnjačkih daljina i došao na zapad kao pobjednik, kao što vidiš.“ [...]

„[...] Točno je da je Muhamed, pošavši s Levanta, došao na Pont kao pobjednik; ali on je pobijedio ratovima, mačem, pljačkom, ugnjetavanjem i ubijanjem; ništa od svega toga ne dolazi od Boga, koji je dobar [...] Nije li Aleksandar pošao sa zapada da bi napokon pokorio cijeli istok? I mnogi su drugi, u drugim vremenima, kretali na pohode i vladali cijelim svijetom. Ali nikome od njih nijedan narod nije prodao svoju dušu kao što ste vi prodali svoju Muhamedu. I osim toga, [Muhamed je], iako se u isto vrijeme koristio silom i nalagao uživanje, osvojio samo dio svijeta. A Kristovo učenje, naprotiv, iako odbacuje gotovo sve slasti životne, prigrllilo je sve krajnosti

univerzuma i vladalo među onima koji se protiv njega bore, i to bez upotrebe ikakva nasilja, pa opet je uvijek pobjeđivalo nasilje koje mu se suprotstavljalo, i ta je pobjeda porazila svijet.“

Na tom su mi mjestu drugi kršćani koji su tu bili, osjetivši da Turke obuzima bijes, dali znak da prekinem svoj govor. No ja, da bih unio malo vedrine, rekoh s blagim osmjehom: „Kada bismo se slagali na riječima, dijelili bismo istu dogmu. Oni koji razumiju, razumjet će i smisao onog što je ovdje rečeno.“ Jedan od njih na to reče: „Doći će vrijeme kad ćemo se svi slagati.“

Phillipidis-Braat, str. 154-157, 160-161

Tijekom vremena koje je proveo u zarobljeničtva (1354.-1355.), Grigorios Palamas (vidi detaljnije objašnjenje uz tekst I-6.) vodio je nekoliko teoloških rasprava s muslimanima i Židovima, a među njima su bili Orhanov nećak Ismail i jedan znanstvenik kojeg mu je poslao sam Orhan. U pismu svojoj vjerskoj zajednici u Solunu Grigorios se prisjeća još jednog razgovora s jednim imamom nedaleko od Nikeje. Iako je Palamas nepopustljiv, on ipak spominje i neke argumente koje muslimani navode protiv kršćanske vjere i time svjedoči o kompleksnosti vjerskih odnosa na teritorijima koje su Osmanlije osvojile.

Što misliš, zašto su osmanski Turci sa svojim zatočenicima razgovarali o vjerskim pitanjima? Kako ti izgledaju argumenti navedeni u ovoj raspravi? Bi li se njima moglo objasniti to što su neki ljudi primili islam kad su Osmanlije pokorile njihovu zemlju?

⁵⁵ Petoknjžje, Psalmi, Novi zavjet i Kuran.

III-14. Suživot različitih vjerskih zajednica u osmanskim gradovima (oko 1600.)

[Beograd]

Na obalama rijeke Save tri su ciganske četvrti [mahale], a na obalama Dunava su tri četvrti u kojima žive grčki nevjernici [Romeji], kao i Srbi i Bugari koji također žive u susjedstvu. Tik uz tvrđavu je i židovska četvrt, a njezini stanovnici spadaju u sedam zajednica znanih kao Karaim Židovi. Tu je i četvrt u kojoj žive armenski nevjernici, ali nema Franaka⁵⁶ niti Mađara, također nema ni njihovih konzula. Ostalo su muslimanske četvrti, tako da Muhamedovi sljedbenici imaju najbolje, najprostranije i najprozračnije dijelove grada, u njegovim višim ili srednjim dijelovima.

[...] U Beogradu ima dvjesto sedamdeset⁵⁷ džamija, ali se samo sa sultanove zove petkom na molitvu, tu su još i vezirske džamije i džamije domaćih plemića i uglednika što će poslije biti opisano.[...]

[...] Devet je crkava i samostana, gdje oni obavljaju svoje zle obrede. Tu su hramovi grčki, armenski, srpski, bugarski i židovski, ali nema kuća za idolopoklonstvo Franaka ili Mađara.

[...]

[Sarajevo]

Crkve. – Sve su crkve male, i niti jedna sa zvonom. Crkve srpskih i latinskih kršćana u dobrom su stanju. Franci i Grci održavaju svoje vjerske obrede u njima. Postoji i jedna židovska sinagoga.

Evlija Čelebija, str. 195-198

Usporedi ono što Evlija Čelebija kaže o kršćanskim crkvama u Sarajevu s onim što Pavao Alepski kaže o moldavskim crkvama (tekst III-7).

III-15. Odnosi između pravoslavaca, katolika i luteranaca u Bugarskoj i Vlaškoj (1581.)

Stvari koje je kao zaključak zabilježio papinski nuncij saslušavši neke činjenice koje mu je nekolicina katoličkih trgovaca priopćila o prilikama u kojima žive katolici u Bugarskoj i Vlaškoj. Posjet Silistri i Provadiji, koji je naš vladar odobrio pismima veoma poštovanog monsinjora [kardinala], od Coma od 11. ožujka 1581. Dana 5. prosinca, predstavili su mu se trgovci iz Dubrovnika [...] koji žive u mjestu na Dunavu zvanom Silistra, a koje domaće stanovništvo zove Deristor, dva dana od Varne; zemlja se zove Dobrudža, u stara vremena zvala se Mezija, a jezik je bugarski ili ilirski. Zemljom vlada sultan s druge strane rijeke, a ispred te spomenute zemlje nalazi se Turcima vazalna Vlaška. Spomenuti Bugari su pravoslavci, imaju svoje crkve, svećenike i biskupe. Kažu da katoličkih obitelji ima samo deset, i sve su Dubrovčani. Oni nemaju crkve ni marljive svećenike, ali su iz Dubrovnika, zajedno s ovima što žive u Provadiji, koja je dva dana udaljena od Silistre, doveli čovjeka zvanog otac Nicolo Godini od Antivarija, čovjeka velike humanosti; on ovdje služi šest mjeseci i ima plaću od sto talira⁵⁸ godišnje.

Pitaju smiju li ići u pravoslavne crkve da se tamo mole i pričešćuju u svoj svojoj usrdnosti; smiju li se krstiti kod pravoslavnog svećenika i primiti posljednju pričest u slučaju nužde, to jest smrti. Također su pitali je li ispravno da se mlad katolik, koji je živio s mladom pravoslavkom i obećao joj da će se oženiti njome i izroditi djecu s njom, predomisli; je li mu pri tome savjest čista. Također su rekli da su s one strane Dunava prema Transilvaniji naišli na mnoge njemačke protestante u Vlaškoj koji su uvijek bili voljni pričati o vjeri i koji dijele besplatne knjige o svojoj izopačenoj vjeri [...] Silistra se nalazi na dva dana od Provadije, i leži na Dunavu. U njoj ima 1500 kršćanskih i neznabožačkih kuća. Ima osam katoličkih kuća, ukupno 40 duša, sve trgovci iz Dubrovnika, a u

⁵⁶ Naziv za sve ljude koji dolaze iz Zapada Europe, uključujući i katolike i protestante.

⁵⁷ Kako je Evlija Čelebija i inače sklon pretjerivanju, ovaj broj je sasvim sigurno prevelik.

⁵⁸ Veliki srebrnjaci iz srednje i zapadne Europe.

ovom času kapelan im je brat Celestino, koji ima plaću od 2.000 akči godišnje; oni su dobri kršćani [iako] nemaju crkve, nego Bogu služe u jednoj sobi. Obećano im je da će smjeti podići kućicu koja će im služiti kao crkva; nemaju drugoga Božjeg službenika osim onog kapelana, koji ovdje služi već tri godine i svi o njemu kazuju samo dobro; on služi šest mjeseci ovdje, a drugih šest u Trgovištu, u samostanu.

Calatori, II, str. 504

 Što su katolici u Bugarskoj i Vlaškoj pitali papinskog nuncija? Na kakve praktične probleme upućuju ta pitanja? Što misliš, što im je nuncij mogao odgovoriti?

III-16. Fetva Ebus-suuda šijitima (sredina 16. stoljeća)

Pitanje: Je li po Svetom zakonu [šerijatu] dopušteno boriti se protiv sljedbenika Safavida⁵⁹

? Je li onaj tko ih ubija sveti ratnik i je li onaj tko pogine od njihove ruke mučenik?

Odgovor: Da, to je veliki sveti rat i veličanstveno mučeništvo.

Pitanje: Ako je dopušteno boriti se protiv njih, je li to dopušteno samo stoga što su se pobunili i što su neprijatelji [osmanskog] sultana islamskog naroda, ili stoga što su podigli sablju na vojske islama, ili zbog nečeg trećeg?

Odgovor: Oni su i pobunjenici i na mnogo načina nevjernici.

Imber, str. 86

 Ebus-suud (oko 1490.-1574.) bio je učenjak kojeg je sultan Sulejman vrlo poštovao, i bio je na položaju vrhovnog poglavara i suca [šeyh-el-islam] gotovo tri desetljeća. Njegove presude (fetve) imale su dugotrajan utjecaj na osmansko društvo.

 Što nam ove presude otkrivaju o granicama muslimanske solidarnosti?

Usporedi stav Osmanlija spram šiita s ratovima koji su se u 16. stoljeću vodili između katolika i protestanata.

III-17. Carska naredba o zabrani „franačkog“ prozelitizma među Armencima u Istočnoj Anadoliji (1722.)

Armenski patrijarh Istanbula i provincija zvani Ivan podnio je molbu mojoj carskoj palači da izdam zapovijed kojom će se spriječiti hereza franačkog obreda, česta među Armencima u Erzurumu, Dijarbakiru i Tokatu. Stvari se polako sređuju, ali su se neki franački svećenici, prerušeni u liječnike ili već nešto slično, tamo nastanili i povezali se s bogatim i uglednim ljudima. Ne sluteći ništa zlo, uglednici su im povjerovali da su liječnici i počeli su im pomagati u svim njihovim nakanama. Kako patrijarh kaže, franački svećenici tako neprestano izazivaju mještane Armence i izopačuju ih ne bi li ovi prihvatili franački obred. On moli da se Francima zabrani boravak na tim mjestima, bilo da se predstavljaju kao liječnici ili nešto drugo. A i nesretne podanike treba zaštititi od njihovih provokacija i ostaviti ih na miru. Zato se ovaj carski ferman izdaje u skladu s ovom molbom.

BOA, CA 3126

 Što misliš o tome da su i armenski patrijarh Ivan i sultan sve zapadnjake nazivali Francima, bez obzira na to što „hereza franačkog obreda“ zapravo pokriva i vrlo različite vjeroispovijesti?

⁵⁹ Safavidska dinastija vladala je Perzijom 1502.–1736. i uvela radikalnu šiitsku verziju islama, koja je tijekom 16. stoljeća bila vrlo popularna među osmanskim podanicima u Anadoliji.

III-18. Osmanske vlasti u Bosni presuđuju u sporu između pravoslavaca i katolika (1760.)

Nakon što smo zrelo razmotrili ovako tešku situaciju, napokon smo putem posrednika najavili svoj dolazak ćehaji-begu [pašinom zamjeniku]. On je dopustio da ga posjetimo, pa su dekan i novoizabrani fojnički gvardijan pošli u njegovu kuću. Od njega je, među ostalim, morao čuti ove zadnje riječi: „Ako hoćete dobiti parnicu, najprije saspitate dvadeset kesa novca u državnu blagajnu“ (to iznosi oko 2.600 venecijanskih zlatnika). [...]

Vidjeli smo, dakle, da će naša stvar bezuvjetno propasti ako ne dadnemo ovaj pretjerani iznos novca. [...]

Stoga smo se – prije suočenja s našim protivnicima na sudu – sastali s pašom i ćehajom. Obećali smo im – zbog takve i toliko potrebne obrane – dati sve što treba da bi ih se umirilo i dobilo njihovu zaštitu. S druge strane, grčki⁶⁰ su dostojanstvenici nudili tom istom paši velik iznos, zaista veći nego što je bio naš, da bi im presudio prema odredbama njihova fermama [Osmanlijska povelja]. Budući da nismo imali novca, podigli smo zajam u državnoj riznici.

Najprije je, dakle, sudac pročitao povelju protivnika i razmotrio njezinu bit. Potom je sudac upitao grčkog mitropolita (bio je tamo zajedno s patrijarsima) da kaže što uistinu želi postići ovom parnicom. On je odgovorio: „Tražim od ovih fratara da me slušaju i da mi se pokoravaju u svemu što propisuju i naređuju povelje koje je dobrostivo izdao naš uzvišeni sultan i koje ste sada pročitali.“ Zatim je isti sudac upitao našu stranku: „Šta vi navodite kao razlog da se ne pokoravate ovome što vaši protivnici od vas traže?“ – Na taj upit odgovorio je dekan: „Ima već gotovo tristo godina otkako je uzvišeni sultan Mehmed-han pokorio Bosnu, a mi s Grcima nismo imali ništa zajedničkog, budući da su oni jednog, a mi drugog obreda, kao što se to jasno razabire iz ovoga hatišerifa i drugih isprava i povelja koje su nam uzvišeni sultani dobrohotno podijelili. Od tog vremena nadalje, uvijek smo imali slobodu naše latinske vjeroispovijesti“ [...]

60 Ovdje u značenju pravoslavni.

Kad je kadija to čuo, odmah je izrekao ovu presudu: „Patrijarh i metropolit nemaju nikakva prava nad vama fratrima ili nad svjetovnjacima rimokatolicima. Oni od vas ne mogu i ne smiju zahtijevati nikakva novčanog nameta, niti bilo čega drugog, jer ferman ne može biti iznad hatišerifa.“ [...]

I tako se završilo ovo suđenje, s kojega je metropolit (Bog je tako htio) otišao posramljen. Eh, brate, ne radi se posao kod Turaka brez jaspri [novca]!

Benić, str. 187-190

Usporedi ovaj tekst s prethodnim tekstom o „herezi franačkog obreda“: u oba slučaja osmanske vlasti jedva da su bile svjesne razlika među kršćanskim vjeroispovijestima. Jesu li imale sličnu poteškoću u razlikovanju različitih vjerskih struja unutar islama? (Isto se pitanje može postaviti i o stavu kršćanskih vlasti spram razlika unutar islama.)

Kakvi su odnosi vladali među dvjema kršćanskim crkvama u Bosni? Koga su one više poštovala, osmanske vlasti ili „srodne“ kršćanske crkve?

Što autor ovoga teksta prigovara osmanskim vlastima, a što pravoslavnoj crkvi?

III-19. Carska ograničenja za nemuslimane (1631.)

U skladu sa svetim zakonom [šerijatom] i zemaljskim zakonom, kršćani [kafir] moraju biti prepoznatljivi po odjeći i vanjskom izgledu kao podređeni. Ne smiju jahati konje, nositi odjeću od svile i satena ili krzna i šubare. Njihove žene ne smiju nositi odjeću sličnu onoj koju nose muslimanke, niti stavljati jašmake (tanki veo kojim muslimanske žene pokrivaju glavu, lice do očiju i grudi) od perzijskog platna. Međutim, od nekog vremena, ovaj se zakon nije poštivao, pa su kršćani i Židovi, uz dozvolu sudaca, počeli izlaziti odjeveni u raskošnu i skupu odjeću.

Što se tiče njihovih žena, one nisu uzmicale s pločnika da bi se sklonile pred muslimankama kad bi ih srele na tržnici. U cjelini, i muškarci i žene nose daleko bolju odjeću nego muslimani, iz čega se vidi da oni sebe uopće ne smatraju podređenima. Stoga je od iznimno velike važnosti da se sve zapovijedi objave još jednom i da se poštuju.

Georgieva, Tzanev, str. 121

 Zašto su nemuslimani podvrgnuti tako strogim pravilima? Zašto ih kršćani nisu poštovali? Što misliš, mogu li se tako stroge odredbe uopće provesti do kraja u vjerski miješanoj sredini?

III-20. Pogubljenje nepropisno odjevenog pravoslavca (1785./1789.)

Isto tako, spomenutog mjeseca [muharema], 21. dana, kad je naš veličanstveni gospodar [sultan Abdulhamid I.] putovao prerušen, ugledao je jednog Grka nevjernika. Grk je na sebi imao žute cipele, kaftan cvjetnog uzorka, dug ogrtač i kaput opšiven krznom, kao i šal. [Sultan] na to pozva dželata. Grka je trebalo objesiti, ali sultan onda zapovijedi da mu se odrubi glava.

Taylesanizade, str. 419

 Usporedi tekstove III-19. i III-20. Kakav je zločin počinio pogubljeni Grk?

III-21. Carska zapovijed o crkvi u Stanimaki, kraj Plovdiva, izgrađenoj bez dozvole (1624.)

Namjesnik vakufskog sela Stanimake obavještava nas u svojem pismu da su kršćani u tom selu podigli veliku novu crkvu, ukrasili je mramorom i drugim dragocjenostima, a protiv Svetog zakona.

Namjesnik je pokušao udovoljiti pritužbama muslimana, ali bez uspjeha, pa stoga sada traži carsku zapovijed kojom bi se naložilo rušenje spomenute crkve, budući da će samo rušenje zadovoljiti vjerske propise koji vladaju u ovoj zemlji.

Primivši to, zapovijedam da ispitajte slučaj i pobrinete se za to da se novosagrađena crkva zaista poruši, ako je doista nova, a ne neka koja već duže postoji. Također vam zapovijedam da ne dopustite nikakav protest i nikakvu neposlušnost protiv Svetog zakona i moje sultanske zapovijedi.

Georgieva, Tzanev, str. 120-121

 Kojim se argumentima vlast koristila kako bi opravdala rušenje crkve u Stanimaki?

III-22. Netolerantnost kršćana prema ljudima koji žive u braku s osobom druge vjere (Cipar, 1636.)

Milu, sin Andonija iz sela Čelije u Tuzlanskoj nahiji, kaže: Dosad sam, kao i moji preci, i ja pripadao kršćanskoj grupi [miletu]. Nisam postao musliman. Ja sam nevjernik [kafir]. Kad sam želio obaviti naš lažni obred u crkvi, monasi, koji su nam ujedno bili i svećenici, spriječili su me da uđem rekavši: „Ti si se oženio muslimankom.“ I kad nestanem, vjerojatno me neće sahraniti po nevjerničkom obredu. Želim potvrdu na kojoj će se vidjeti da sam nevjernik.

Jennings 1993, str. 142

 Zašto je kršćanski monah spriječio Milua da uđe u crkvu? Što misliš, što su mogli biti razlozi tome? Jesu li opravdani? Uzmi u obzir da se, prema muslimanskom zakonu, muslimanke nisu smjele udati za nemuslimane, dok pravoslavni kanon zabranjuje pričest osobi pravoslavne vjere koja stupi u brak s osobom druge vjere.

III-23. Odredbe o vjerskom životu u Transilvaniji (1653.)

[Dio I., odjeljak I.]

Čl. 2. Četiri su službene vjere, prema pravovjanim uredbama zemlje, i one će odsad uvijek biti službene... ove službene religije su sljedeće: reformistička evangelistička (u običnom jeziku zvana i kalvinistička), luteranska ili augustovska, rimokatolička, unitarijanska ili anti-trinitaristička, i njima se od sada jamči slobodno ispovijedanje njihove vjere na mjestima predviđenim za to, a u skladu sa zakonima zemlje.

Čl. 3. Uz četiri službene religije, u pitanjima vjere i religije nikakve privatne osobe, bez obzira na društveni položaj, i nikakva skupština, ne smiju ništa mijenjati ili uvoditi podjele, jer će u suprotnome biti proglašeni nevjernicima [...]

Čl. 4. Judaizam, počevši od drevnih vremena, ne samo što nije spadao u četiri službene vjere nego je, naprotiv, bio zabranjen zakonom zemlje, uz prijetnju ozbiljnom kaznom, a u ta vremena oni koji su se drznuli da ne poštuju zakon, pa su proglašeni krivima, kažnjavani su u skladu sa zakonima; ovim se propisuje da će se za ovaj prekršaj kažnjavati do vijeka, baš kao i ranije [...]

Čl. 8. Odlučeno je da nitko ne smije silom natjerati zajednicu, slugu, svoje ukućane ili bilo koga nad kim ima vlast da prijeđe u njegovu vjeru, bilo nasiljem, bilo prijetnjom nasiljem, niti će zemljoposjednik druge vjere smjeti zaposjesti selo ili gradsku crkvu, kako bi doveo ili nametnuo svećenike druge vjere ili dopustio svećenicima svoje vjere da drže svoju službu Božju, i to ni u kojoj prilici; kazna za to iznositi će 200 *florina*⁶¹[...]

[Odjeljak VIII.]

Čl. 1. [...] Narod Vlaške nije popisan u ovoj zemlji, niti među povlaštenim staležima niti među vjerama. Oni koji nisu navedeni pod službenim vjerama [...] bit će tolerirani [...] za dobrobit zemlje.

Constituțiile, str. 47, 49, 50, 58

Constitutiones Approbatae, ustavne odredbe, donio je Diet (skupština) kneževine Transilvanije tijekom vladavine Gyergya Rakoczija II. (1648.-1660.); njima su zapravo sistematizirani propisi koji su u Transilvaniji donošeni od 16. stoljeća, katkad i ranije. Uočite da diskriminacija nije pogađala samo manjine, nego i pravoslavne Vlahe, koji su u kneževini Transilvaniji činili većinu. Članak 4. ne odnosi se na Židove, već na jednu malu „judaističku“, disidentsku kršćansku skupinu, subotare, koji su se odvojili od službeno priznate Unijatske crkve.

Jesu li svi stanovnici Transilvanije uživali jednaku slobodu vjeroispovijesti? Navedi argumente koji govore u prilog vjerskim odredbama u Transilvaniji u 17. stoljeću i argumente protiv.

III-24. Zaključak biskupskog sinoda u Stonu, kraj Dubrovnika, uperen protiv Židova (1685.)

Đavolji udovi, oni što su raspeli Krista, neprijatelji kršćanskog imena, otimači, zaluđivači, oni što poput guja-ljutica sišu uljuđenu čovječju krv, počeli su se pred koju godinu jatiti u ovoj biskupiji. Smjerno se molim Božjoj pravednosti neka ih iz nebeskih oblaka, u obliku pravednog suca, potpuno uništi. Koliko je do nas, nalažemo svima koji podliježu našoj brizi neka se pod prijetnjom kazne izopćenja [...] ne usude sa Židovima dijeliti stan u kućama gdje žive, niti prenoćiti, niti služiti im u kući, bez našega pismenog dopuštenja. Klonite se, sinovi moji, i samog razgovora s njima, osim pri trgovanju i stvarima koje se ne daju izbjeći. Znajte da su oni neprijatelji Kristova križa, a vi, jer ste udovi Kristovi, odbijajte od sebe udove đavla.

Stulli, str. 31

⁶¹ Zlatnik koji je kraljevina Mađarska kovala po ugledu na firentinski novac. Međutim, u ovom tekstu ne spominje se konkretno taj zlatnik, već za to vrijeme uobičajena moneta kraljevine Mađarske i kneževine Transilvanije.

 Koje su optužbe protiv Židova navedene u ovom tekstu? Kakva su ograničenja biskupi pokušali nametnuti Židovima?

III-25. Privilegije za jednog Židova u Dubrovniku (1735.)

[...] kako Simon sin Vitala Vitali jest pravi i istinski podložnik ove Republike, i zato mu je dopuštena svaka privilegija i milost koje uživaju ini naši podložnici, i žudeći mi [želimo] da je udionik od svih onijeh milosti koje uživaju naši podložnici u kojoj mu drago strani svijeta.

Stulli, str. 41

 Usporedi ove privilegije s tekstem III-24. Kako to da u stavovima ovih dviju vlasti postoje tako drastične razlike?

III-26. Mučeništvo sv. Kirane u Solunu (1751.)

To bi janjičari radili danju. Noću bi je stražar objesio ispod pazuha, iako su joj ruke već bile u lancima. Uzeo bi štap koji bi mu se našao pri ruci i tukao je nemilosrdno sve dok se ne bi umorio, a onda bi je ostavio da visi na zimskoj studeni, jer tada je bila zima. Jedan je kršćanin to vidio, pa bi dočekaao pravi trenutak, i kada bi vidio da je stražara prošao bijes, prišao bi mu i zamolio za dozvolu da je spuste. A svetica je bila tako strpljiva, tako spokojna i tiha da se činilo da ne pati ona nego netko drugi, i sav njezin duh i njezina svijest bili su na nebu.

Bilo je u zatvoru i drugih kršćana, i Židova i nekoliko Turkinja, zatočenih zbog nečasnih radnji. I oni su također optuživali stražara da je nemilosrdan, da se ne boji Boga kad tako muči ženu koja mu ništa našao nije učinila. A taj kršćanin samo je neprestano podsjećao stražara na Božji sud (budući da se nije nimalo ustezao pred njim) [...] Govorio je to sve ne bi li ga umirio i spriječio da zlostavlja sveticu. Ali Sotona je stražaru dao srce od kamena, i koliko god ga ovi preklinjali, on ju je samo još više mučio. Janjičari koji su je mučili, više puta su je htjeli natjerati da jede kako ne bi umrla. Katkad bi joj dali grožđice, katkad datulje. Ali svetica je odbijala jelo, pa su joj pokušali silom otvoriti usta, ali nisu uspjeli.

Synaxaristis, str. 336-337

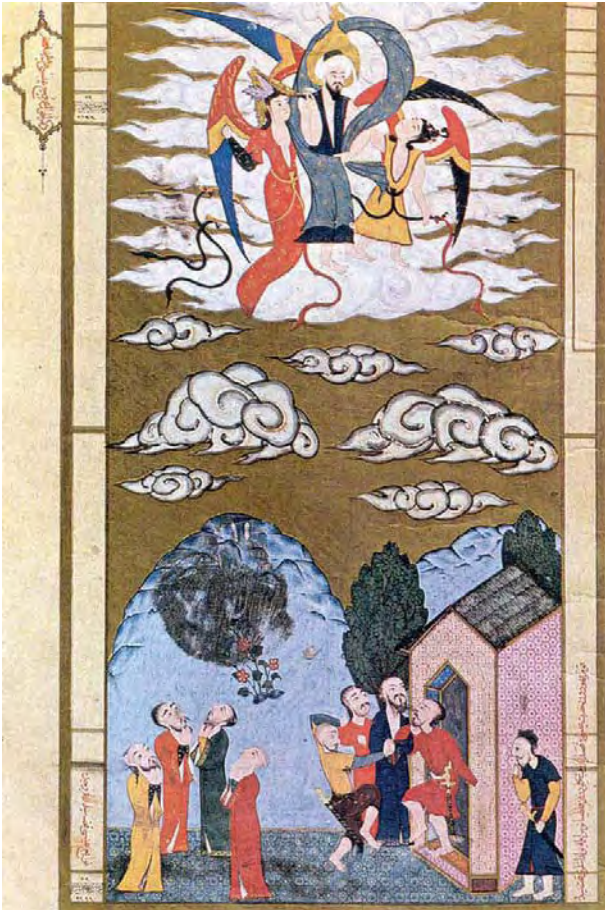

Kirana, djevojka iz sela Avusoke, nedaleko od Soluna, opirala se osmanskome janjičaru koji ju je htio zvesti. Kako bi je slomio, janjičar ju je zatočio i mučio. Odlučivši se na gladovanje, Kirana je umrla u solunskom zatvoru 28. veljače.

 Je li Kirana, kao kršćanka, bila u gorem položaju nego što bi to bila muslimanka koja se opire janjičaru?

Što misliš, zašto su drugi zatočnici htjeli pomoći Kirani? Jesu li vjerske razlike tu bile ikakva smetnja? Znaš li i za druge primjere ljudske solidarnosti koja se ne obazire na vjerske razlike? Zašto se Kirana odlučila za štrajk glađu?

Sl. 21. Kristovo uznesenje, osmanska minijatura (1583.)

Nicolay, str. 182

? Kako je Isus prikazan na ovoj osmanskoj minijaturi?

Zašto? Jesi li vidio/vidjela neke druge slike s Kristovim uznesenjem? Što misliš o njima?

? **Opća pitanja za odjeljak III-d.**

Prokomentiraj ovu specifičnu mješavinu vjerske tolerancije i vjerske diskriminacije na početku novoga vijeka. Usporedi situaciju u Osmanskom Carstvu, u Transilvaniji i u Dubrovniku. Razlikuje li se ona, i kako, od situacije u današnje vrijeme?

Osmanska ideologija definira društveni status grupa po njihovu odnosu prema državi. Osnovna podjela bila je ona između vladajućih grupa i „puka“ običnih podanika. U vladajuće grupe spadali su vojnici (*askeri*), učenjaci (*ulema*) i pisari (*ćatibi*). Svi su oni, svako kroz svoju specifičnu djelatnost, služili sultanu, pa su stoga bili izuzeti od plaćanja poreza. Po pravilu, to su bili muslimani, ali zabilježene su i službe u kojima su neki od vojnih i pisarskih uglednika bili druge vjere. „Puk“, raja, obuhvaćao je najveći dio stanovništva, muslimane i nemuslimane, ljude sa sela i ljude iz gradova. Osnovno im je zajedničko činjenica da su trebali plaćati poreze.

Zbiljska društvena stratifikacija bila je daleko kompleksnija. Zbog vjerskih i profesionalnih razlika, različitog mjesta stanovanja i etničke pripadnosti, kao i spola, starosne dobi i nejednake raspodjele bogatstva, s vremenom su i unutar svake grupe nastajale razlike. Opis osmanskih društvenih tipova samo nagovještuje njihove razlike, bez mogućnosti pružanja potpune slike.

Ipak, glavni cilj ovoga poglavlja nije toliko opisati statične društvene slojeve, nego osvijetliti neke aspekte svakodnevnog života i odnose među ljudima. Osobitu smo pozornost posvetili odnosima u pograničnim zonama, primjerima bespoštedne borbe s istodobnim primjerima zajedničkih običaja i uzajamne pomoći. Završni odjeljak posvećen je ulozi žene. U to doba, baš kao uostalom i danas, žene čine polovicu stanovništva. Ipak su, u muslimanskom i u nemuslimanskom okruženju, bile smatrane podčinjenima muškarcima i načelno isključene iz javnosti. Zato o ženama postoji daleko manje izvora no što je njihov istinski povijesni značaj. Valja imati na umu da su žene rađale djecu i odgajale ih, i da su one praktički vodile domaćinstvo. Tekstovi koje navodimo u ovom odjeljku svjedoče kako diskriminaciju žena, tako i načine na koje su se žene borile da se ojačaju.

IVa. Elita i običan svijet

IV-1. Prezir osmanske elite prema Turcima seljacima

Jednoga dana dva Turčina pričahu služeći se u tom razgovoru nepriličnim jezikom.

Jedan od njih upita: „Što bi bilo da postaneš gospodar,
Postaneš velik čovjek među ljudima,
Što bi najviše jeo za ručak,
o brate?
Juhe, ukusnog mesa ili piletine?“

A ovaj drugi reče: „Jeo bih mekog kruha
I svježeg luka. To je najbolje.“

„A ti, što bi ti volio
ako bi postao gospodin?
Ako bi ti se ukazala prilika“

A ovaj odvrati: „Što bih uopće jeo?
Ništa mi nisi ostavio.
Nema hrane bolje od one koju si ti odabrao.“

Turski narod je čudan narod.
On ne zna što valja, a što ne.

Njihova usta ne znaju što je ukusno,
I njihove riječi ne vrijedi ponavljati.

Güvahi, str. 167-168

 Pendnama (Knjiga pouka) je stara perzijska zbirka popularne književnosti, koju je u prvoj polovici 16. stoljeća preradio i dopunio Güvahi, obogativši je i novim književnim materijalom. U ovom tekstu vidimo da osmanske elite sebe uopće nisu zvale Turcima, nego da su taj naziv rabile za „necivilizirane“ anadolske seljake.

 Koje argumente pjesnik navodi protiv „turskog naroda“? Znaš li za neke slične primjere iz povijesti tvoje zemlje, je li i tu elita prezirala običan narod?

Osmanski društveni tipovi

Sl. 22. Spahija

Hegy, Zimanyi, str. 55, sl. 51

Spahija: „Konjanik“, vojnik u konjici koji se borio u osmanskoj vojsci, i zauzvrat dobio *timar* ili *zeamet*, zemljišni posjed od kojeg je plaćao danak. Spahije su se uglavnom novačile iz vojničkih obitelji, ali je sultan mogao dodijeliti zemlju i drugima koji bi se istaknuli u službi. Spahije su služile u onim provincijama u kojima im je bio dodijeljen timar, u jedinicama koje su vodili sultanovi namjesnici, i to uglavnom od travnja do listopada, a potom bi se vraćali na timar kako bi prikupili danak koji im je bio razrezan.

Sl. 23. Akindžija

Inalcik 1973, sl. 26

Akindžija: „Pljačkaš“, dragovoljac u neregularnim konjičkim trupama, turskog ili neturskog podrijetla, koji je ratovao na neprijateljskom teritoriju radi plijena. Akindžije su bile vrlo važne u širenju osmanskog teritorija u razdoblju od 14. do 16. stoljeća. U jugoistočnoj Europi postojale su četiri glavne skupine akindžija; uvijek su ih vodili nasljednici osnivača: Mihaloğlu, Malkoçoğlu, Turahanoğlu i Evrenosoğlu.

Sl. 25. Vojnici u Albaniji, crtež Jean-Baptiste Hilaire (1809.)

Levenda: „Plaćenik“, kojeg su za određen pohod unajmili država ili namjesnik neke pokrajine. Levende su potjecali iz raznih društvenih slojeva, koristili su vatreno oružje i odigrali važnu ulogu u 17. i 18. stoljeću, budući da su za vojsku bili od

veće koristi nego zastarjele spahijske i janjičarske postrojbe.

Katkad su se levende priključivali i privatnim vojskama i harali po provincijama.

Sl. 24. Janjičar

Nicolay, str. 159

Janjičar: „Vojnik nove vojske“, elitnih stajaćih pješadijskih jedinica osnovanih u 14. stoljeću. Janjičari su sve do 17. stoljeća bili novačeni iz redova ratnih zarobljenika ili djece nemuslimanskog podrijetla sakupljene devširmom. Nakon što bi primili islam, postali bi sultanove sluge, ali su dobivali redovnu plaću. Služili su ili u glavnom gradu ili u pohodima koje je vodio sultan. Od 16. do 19. stoljeća, kako im se broj povećavao, janjičari su smješteni ne samo u Istanbul, nego i u manje gradove u unutrašnjosti. S vremenom su se počeli baviti trgovinom ili zanatima, ženili su se i svoj imutak i status prenosili na potomke.

Sl. 26. Şeyh-ül-islam [šejh el islam]

Hegy, Zimanyi, str. 39, sl. 31

'Alim: „Učenjak“, množ. *ulema*. Ulemu su činili muslimani obrazovani u vjerskim školama (medresama). Kad bi završili školu, mogli su postati imami (i voditi javno bogosluženje u džamiji), hodže (učitelji), muderisi (predavači u medresi), kadije (suci) ili muftije (vrhovni svećenici i poznavatelji prava). Najviši položaj do kojeg je mogao doći pripadnik uleme bio je položaj vojnog suca (kadiaskera) Rumelije ili Anadolije i glavnoga pravnog savjetnika carevine (şeyh-ül-islama), ali su alimi mogli biti imenovani i na druga mjesta, primjerice na mjesto velikoga vezira.

Sl. 27. Visoki osmanski pisar

Hegy, Zimanyi, sl. 121

Katib [ćatib]: „Pisar“, član osmanske birokracije. Katibi su novačeni iz različitih društvenih skupina, i najprije bi služili kao šegrti, a potom kao činovnici u carskoj kancelariji i poreznim uredima. Sve do polovice 16. stoljeća bilo je jedva stotinu ćatiba, a potom je njihov broj porastao, zahvaljujući širenju kako centralne, tako i provincijske birokratske mreže. Iako su rijetko zauzimali neki visoki položaj, ćatibi su bili jako utjecajni.

Sl. 28. Arapski trgovac

Nicolay, str. 223

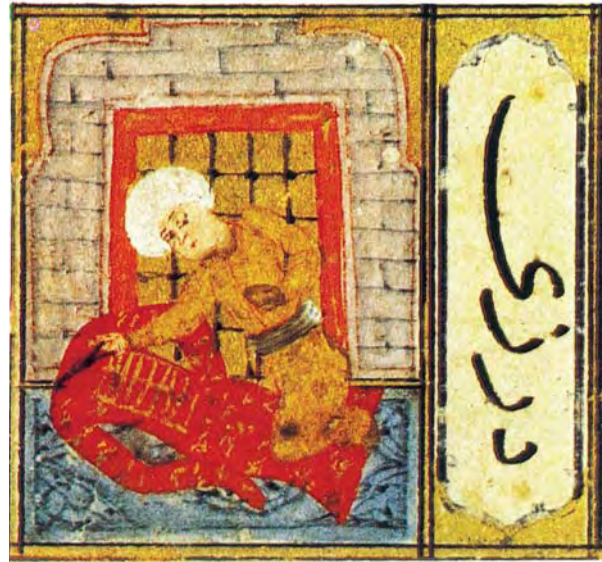
Sl. 29. Trgovac iz Dubrovnika

Nicolay, str. 242

Trgovci: Osmanski trgovci učili su posao trgovine ili u obitelji ili kod nekog drugog iskusnog trgovca. Trgovali su kako s dalekim krajevima, tako i na malo. Dok su bili na putu, kućom i domaćinstvom upravljale su žene. Iako su službeno pripadali raji, običnom narodu, trgovci su se isticali bogatstvom, ugodnim životom, velikim znanjima, iskustvom i sposobnostima. Mnogi trgovci, muslimanske ili druge vjere, financirali su vjerske institucije i razvoj kulture.

Sl. 30. Osmanski krojač

Hegy, Zimanyi, sl. 133

Obrtnici: Iako su se i ljudi na selu katkad bavili obrtima, obrtnici su uglavnom živjeli i radili u gradovima. S vremenom su se obrtnici koji su imali svoje radionice organizirali u cehove (esnafe), profesionalne udruge koje su regulirale pristup u neku struku, proizvodnju i distribuciju. Da bi netko postao majstor (*usta*), najprije je morao raditi kao sluga, šegrt (*çirak*), i potom kao pomoćnik (*kalfa*).

Sl. 31. Pastir

Hegy, Zimanyi, sl. 130

Seljak: Većina osmanskih seljaka, muslimana ili kršćana, živjela je od poljoprivrede i stočarstva. Uživali su slobodno raspolaganje svojom kućom i pokretnom imovinom, ali su morali poštovati pravila koja su provodili seoska zajednica, vlasnici timara i država. Život im je bio otežan time što su morali plaćati porez, a nisu imali sigurne prihode. Iako su se mogli obraćati kadiji, uglavnom su nastojali sporove izgladiti uz pomoć seoskih starješina i svećenika.

Sl. 32. Ribar

Hegy, Zimanyi, sl. 138

Mornar: Osmanlije su imale razne vrste brodova, na vesla i jedrenjake, i koristili su ih kako za rat, tako i za trgovinu i ribarenje. Većina mornara potjecala je s otoka ili iz priobalnih mjesta s dugom pomorskom tradicijom, radili su za plaću koju su im davali brodovlasnici ili mornarica; stranci su također bili dobrodošli. Na galije su odvođeni robovi i osuđenici, a u slučaju rata vlasti su mobilizirale veslače i iz daljih krajeva na kopnu. Osmanski pomorci plovili su cijelim Sredozemljem, Crnim i Crvenim morem. Plovili su čak i do Indonezije i istočne Afrike, ali na Indijskom oceanu nisu imali mnogo uspjeha.

Sl. 33. Derviš

Hegy, Zimanyi, sl. 69

Derviš: Inicirani član muslimanskog vjerskog bratstva, sufijskog reda. Da bi postao derviš, musliman se morao podvrgnuti obredu inicijacije, koji je uključivao mistične vježbe i asketsku meditaciju. Derviši su živjeli u zajednicama ili su putovali i obavljali svoje obrede u selima i gradovima. Postojalo je rašireno vjerovanje da kroz derviške obrede božanska moć silazi na zemlju. Derviši su imali velik utjecaj na muslimansko društvo, značajan je njihov doprinos osmanskoj poeziji, glazbi i plesu, ali su se katkad pokazali i kao glasni kritičari osmanske vlasti.

Sl. 34. Armenski monah

Hegy, Zimanyi, sl. 74

Monah: Pravoslavni ili katolički kršćanin koji je odlučio "izdvojiti se iz svijeta" i živjeti po uzoru na Isusa. Da bi postao monah, kršćanin je najprije morao neko vrijeme provesti kao novak u samostanu, a zatim položiti zakletvu na poslušnost, siromaštvo i čednost. Monasi su, po pravilu, živjeli u samostanima, ali su se mogli i povući u neke udaljene, izolirane krajeve. Uglavnom su to bili muškarci, ali bilo je i monahinja, koje su također imale svoje samostane. Osim što su se bavili kontemplacijom i molitvom, monasi su morali još i održavati samostane, a bili su uključeni i u kulturne aktivnosti.

Sl. 35. Pravoslavni patrijarh Konstantinopola

Asdrachas, sl. 6

Svećenik: Čovjek koji je zaređen kako bi obavljao Božju službu u kršćanskim zajednicama. U skladu s pravilima vjere, svećenik je morao dobro poznavati Sveto pismo; postavljao bi ga biskup, ali u malo zabitijim krajevima taj se uvjet nije uvijek poštovalo. Svećenici su smatrani posrednicima između vjernika i Boga. Oni su držali službu Božju (liturgiju) u svojim župama (parohijama) i pričešćivali vjernike. Bili su vrlo utjecajni, i često su posredovali između svojih zajednica i osmanskih vlasti. Katolički svećenici morali su poštovati celibat, dok su se pravoslavni smjeli ženiti.

Sl. 36. Veliki istanbulski rabin (kraj 18. stoljeća)

Juhasz, str. 124

Rabin: „Učitelj“, naziv iz poštovanja za židovskog učitelja ili poznavatelja vjerskog zakona. Rabin je, po pravilu, držao službu u sinagogi i bio duhovni uzor svojoj zajednici. Rabini su bili vrlo obrazovani i bitno su utjecali na židovsku kulturu.

Uz to, oni su i posredovali između osmanskih vlasti i židovske zajednice.

Sl. 37. Kršćanski velikaš (18. stoljeće)

Istoria, sv. 11, str. 137

Kršćanski velikaš: Širenjem carstva, osobito u 15. i 16. stoljeću, Osmanlije su u osvojenim zemljama uglavnom uklonile pripadnike višeg plemstva, čime je niže plemstvo ostalo bez svojih vođa. S druge strane, osmanske vlasti su, gledano dugoročno, ipak ovisile o plemićima i pripadnicima lokalne elite, budući da bez njih nisu mogli upoznati zemlju i njome zavladati, pa su mnogi kršćanski uglednici (*kodžabaše* ili *arhonti*) dobili status sličan plemićkom. U kneževinama Vlaškoj i Moldaviji prilike su bile nešto drukčije, budući da su tamo bojari zadržali svoj status tijekom cijele osmanske vladavine. Položaj bojara s početka je bio povezan s podrijetlom i zemljišnim posjedom, ali su kneževi dijelili imanja i status bojara i istaknutim vojnicima i državnim službenicima. Porez su prikupljali od seljaka nastanjenih na njihovim imanjima, ali su ga crpili i iz državne službe. Od 16. stoljeća nadalje, sve

je veći broj kršćana s drugih osmanskih teritorija stupao u službu vlašskog i moldavskog kneza, dobivao zemlju i stjecao položaj bojara. Ništa nije vrijedilo što je lokalno stanovništvo reagiralo na to i inzistiralo na vrlinama „zemljaka“. Polovicom 18. stoljeća Constantin Mavrocordat ustanovio je nekoliko kategorija bojara i vezao ih uz različite državne službe.

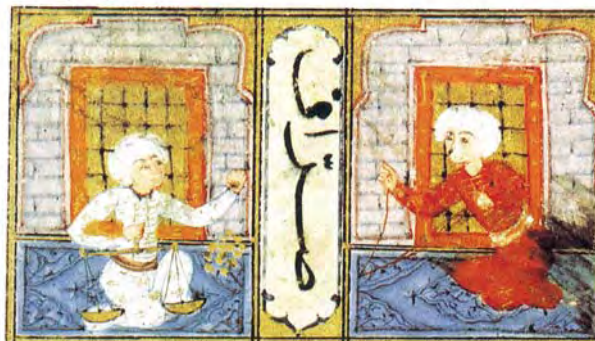
Sl. 38. Čuveni ajan: Alipaša od Janjine (1741.-1822.), slika Louisa Dupréa (1819.)

Istoria, sv. 12, str. 72

Ajan: Uglednik, bogataš s poluslužbenim državnim statusom, čiji je zadatak bio da pomogne vlastima da prikupe porez u određenoj administrativnoj jedinici. Mahom muslimani, ajani su zakupljivali porez od države na duže razdoblje, pa čak i doživotno, a potom bi koristili svoj položaj da podanike, porezne obveznike, dovedu u dužnički odnos. Službeno priznati u 18. stoljeću, ajani su zelenašenjem i trgovinom uspjeli doći do značajnog imetka, pa su imali i privatne vojske i stjecali sve veću moć u provincijama carstva. Sultan Mahmud II. (1808.-1839.) uspio je ograničiti njihovu moć.

Sl. 39. Osmanski mjenjač novca

Hegy, Zimanyi, sl. 140

Saraf: „Mjenjač novca“. U većim gradovima, profesionalni mjenjači, muslimani, pravoslavci, Židovi, Armenci ili katolici, koristili su to što su u carstvu u optjecaju bili razni srebrnjaci, zlatnici i bakrenjaci. K tome, davali su i kredite s kamatom, pa su često optuživani za zelenašenje. Bogati sarafi katkad su se uključivali u prikupljanje poreza, i imali su znatan ekonomski i politički utjecaj.

Sl. 40. Dragoman: Pierre Yamoglu, tumač pri francuskom veleposlanstvu (1787.)

Hitzel, br. 59

Dragoman: Prevoditelj, tumač (na turskom *tercuman*). Jezične prepreke stvorile su potrebu za prevoditeljima u komunikaciji između osmanskih vlasti i stranaca. Tumači su uglavnom bili nemuslimani, a njihove usluge mogla je trebati osmanska država, strani veleposlanici, ali i trgovci i putnici. Potkraj 17. stoljeća tumači su bili državni službenici i činili sastavni dio osmanske birokracije. Najviši po položaju bili su tumači pri Carskom savjetu i u mornarici; sve do početka 19. stoljeća Osmanlije su na ove položaje, po pravilu, postavljale Fanariote, pravoslavce iz carigradske četvrti Fanar.

Sl. 41. Švedski veleposlanik (1788.)

Theolin, str. 60

Veleposlanik: Nakon Mlečana, koji su to učinili u 15. stoljeću, sve veće kršćanske države poslale su u Carigrad svoje stalne veleposlanike. Oni su imali dva zadatka: zastupati svoje države u odnosima sa sultanom i izvještavati o raznim političkim pitanjima. Neki zapadni veleposlanici dolazili su u Istanbul na određen broj godina, dok drugi nisu znali koliko će njihova misija trajati. Uglavnom plemićkog podrijetla, veleposlanici su dobivali službene rezidencije, uživali sultanovu zaštitu i dobivali plaću. Kako su rijetko vladali turskim, perzijskim ili arapskim jezikom, velepo-

slanici su se morali oslanjati na tumače kad god bi dolazili u dodir s vlastima ili s lokalnim stanovništvom. Budući da su često bili pod prismotrom osmanske policije, radije su se družili s osobljem veleposlanstva, kršćanskim trgovcima i drugim veleposlanicama.

Sl. 42. Galiot nosi svoj obrok vode

Hegy, Zimanyi, str. 74, sl. 83

Rob: U Osmanskom Carstvu postojalo je mnoštvo robova: muškaraca i žena, ljudi tamne i svijetle puti, lokalnih ili „uvezenih“, koji su obavljali najrazličitije poslove. Kao i u drugim muslimanskim društvima, i ovdje je oslobađanje robova bilo česta pojava; osim toga, rob je mogao biti oslobođen i kada bi prešao na islam. Sultanovi robovi (*kul*), koji su služili na dvoru, u vojsci ili u državnoj upravi, bili su poseban slučaj; od 15. do 17. stoljeća neki od najsposobnijih osmanskih državnika, uključujući tu i mnoge velike vezire, novačeni su iz roblja.

Da si ti živio/živjela u Osmanskom Carstvu, kojoj bi društvenoj skupini najviše volio/voljela pripadati? Objasni svoj odabir.

IVb. Život na selu

IV-2. Odredbe o seoskoj samoupravi u Vidinskom pašaluku (1587.)

Seoski poglavar [*knez*] i druge starješine [*primikure*] dužni su pomoći državnim službenicima u prikupljanju raznih poreza.

Knez i seoske starješine dužni su pronaći i vratiti podanike [*raju*] koji su pobjegli iz sela.

Za svoje usluge, knez i starješine oslobođeni su plaćanja određenih poreza, poput harača, ispenice, poreza na ovce, desetine na žitarice s obiteljskih njiva, desetine na mošt, drugih poreza i svih posebnih i općih poreza.

[...]

Ako netko od spomenutih umre, njegova služba prelazi na jednog od njegovih sinova podobnih za to.

Dokle god spomenuti dobro i vrijedno služe poreznicima, namjesnici [*begovi*] neka ih ne tlače i ne smiju ih slati u rat mimo njihove volje.

Georgieva, Tzanev, str. 151

❓ Zbog čega su osmanske vlasti selima dale određen stupanj samouprave?

IV-3. Seljakova obveza da obrađuje svoje imanje (seoski zakon iz Karamanije, 1525.)

Svaki podanik [*raiyyet*] koji obrađuje cijelo imanje mora zasijati četiri *mudda*⁶² sjemena, mjereno bursanskim muddom. Neka mu se uzme 50 akči svake godine kad ne zasije njivu. Ali ako zasije jedan mudd mjereno karamanskim muddom, neka mu se uzme 25 akči, i neka mu nadalje nitko ne smeta. A ako podanika snađe neka nevolja, pa zbog nje više ne bude u stanju brinuti se za njivu i napusti je, njegov spahija mora dati njegovo dobro nekom drugome i od njega zahtijevati isto kao i od kmeta [*resm-i bennâk*], a ne puni iznos za imanje [*resm-i çift*].

Barkan, str. 751-752

⁶² Nekoliko različitih mjera zapremine, sve bizantskog podrijetla. Kao što vidimo i prema ovom tekstu, mudd se razlikovao s kraja na kraj carevine.

❓ Zašto su osmanske vlasti vodile računa o tome obrađuje li netko zemlju ili ne? Kojim su sredstvima mogle privoljeti seljake da obrađuju zemlju?

Sl. 43. Bugarska kuća u Trjavni (18. stoljeće)

IV-4. Francuski putopisac Pierre Lescalopier opisuje bugarske kuće nedaleko od Ruščuka

Dana 13. [lipnja] spavali smo u Kacelu, na brdu na samoj granici Bugarske, da bismo potom, seoskim putovima, došli do Ruščuka, gradića na Dunavu, blizu Vlaške.

Dana 14. lipnja zastali smo da nam se odmore konji, budući da su bili tako iscrpljeni od puta po brdima, šumama i groznim bugarskim putovima, po krajevima tako slabo naseljenim da smo nerijetko i mi i naši konji morali spavati pod vedrim nebom. Njihove kuće imaju samo po jedan

kat. Prizemne su, trupci i kolci ukopani su izravno u zemlju i povezani tankim štapovima, kao u Pikardiji⁶³. Zidovi su obloženi blatom pomiješanim sa slamom. Kuće su šest stopa visoke i pokrivenе slamom; na krovu je otvor kroz koji izlazi dim iz ognjišta, smještenog u sredini kuće. Ljudi i sva njihova stoka žive zajedno pod istim krovom, a kako nismo mogli podnijeti tu prljavštinu i smrad, često bismo noć proveli pod drvetom.

Georgieva, Kitanov, str. 133

? Kako je Lescalopier doživio bugarsko selo, i osobito uvjete života u njemu? Što možeš zaključiti o životnom standardu u njegovoj domovini? Kakav stav ima Lescalopier prema žiteljima ruralnih krajeva Bugarske?

IV-5. Kako izgledaju i kako su odjeveni ljudi koji žive nedaleko od Plovdiva (1553.-1555.)

U rano jutro 14. srpnja napustili smo Filipopol [staro ime za Plovdiv] i oko četiri sata, nakon što smo ručali, stigli smo do sela zvanog Vetren na bugarskom, a Hisardžik na turskom. To je veliko bugarsko selo. Imaju dva svećenika, a Turaka nema nigdje u blizini. Ljudi su naočiti i snažni, i u mnogim kućama se moglo kupiti vino, mlado vino. Svi su prodavali okrugli kruh, sijeno, jogurt, sir, meso i kruške.

Bugari ne smiju nositi finu odjeću: svi su odjeveni u sive i bijele ogrtače s kapuljačama, i nemaju ni dobre cipele ni čizme, nego samo opanke od sirove volovske kože i dokoljenke. Njihove šiljaste kape načinjene su od bijele čohе ili od bijele ili mrke vune. Muškarci ne nose kapute, idu samo u košuljama ljeti i zimi. Kosu ne šišaju onako kratko kao Turci, već im s tjemena padaju dugi uvojci, čime pokazuju da nisu Turci. Nitko ne nosi nikakvo oružje, osim velikih, teških toljaga.

Vazvarova-Karateodorova, str. 211

? Koji se osmanski utjecaji na bugarske seljake spominju u ovom tekstu?

IV-6. Hrana i piće u Albaniji (oko 1810.)

Glavna hrana ovih ljudi je pšenični ili raženi kruh, pogače od pečenog ili kuhanog kukuruznog brašna, zatim sir od kozjeg mlijeka, riža pomiješana s maslacem, jaja, sušena riba, masline i povrće. Na blagdane kolju janjce i ovce, kao i živad, koje ima posvuda; međutim, meso ima daleko manji udio u hrani od svega ostalog. Piju vino, i muslimani i kršćani, a također i jako alkoholno piće dobiveno od komine i ječma, zvano rakija, donekle slično viskiju. Ali zbog svega onoga sira, rijetko sačuvaju nešto mlijeka. Uglavnom piju hladnu vodu, i to u velikim gutljajima, čak i usred ljeta i tijekom najtežeg posla, i poslije nemaju nikakvih tegoba. Kave ima u mnogim kućama, a ponegdje i *rosoglia* iz Italije i likera iz Kefalonije i s Krfa.

Broughton, str. 130-131

? Usporedi ova dva teksta, jedan iz 16. i jedan s početka 19. stoljeća. Primjećuješ li kakve razlike?

Sl. 44. Soba u Arbanasima (18. stoljeće)

63 Pokrajina na sjeveru Francuske.

IV-7. Putovanje po bugarskim selima (1761.)

“Izjutra krenusmo u osam sati za *Karabunari*. Putem smo naišli na veliku i dugačku šumu. Sreli smo najprije stražu iz *Fakija*, a zatim onu iz *Karabunarija*. Ponešto pred selom, našli smo bunar, a pokraj njega neku vrst nadstrešnice, koja služi za molitvu i kao zaklonište od kiše, ali i kao prenoćište. Neobično veliko blato mnogo nam je smetalo na tom putu, koji je imao da traje četiri sata, a prevalili smo ga za pet sati. [...]

Karabunari je vrlo veliko selo s pet do šest stotina turskih i bugarskih kuća. Leži u prekrasnoj dolini, ravnoj i obrasloj travom i cvijećem. Presijeca ga rječica. Između gorskog bila s jedne i brežuljkastih kosina s druge strane, ta mi se dolina učini široka otprilike pola milje, a duga nekoliko milja. Čim smo ušli, saznali smo da su nam za stan doznali kuću, blizu koje su se u jednoj kršćanskoj kući, pojavile boginje, a rekli su nam, da ih po selu ima na više mjesta. Sam je seoski čorbadžija, kojim imenom zovu vođu janjičara, ali se obično daje i glavaru sela, kao što je ovdje bio slučaj, ustupio svoju kuću. Bila je to najbolja kuća u selu, a obično se nije iznajmljivala. Uvjeravaše nas da u njoj nema boginja. Svakako, zbog veće sigurnosti, držali smo da je bolje otići izvan sela i tamo podići šatore. Prešli smo nekim mostom i ušatorili se u dolini uz obronke brežuljaka, koji su je zatvarali, a s te strane su dosta niski. Kad se uspneš na te brežuljke, otvara ti se najljepši vidik što ga možeš zamisliti, jer s jedne strane vidiš gore selo, dolinu s mnogo krda i stada ovaca, a s druge se strane širi druga velika dolina i niz obraslih ljupkih brežuljaka. Tek smo bili podigli šatore, kad se iza brda spustila jaka kiša, a kad je prestala, došli su iz sela ljudi, da nas zabavljaju nekom divljom pjesmom i svirkom, kako bi dobili napojnicu.”

[...]

“*Dobral* je malo bugarsko selo od oko 60 kuća, a smješteno je u dosta velikoj dolini, među planinama, u kojima počinje lanac Balkana, tj. *Emo*. (...) Njegova Ekselencija su se nastanili u nekoj novoj bugarskoj kući, koja je imala samo jednu

dobru, veliku, čistu sobu. Ostali se smjeste, kako su bolje mogli, po različitim bugarskim kućicama. Kratko vrijeme nakon našeg dolaska došlo je nekoliko djevojčica, da igraju onaj svoj ples i pjevaju pred vratima gospodina poslanika. To su ponovile više puta, a na kraju bi uvijek bacale po jedan rupčić, najprije Njegova Ekselencija, a onda nekima iz pratnje, da bi dobile nekoliko para za napojnicu. Prošetali smo, iako mjesto nije bilo baš zgodno, i tražili mogućnosti, kako bismo sutradan otputovali, ali nismo mogli zaključiti ništa.

Sutradan izjutra pokazalo se izvršenje plana još težim, jer su svi muškarci iz sela pobjegli i povezli sa sobom i svoje bivole, koje smo tu skupa s kolima morali uzeti u zamjenu. Pošto im se svakojako zaprijetilo, sve su poteškoće uklonjene. Prisilili smo bivolska kola iz Karnabata, da prosljede naprijed, a u okolici smo našli šest pari bivola za naše dvije kočije.”

Bošković, str. 40-41, 51

Kakav je odnos vladao između balkanskih seljaka i putnika iz inozemstva?

Koje se tegobe života na selu spominju u ovom tekstu?

Sl. 45. Muškarci i žene s otoka Parosa sviraju muzičke instrumente i plešu

Istoria, sv. 11, str. 288

Sl. 46. Žene peru rublje (Larisa, početak 19. stoljeća)

Istoria, sv. 11, str. 165

IV-8. Ceste i pošta u Albaniji za vrijeme osmanske vlasti (oko 1800.)

Koliko god razlokana i opasna, cesta na kojoj sam se našao bila je glavna cesta preko Albanije, koja je vodila od Makedonije pa do Drača na obali; a tom cestom, iako je sada opustjela, tijekom više od dvadeset stoljeća putovala je cijela vojska odavno umrlih i zaboravljenih.

Turci nisu učinili ništa za popravak ceste. Ona je upravo onakva kakvom su je ostavili prirodna i Rimljani. Na jednom mjestu činilo se da se naglo spuštamo među neke crne stijene. Krivudava staza trošena je kroz tolika stoljeća da se u stijenu napravio kanal, gotovo do koljena dubok.[...]

On je vodio do mosta, koji su još Rimljani podigli, na jakim lukovima, pa se i danas može rabiti isto kako su ga rabili i oni.

Vidio sam brojne rimske mostove po Albaniji. Neki se rabe kakvi su oduvijek; neki su dijelom trošni, daske i kameni blokovi propali su im u potoke, a drugi su se jednostavno srušili. Jedino nigdje nisam vidio most koji su Turci popravili.[...]

S Elbasanom nema redovite trgovine ili neke druge veze. Htio sam poslati pisma. Rečeno mi je da otprilike jednom tjedno pošta ide u Monastir [Bitolu], ali samo ako ima dovoljno pisama; s druge strane, putanja preko Drača, kojom se pismo za Englesku moglo otpremiti znatno brže, samo ako bi se moglo smjesta poslati, bila je pak mnogo neizvjesnija, jer je i prijevoz bio mnogo nesigurniji, i nitko ne bi mogao reći hoće li pismo uopće biti poslano tijekom sljedećih nekoliko mjeseci.

Fraser, str. 242, 251-252

Zašto su ceste u Albaniji bile tako loše? Važi li to za cijelo Osmansko Carstvo ili samo za njegove zabačenije dijelove?

Zašto putnici sa zapada uvijek naglašavaju lošu infrastrukturu u ruralnim krajevima Osmanskog Carstva? Želi li pisac ovoga teksta sebe prikazati kao pustolova ili kao pripadnika „civiliziranog“ svijeta?

IVc. Život u gradovima

IV-9. Opis Beograda (1660.)

[...] U ovom velikom gradu ima ukupno sto šezdeset palača koje pripadaju vezirima, njihovim doglavicima i drugim velikašima. (U cijelom gradu ima sedamnaest tisuća soba, budući da je za svaku kuću prijavljeno pet do deset soba.) [...]

Osim toga, sva ova domaćinstva, bila ona bogata ili siromašna, imaju velike ili male kamene zgrade [*kârgir*] s prizemljem i jednim katom, i pokrivene su crijepom. Sve su to divne kuće s visokim prozorima i balkonima, okružene popločanim vrtovima i vinogradima. Kako su sve nanizane jedna kraj druge, svi im prozori i balkoni gledaju na Dunav, Savu ili na Zemunsko polje. Sve su to krasne kuće sa skladnim dimnjacima i kapijama.

[Karavan-saraji]

Ima ih šest, i u njima odsjedaju putnici sa svih strana. [Najpoznatiji] od njih je karavan-saraj mučenika [*şehîd*] Mehmed-paše Sokolovića⁶⁴ u Velikom bazaru, zgrada od kamena i opeke [*kârgir*] sa sto i šezdeset soba u prizemlju i na katu, sa stajama za deve i konje, kao i s odjeljenjem za žene [haremom]; podsjeća na tvrđavu, s onim svojim željeznim vratima, ispred kojih vratari i noćni čuvari najprije bubnjaju prije no što ih zatvore, i onda ponovo ujutro prije nego ih otvore.

[Tržnice]

Tri tisuće i sedam stotina dućana čine carski trg, ali najsajniji od svih je natkriveni trg [*bezzâzistan*] na Ženskoj tržnici [*Avrat bâzârî*]. Iako to nije kamena građevina s kupolama i željeznim vratima, ipak je ovaj bazar divota koja je najznamenitija među najljepšim tržnicama. [...]

U Dugoj tržnici [Uzun çârsû] zastupljene su sve zanatlije. Ona se proteže od Kapidži-džamije do Ribarske tržnice, a duga je tri tisuće koraka.

Ovdje ima dragocjene robe donesene sa svih strana: od indijskih zemalja i rijeke Ind preko Jemena i Bela i Buhare, pa do Arabije i Perzije, i sva se ta roba može dobiti na Dugoj tržnici, a da ne morate ni moliti, niti je preskupo platiti.

A krasni su također i Lončarski trg [*Kazanclar çârsûsî*], Ribarski trg, Srednji trg i Bajram-begova tržnica, na kojoj su pučka kuhinja i kavane te Mali trg.

Svi trgovi i tržnice, kao i veće ulice u raznim četvrtima, popločane su okruglim bijelim kamenom po uzorku riblje kosti.

[Odjeća]

Svi njihovi uglednici odjeveni su u samurovinu, saten i svilu. Ljudi iz srednjih slojeva odjeveni su u običnu čohu i kapute podstavljene lisičjim krznom. I siromašni nose čohu i kapute (kaftane) od pamuka. Raja nosi suknenu i vunenu odjeću crvene i bijele boje, a na glavi nosi bosanske kalpake.

Žene im nose ogrtače od čohe, a na pokrivene glave stavljaju fesiće. Lica su im pokrivena velom, i one šeću vrlo čedno.

[Jezici]

Iako su stanovnici ovoga grada prešli na islam [*poturî*], oni svi govore srpski, bugarski i latinski jezik, pa čak i neka narječja bosanskog.

[...]

Sva beogradska raja i slobodni građani [*beraya*] su srpski nevjernici, uključujući tu i kočijaše iz Srijema. Jezik im je srodan bugarskom, latinskom i bosanskom, s tim što u njemu ima i iskvarenih elemenata iz raznih drugih narječja; ipak, oni su svi dio kršćanskog naroda, knjiga im je Biblija, i nju su preveli na svoj jezik. Mnogi znaju hrvatski i francuski [galski] jezik i slovenski i talijanski, jer su ovi srpski nevjernici prastari narod čiji korijeni sežu sve do Aysa⁶⁵ tako da o Srbima i Latinima

⁶⁴ Mehmed-paša Sokolović, rođen 1505. u Sokolovićima, u Bosni, odveden je kao dijete u devširmu, unovačen u osmansku vojsku, ostvario je blistavu karijeru i četrnaest godina služio trojici sultana kao veliki vezir (1565.-1579.). Čak i prije nego je postao veliki vezir, s uspjehom se založio za uspostavu patrijaršije u Peći 1557. godine. Oreolu „mučenika“ dobio je zato što je 1579. ubijen pod nerazjašnjenim okolnostima.

⁶⁵ Lik iz arapske mitologije koji je bio smatran pretečom Slavena.

postoje poštovanja dostojne i pouzdane povijesti. Ipak, po gramatici njihov jezik dosta nalikuje bosanskom. [...]

[Trgovina]

Ovamo godišnje dođe na devama i kolima po pet do šest tisuća devinih i kolskih tovara robe iz Egipta i Damaska i Tripolija i Sidona i Bejruta i Akre i Smirne i Arabije i Perzije, i onda se ta roba u ovom gradu otvori, pretovari i izvozi dalje u ugarske i poljske i češke i švedske i austrijske i bosanske i mletačke i španjolske pokrajine, jer ovaj grad je Egipat Rumelije, i svi njegovi žitelji su proračunati trgovci. Tisuće ljudi došlo je iz drugih zemalja i nastanilo se ovdje, jer ovo je grad izobilja.

[...] Zimi se Dunav zamrzne, napravi se ledena kora debljine deset pedalja, i tada stotine i tisuće kola i saonica prelaze preko tog leda ne plaćajući porez za robu ili za bazar, i tada i seljaci i slobodni ljudi iznose svoja dobra na tržnicu, i onda se tamo kupuje i prodaje, a grad Beograd uživa u svemu tom obilju, a i sirotinja se okoristi i stekne nešto imetka.

[Svetkovine]

U to vrijeme stanovnici Beograda priređuju jedni drugima velike svetkovine od po četrdeset ili pedeset raznih jela i po deset vrsta poslastica i alve i slatkih napitaka od prevrelog voća [*hoşâb, hoşaf*], i pozivaju jedni druge u goste i na slavlja. A ako na nekoj gozbi slučajno bude manje od deset vrsta poslastica, onda toga čovjeka natjeraju da pripremi još jednu gozbu. Eto kako se u ovom bogatom gradu ljudi zabavljaju i uživaju.

Evliya Çelebi, str. 195-200

 Putopis Evlije Çelebije jedno je od remek-djela osmanske književnosti 17. stoljeća; međutim, valja imati u vidu da se Evlija lako zanosi i prenaglašava neka lijepa obilježja krajeva kojima putuje. Slike koje prikazuje najčešće su gotovo groteskno pretjerane, ali njegov putopis je usprkos tome dragocjen stoga što nam otkriva bogatstvo gradskog života.

 Pokušaj u Evlijinu tekstu razdvojiti činjenice od maštarija. Kako su Evlijin karakter i njegove sklonosti utjecale na način na koji on prikazuje Beograd? Pokušaj na dva ili tri mjesta zamijeniti njegovo ushićenje nekim malo trezvenijim napomenama.

U kojoj su mjeri gradovi bili etnički homogeni?

Koje su bile prednosti gradskoga života u odnosu na seoski?

Sl. 47. Turčin jaše konja natovarenog velikim koševima za voće i povrće

Hegy, Zimanyi, str. 155, sl. 162

Sl. 48. Povorka pekara u Istanbulu (1720.)

Hegyí, Zimanyi, sl. 158

IV-10. Rezidencija vlaškoga kneza Constantina Mavrocordata, kako je prikazuje francuski putopisac Flachet (polovica 18. stoljeća)

Otišao sam u knežev ljetnikovac, koji, kao i njegova gradska palača, još uvijek podsjeća na ono što mu je bila zapravo glavna namjena. To su nekada, naime, bili samostani, koje su njegovi preci ponešto uljepšali. Većina naših drugorazrednih rezidencija izgleda daleko bolje, a nema nijedne u našoj zemlji s namještajem gorim od ovoga ovdje. Pratio sam nizvodno rijeku Dâmbrovițu, koja teče vrlo brzo i nikada ne presuše. Na njoj se nalazi mnogo mlinova. Njihov mehanizam ne odlikuje se ničim posebnim. Spominjem ih samo stoga što ih je gospodin Andronachi uzeo kao povod da mi, pokazavši mi one što su pokraj vrata palače, kaže da su vrtovi u vrlo lošem stanju,

da su svi arteški bunari presušili i da ih se nitko ne usuđuje popraviti, iako bi knez platio ma koliko bi zatražili. Rekao sam mu da ću im dati nacrt za crpku koja ne samo da će pokrenuti arteške izvore, nego će i dovesti vodu u svaku prostoriju gdje oni žele [...] Izgledalo je da je knez time bio vrlo zadovoljan i rekao mi je da će naći nekoga da mu je što prije ugradi [...]

Već i po samom izgledu njegove rezidencije mogao sam steći jasnu predodžbu o njegovoj hrabrosti, ali sad sam imao priliku i diviti se njegovoj pameti i njegovoj osjećajnosti: sve je govorilo da ovdje živi čovjek naklonjen umjetnosti i dobra ukusa. Posjedovao je bogatu i izvrsno odabranu zbirku knjiga; imao je i neke dragocjene slike, nekoliko predivnih skulptura, raznovrsne naprave i nekoliko veoma neobičnih strojeva koje su mu donijeli iz Njemačke i Engleske. Mislim da zaslužuje da ga hvalim tako što ću reći da je bio mudar i da nije patio od predrasuda, da je bio savim nepristran. Govorio je sve europske jezike i poznavao najvažnije pisce, koje je nastojao što bolje proučiti. Bio sam zapanjen koliko je daleko odmaknuo u znanosti.

Čalători, IX, str. 256

Zašto pisac u istom dahu kritizira lošu infrastrukturu i hvali osobine vlaškog kneza? Je li Flachet iznenađen profinjenošću svojega domaćina? Zašto? Dodatne informacije o Constantinu Mavrocordatu možeš naći uz tekst II-2., i osobito u bilješki ispod teksta br. 51.

IV-11. Povelja ceha trgovaca mješovitim robom u Moskopolju (1779.)

Prvo, gradit ćemo ljubav među nama kao temelj s kojega ćemo pobijediti sve neprijatelje; **drugo**, majstori će uživati izuzetne počasti, jer se skrbe o mlađima, a svatko tko ne bude poštovao majstorove zapovijedi bit će udaljen iz esnafa kao štetan i škodljiv; [...] **sedmo**, brat prema kojem je netko nepravedan, kojeg netko vrijeđa ili omalovažava neće morati drugdje tražiti osvetu,

već će biti dovoljno da samo stane pred ceh, a ceh će već odrediti pravičnu kaznu; **osmo**, ako itko bude zatečen kako psuje svoje starješine ili vrijeđa časne ljude koji idu na tržnicu, bit će izbačen po tabanima na samoj tržnici, i time će biti naučen poslušnosti; **deveto**, kad majstor pozove, podčinjeni moraju odmah prekinuti što god radili i krenuti za njim, a isto i kad nam brat umre, svi moramo poći na sahranu; **deseto**, svaki član koji bude uhvaćen da se zbližava s Turcima, radi usoljene ribe, graha ili ma čega drugog, bit će izbačen iz ceha; **jedanaesto**, radionice su zatvorene nedjeljom, ali dopušteno je stajati vani, pa ako netko dođe i nešto zatraži, dopušteno je dati mu to; k tome, oni koji imaju svoje radionice, nemaju opravdanja stavljati svoje stvari na druga mjesta [...]

Bees, str. 527-528

? Koji su bili glavni ciljevi trgovaca? Kako su ih kanili ostvariti? Jesu li se ljudi u Moskopolju u tome razlikovali od drugih trgovaca po zapadnoj Europi?

IV-12. Šegrtski ugovor na otoku Skiros (1793.)

Ovim se pismom potvrđuje da se Constantis Aistratitis slaže s Mastroyirakisom da mu preda svojega nećaka Stamatisa da radi za njega dvije godine bez naknade, dok će ga Mastroyirakis naučiti zanatu, hraniti ga, odijevati i obuvati. A nakon tih dviju godina uzet će ga za pomoćnika, davati mu nadnicu i dati mu alat.

Ako Mastroyirakis vrati dječaka, platit će trideset groša za svaku godinu, a ako dječak ode prije isteka druge godine, on od Mastroyirakisa neće zahtijevati ništa, niti mnogo ni malo, a Mastroyirakis od njega može zahtijevati da mu vrati odjeću koju mu je dao. Ovaj dokument sastavljen je pred pouzdanim svjedocima,

1. svibnja 1793.

Ako pak neki drugi majstor pridobije dječaka k sebi, morat će platiti Mastroyirakis osamdeset groša.

Papayanis, sin Christofisov, svjedok

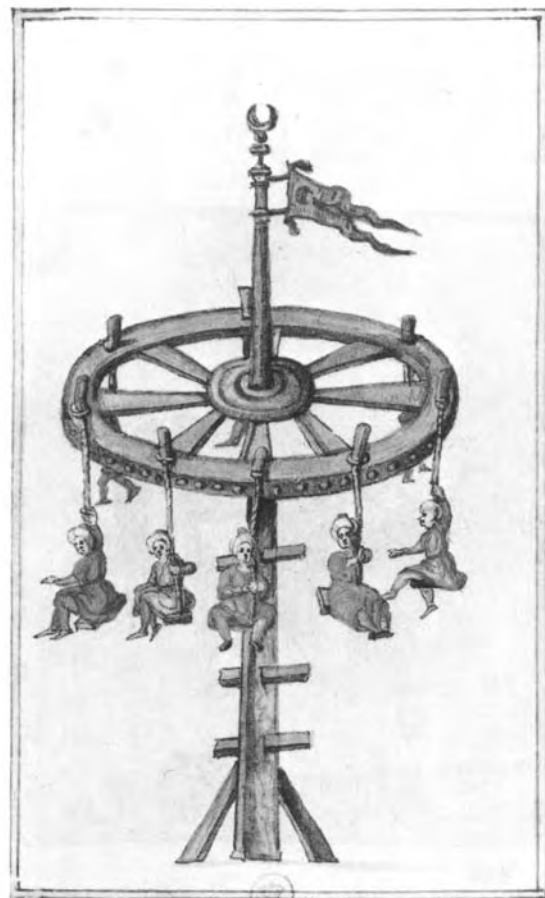
Yorghis Mikaros, svjedok

Ja, Papa-loannis, sin Angelisov, svjedok

Antoniadi, str. 176

? Što misliš o ovom ugovoru? Je li pošten prema svim ugovornim stranama? Misliš li da je Stamatis trebao biti upitan što on misli o tome?

Sl. 49. Osmanska djeca na vrtuljku tijekom proslave Bajrama

Hegy, Zimanyi, str. 149, sl. 154

IV-13. Fetva Ebu's-Su'uda o carskoj odluci o zatvaranju kavana (3. četvrtina 16. stoljeća)

Pitanje: Sultan, utočište vjere, u više je prilika zabranio kavane. Ipak, nekoliko nitkova se ne obazire na to, već drži kavane i živi od njih. Kako bi privukli što više ljudi, uzimaju golobrade pomoćnike i drže sredstva za zabavu, kao i igre, poput šaha i bakgamona. Svi gradski lopovi, ništarije i beskućnici okupljaju se tu i puše opijum i hašiš. Povrh svega, oni piju i kavu, a kad se oma-me, bave se igrama i lažnim znanostima, i zanemaruju propisane molitve. Prema zakonu, što je zaslužio sudac čija je dužnost spriječiti ljude da prodaju i piju kavu, ali koji to ipak ne čini?

Odgovor: One koji se bave ovim ogavnim djelima treba u tome spriječiti i zastrašiti ih teškim kaznama i dugom robijom. Suce koji propuštaju odvratiti ih od toga treba otpustiti.

Imber, str. 93-94

Kava je u Osmansko Carstvo došla iz istočne Afrike polovicom 16. stoljeća. U 16. i 17. stoljeću osmanske vlasti u nekoliko su navrata zabranjivale kavu, ali bez uspjeha.

Koji su Ebu's-Su'udovi razlozi za zabranu kavana?

Što su Ebu's-Su'udove želje, a što stvarnost života u velikom gradu?

IV-14. Kavanska pjesma iz Senja

Sve u Senju piva i popiva
Dolič majke Desančića Luke;
Ona tužna po Senju hodala,
Od mehane do mehane hoda
Sve mehane pune su Senjana.
Kad je ušla u jednu mehanu,
Ali u njoj Senjanin Ivane,
S njime pije trideset Senjana.
Ivan pije vino i popiva,

Kuka majka Desančića Luke,
I unišla u mehanu bilu
I Ivanu Božju pomoć dala.
„Bog pomogo, moja stara nane,
Stara nane pobratima moga,
Pobre moga Desančića Luke!“
I nalio punu čašu vina
Pa je pružu Desančića majki:
“Na-de, stara, popij čašu vina!”

Mijatović 1974, str. 39-40

Ako znaš da su mehane uglavnom bile mjesta za muškarce, što misliš, zbog čega su Senjani pili vino s majkom Luke Desančića: zato što je stara ili zato što je majka njihova prijatelja? Što misliš o takvim kavan- skim pjesmama kojima se veliča određen na- čin života?

IV-15. Evlija Čelebija o beogradskoj baklavi (1660.)

Ali više od svega, u objema zemljama rumelij- skim, te u arapskim i perzijskim zemljama, najpo- znatija je beogradska baklava. Ona se priprema za razne svetkovine i carska slavlja, i može biti velika kao kotač od kola, a savijena je od tisuću listova [*güllaç*], i od čistog je bijelog brašna s ma- slacem i bademima, a peče se u velikim pećni- cama [*tennur*]. Toliko je velika da ne može stati u običnu pećnicu, a dovoljna je i za tri stotine ljudi. Beogradska baklava može biti vrlo slatka, velika i krhka, ali ako bacite novčić, on će utonuti u nju. Eto kako dobru baklavu tamo pripremaju. A i poslastica od riže [*zerde*] s bademom, cimetom, karanfilom i šafranom takođe je ukusna, i ništa se ne može mjeriti s njom.

Evlija Çelebi, str. 199

Jesi li kada kušao/kušala baklavu? Je li ona poznata tamo gdje živiš? Razlikuje li se od baklave koju Evlija opisuje?

IV-16. Jelovnik Shevki mula Mustafe (Sarajevo, druga polovica 18. stoljeća)

Ja, siromašni pisar Shevki mula Mustafa, [...] jedne noći, nakon što sam sa svojom obitelji večerao, počeo sam misliti o tome što ću i hoću li uopće imati večerati sljedeći dan. Nisam bio bogat čovjek, zimska se zaliha potrošila, ja nisam imao novca. U tom razmišljanju, koje mi nije dalo spavati, oslonio sam se na Boga, koji me je, kao i moju obitelj, i do sada opskrbljivao. To se dogodilo na koncu erbeina [siječnja], kada je bio najkraći dan i sunce se nalazilo u prekretnici. I zaista, sljedećih dana kad sam dolazio kući, imao sam večeru:

Prvu noć guzelmu pitu i tutmač,
drugu noć mandru,
treću noć vruću halvu i proso s medom,

četvrtu noć bulgur čorbu i điger ćevap,
petu noć širden (tripice), sir i hljeb,
šestu noć širden, sir i hljeb,
sedmu noć guzelma pitu, čorbu i burek pitu,
osmu noć ćevap i kupusnu čorbu,
devetu noć tarhana čorbu,
desetu noć ćevab s vrućim kukuruzom i
jedanaestu noć ćevab s jarinom čorbom, i
tako dalje.

Bešeskija, str. 54

Koja se osmanska jela još uvijek pripremaju u tvojoj zemlji? Koja si ti jeo/jela u posljednje vrijeme?

IVd. Život na granici

IV-17. Francuski putopisac Nicolas de Nicolay opisuje osmanske ratnike, „delije“ (1551.)

Delije su pustolovi, poput lake konjice, i oni traže pustolovine na najopasnijim mjestima kako bi mogli pokazati svoju hrabrost i junaštvo u ratnim pohodima. Stoga se oni rado pridružuju sultanovoj vojsci, i ne tražeći plaću (slično akinđijama), s tim što većinu njih hrani i brine se za njih paša, beglerbeg ili sandžakbeg, i svaki od njih ima u svojoj pratnji četvu najhrabrijih i najodvažnijih. Žive u predjelima Bosne i Srbije koji graniče s Grčkom na jednoj i Ugarskom i Austrijom na drugoj strani. Danas se oni zovu Srbi ili Hrvati, ali zapravo su to Iliri.⁶⁶ [...] Turci ih zovu delijama [*deli*], što znači ludo hrabri ljudi. Međutim, oni sami sebe zovu zatočnicima, što na njihovu jeziku znači izazivači. [...]

Prvog sam deliju vidio u Adrianopolu [Jedrenu]. [...] Evo kako je izgledao. Donji dio njegova kaptana i njegove duge vrećaste hlače, koje Turci

zovu šalvare, bile su od krzna mladog medvjeda s krznom na vanjskoj strani. Na nogama je nosio cipele ili kratke čizme od žutog safijana sa šiljastim vrhom i vrlo visoke pete, s podstavljenim đonom i dugom, širokom mamuzom. Na glavi je imao kapu nalik onima koje nose poljski konjanici ili Gruzijci, što pada na jedno rame. Kapa je bila od šarene leopardove kože. Delija bi na prednji dio pričvrstio veliko orlovo pero, ne bi li djelovao zastrašujuće. Druga dva pera pričvrstio bi zlatnim kopčama za štit, koji nosi postrance, o boku. Za pojasom mu je sablja i bodež, a u desnoj ruci buzdovan [...]

Nekoliko dana poslije, kad je otišao iz Adrianopola, [...] vidio sam ga kako jaše prelijepog turskog konja, cijelog pokrivenog golemim lavljim krznom [...] Buzdovan je objesio o sedlo, a u desnici je držao dugačko koplje [...]

Iz radoznalosti sam ga upitao preko tumača kojem narodu pripada i koja mu je vjera. On odgovori mudro, i reče mi da je Srbin. [...] A što se

⁶⁶ Iliri su u stara vremena naseljavali zapad Balkana. U renesansnim zapisima ljudi se često nazivaju po starosjediocima njihovih krajeva.

vjere tiče, rekao je, samo se pretvara da je s Turcima, kako bi proučio njihove običaje, jer je on kršćanin, po rođenju, po srcu i po svojem izboru. A da bi me što više uvjerio u to, odrecitirao mi je i na grčkom i na slavenskom Očenaš i Zdravomariju.

Nicolay, str. 226-227

? Usporedi ovaj opis sa slikom, i napravi popis osobina jednog „delije“. Zbog čega se borio u osmanskoj vojsci ako je kršćanin? Mogu li se „delije“ usporediti sa „psima rata“, kakvih ima u svim vremenima? Navedi neki primjer za drugo vrijeme i drugo mjesto.

Sl. 50. Delija, osmanski ratnik (16. stoljeće)

Nicolay, str. 228

IV-18. Institucija bratimljenja na bosanskoj granici (1660.)

[...] Muslimanska vojska izvela je prekjucher mnoge ratne varke pred gradom Splitom. Ali, kad su se vraćali, neprijatelj im je napravio zasjedu, tu u planini Prolog i njezinu klancu. Tu su se sukobili... [...]

Kad su svi naši konjanici i pješaci, skačući kao srne po strmenom kršu, stigli na bojište i kad su nas nevjernici ugledali, odmah su na nas navalili kao čopor svinja.

[...] [Muslimanska je vojska premoćno pobijedila.]

Bilo je odsječeno tisuću i šezdeset neprijateljskih glava, zarobljeno sedamsto i četiri zarobljenika.

[...] S naše je strane mučenički poginulo sedamdeset junaka...

[...]

Jedan krajiški borac [*gazi*], međutim, sakrio je jednog kršćanina razbojnika u kožu. Kad su toga junaka i onoga nevjernika kojeg je on čuvao prijavili paši, paša se rasrdio i naredio:

– Odmah mi dovedite toga čovjeka i zarobljenika kojeg je sakrio.

Kad su obojica došli na stratište i kad je paša zapovjedio:

– Odmah krvnika! – ovaj se junak savio oko vrata svojega zarobljenika, te zapomažući i plačući reče:

– Aman, veliki veziru, ja sam se s ovim zarobljenikom pobratio na bojištu, mi smo jedan drugome dali vjeru. Ako njega pogubiš, on će s mojom vjerom otići u raj i to će za mene, jadnika, biti šteta; a ako ja umrem, pri meni će ostati vjera ovoga zarobljenika s kojim sam se pobratio, pa ćemo oba u pakao, te sam opet na gubitku.

On je legao na svojega zarobljenika, i nije ustajao s njega. Kad je odvažni paša upitao:

– Hej, gazije, što je ovom čovjeku?

Vojnici graničari mu odgovoriše:

– Kad naši junaci na ovoj krajini padnu u kršćansko ropstvo i tom prilikom jedu i piju za stolom, oni se pobrate s kršćaninom i zakunu mu se na vjernost. Kršćanin daje vjeru muslimanu da će ga u slučaju potrebe izbaviti iz nevjerničkog

ropstva, a musliman, opet zada vjeru kršćaninu i rekne: "Ako ti padneš nama u ropstvo, i ja ću tebe izbaviti od Turaka." I tako dadu jedan drugom čvrstu vjeru govoreći: "Tvoja je vjera moja, a moja vjera je, opet, tvoja." – "Je li?" – "Jest." Zatim liznu jedan drugom krv. Tako postanu braća u krvi. Eto u ovom slučaju ovaj nevjernik je pobratim ovoga gazije. On je nekada izbavio iz ropstva ovoga muslimana. Sada je, eto, taj nevjernik što je u rukama ovih ljudi postao sužanj. Ako ga njegov pobratim sakrije i ako se on spasi, onda je on ispunio svoju zadanu riječ i vjeru. Zatim bi od njega uzeo svoju vjeru, a njemu vratio njegovu vjeru. A ako sada ovaj kršćanin bude ubijen, on ide u raj, a ovaj [musliman] ide u pakao s vjerom nevjernika. Premda toga nema ni u muslimanskoj ni u kršćanskoj svetoj knjizi, ipak je ovakav običaj na ovoj krajini čest.

Kad su to sve kazali paši, on je rekao:

– Oslobađam ih obojicu.

Na to obojica dadu petama vjetra i nestanu. Svi mi, međutim, ostali smo zapanjeni pred ovim razgovorom.

Evlija Čelebija 1996, str. 145-148

? Misliš li možda da je bratimljenje mudar način da se preživi u pograničnoj oblasti, ili je to samo trik da bi se neko približio svojem neprijatelju?

IV-19. Osmanlije traže liječnika iz Dubrovnika (1684.)

Od mene kapetana Gabele i Neretve i ostalih aga gabeoskih [iz Gabele] lipo i vele drago i ljubežljivo pozdravljenje svake časti i časne hvale i plemenite dike dostojnijem našim srčanim prijateljem i vlastel begu knezu i ostalim vlastel begom i begzadam [vlasteli] od Dubrovnika, a zatijem hasta [bolestan] nam je starac Abaz-aga Šagravić ima u njemu vitar i otiče doli vas od pasa amo ne ima meštra koji bi se domislio koja je bolest i da bi ga prionio ličiti zato pišemo i molimo vašu milost da nam u put pošaljete iz Stona hećima [liječnika] Nikolu Boljahnića...

Miović-Perić, str. 285

? Kako život u pograničnoj zoni zamagljuje vjerske i političke razlike? Je li liječnik iz Dubrovnika trebao otići i liječiti osmanskog agu?

IV-20. Pismo Šimuna Kozičića Benje, modruškog biskupa, papi Lavu X. (1516.)

„Ali ako ne marite za naše jadikovke i ne slušate naše molbe, neka tvoja Svetost zna da nas odsvuda pritješnjuju sve moguće nevolje. [...] Naši su, naime, ljudi prisiljeni da s Turcima sklope kakav savez ili mir i da im plaćaju danak. [...]

Čuo si dakle, preblašeni Oče, kakve su naše nevolje i patnje. Čuj isto tako i ispriku za slučaj krajnje nužde. Ti pak, svemoguću Bože, nedjeljivo Trojstvo, sveta vjero, kojoj smo do sada u najtežim progonima i tjeskobama sačuvali nedirnutu i neokaljanu vjernost, pogledaj na našu pravednu stvar, primi naše molbe! Tebi je naime otvoreno svako srce i nisu ti skriveni ničiji tajni prohtjevi. Vidio si, Gospode, jad tvojeg naroda i ti znaš da se ne možemo više održati pred licem neprijatelja. Na posljetku bez ikakva osjećaja krivnje otvoreno ću reći još i ovo: bojim se, sveti Oče, da oni naši siromašni zemljaci zbog oskudice, neimaštine i očaja ne budu prisiljeni da ratuju zajedno s Turcima i da pljačkaju ostale kršćane.“

Gluga, str. 84-85

? Koja je najveća opasnost koju spominje biskup iz Modruša? Što prevladava u njegovu pismu, briga za spas njegovih zemljaka ili opasnost po kršćane izvan Hrvatske?

IV-21. Pismo Franje Krste Frankopana Gasparu Čolniću (1670.)

Lipo i drago pozdravljenje moj kapitan knez Čolnić! Hvala budi Gospodinu Bogu, da naši ljudi s dobrim opravkom [opremom] došli jesu. Prijel [primio] sem od glavara [vjerojatno Zrinski] list, da taki [odmah] tamo šetujem, da volje imamo insurgavati [podizati ustanak], zato dnevom i

noću tamo budem potezal, da s tim, prvlje [što prije] početak učinimo. Ja sam za vsime spraven skupa i z mojimi, i komaj [jedva] čekam da naše kape s čalmami pomešamo, a tako mi Boga, da krilaki [austrijska vojnička kapa] budu frkati po zraku. (...)

Ovoga puta hoćemo dokonjati [odlučiti] i, kako i kada imamo udariti; i ako potribno bude, hoću i sam do paše bosanskoga pojti za bolje govorit i utvrdit dugovanje našem početku. Ufam se u Boga da nam dobro hoće izajti: listor [samo] da taki od prvce po glavi udarimo našim suprotivnikom, ni časa ne damo da se plundraši [njem. *Plunderhosen* = široke hlače] sprave. Ako me bude glavar hotel posluhnuti, na moju veru, dobro bude, i na se hoću vse breme uzeti, ar znam, kako i s kim putem bude potribno z Nimci baratati.

Mijatović 1999, str. 90

Ovo pismo vezano je za urotu Zrinskih i Frankopana. Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan bili su ugledni hrvatski plemići koji su šezdesetih godina 17. stoljeća bili na ključnim položajima u Hrvatskoj pod habsburškom vlašću. Iako su se ranije hrabro borili protiv Osmanlija, bili su nezadovoljni namjerama Habsburgovaca da učvrste svoju apsolutističku vlast na račun privilegiranih staleža, pa su skovali plan da se uz pomoć Francuza ili Osmanlija oslobode habsburške vlasti. Pogubljeni kao zavjerenici 1671., Zrinski i Frankopan poslije su slavljani kao prvi borci za hrvatsku i/ili mađarsku neovisnost.

Ocijeni Frankopanovu politiku, osobito imajući na umu da je on, samo nekoliko godina prije no što je napisao ovo pismo Čolniću, napisao pjesmu sa sljedećim stihovima: „Nu, bratja ljublena, na noge, na noge / turskom misecu da tlačimo roge / za veru kršćansku, viteštva zlamenje / svitu na hasan, a nam na poštenje / naj nam ne budi premilo življenje!“

IV-22. Pjesma o Hrvatima koji haraju po Kladaši

Progovara Senjanin Tadija:
 „Od koliko golemih junaka
 Nij' ostalo pedeset drugova
 Hajmo, braćo, pod Kladašu ravnu
 Orušovu kulu porobiti
 Neka vide janjičari Turci
 Eh kakvi su kotarski serdari!“
 Što rekoše, porekli se nisu,
 Pa odoše pod Kladašu ravnu
 Sve do kule Oruš kapetana.
 Robe, nose po bijeloj kuli
 I Turkinju mladu izvodiše
 Po Kladaši zulum počinise.
 Gone oni debele volove
 Odagnaše momke i divojke...
 Dosta turskih konja odvedoše
 I odoše na Ravne Kotare.
 Pir činiše za misec danaka,
 A kako su zadobili blaga,
 Mogli jesu i godinu dana.

Mijatović 1999, str. 102

Usporedi ovaj opis s opisom Osmanlija koje haraju po Sloveniji (tekst I-10.). Jesu li se kršćani ponašali bolje od muslimana?

IV-23. Marko Kraljević pije vino za Ramazana

Car Sulejman jasad [naredbu] učinio:
 Da s' ne pije uz ramazan vino,
 Da s' ne nose zelene dolame [duge gornje haljine],
 Da s' ne pašu sablje okovane,
 Da s' ne igra kolom uz kadune [turske gospođe];
 Marko igra kolom uz kadune,
 Marko paše sablju okovanu,
 Marko nosi zelenu dolamu,
 Marko pije uz ramazan vino;

Još nagoni odže i adžije
 Da i oni s njime piju vino.
 [...]
 Kad je care razumeo reči,
 On pošilje svoja dva čauša:
 „Otidite, dva čauša mlada,
 Pak kažite Kraljeviću Marku
 Da ga care na divan [razgovor] zaziva.“
 [...]
 Besedi mu care Sulemane:
 „Moj posinko, Kraljeviću Marko,
 Ta ja jesam jasak učinio:
 [...]
 Dobri ljudi o zlu govoriše,
 Na jadnoga Marka potvoriše.“
 [...]
 Al' besedi Kraljeviću Marko:
 „Poočime, care Sulemane,
 Ako pijem uz ramazan vino,
 Ako pijem, vera mi donosi;
 Ak' nagonim odže i adžije
 Ne može mi ta obraz podneti
 Da ja pijem, oni da gledaju,
 Nek ne idu meni u meanu [mehanu, krčmu].
 Ako l' pašem sablju okovanu,
 Ja sam sablju za blago kupio;
 Ako igram kolom uz kadune,
 Ja se, care, nisam oženio,
 I ti s', care, bio neoženjen;
 Ako l' kalpak na oči namičem,

Čelo gori, s carem se govori;
 Što buzdovan uza se privlačim,
 I što sablju na krilo namičem,
 Ja se bojim da ne bude kavge,
 Ako bi se zametnula kavga,
 Teško onom tko j' najbliže Marka!“

Đurić, str. 160-162

? Zašto je sultan zabranio piti alkohol? Jesu li vjerski razlozi ovdje važniji ili se radi o nastojanju vlasti da zauzda neposlušne pojedince? Kako se junak iz ove pjesme ophodi sa sultanom? Otkriva li to nešto o legitimnosti sultanske vlasti?

IV-24. Utjecaj kršćana na Albance muslimanske vjere (oko 1800.)

Njegovi kršćanski susjedi utječu na Albanca muslimanske vjere. On pije vino i osobito voli pivo – uspio sam donijeti jednu bocu iz Münchena – i zaklinje se u Djevicu.

Fraser, str. 258

? Kako su kršćani i muslimani utjecali jedni na druge? Navedi i druge primjere međusobnoga utjecaja.

IVe. Pogled na život žena

IV-25. „Carsko“ vjenčanje u 15. stoljeću

(...) Sultan Murat⁶⁷ okupi vojsku, s namjerom da zauzme cijelu despotovu zemlju [Las-vilajet]. Čuvši to, despot Đurađ Branković [Vlk-oglu]⁶⁸ je ponovo poslao emisare. Poslao ih je s nebrojenim darovima i s porukom: „Miraz [čreiz] moje kćeri je gotov. Pošaljite čovjeka, uzmite svoju robinju.“

Paše rekoše sultanu: „Ponudu treba prihvatiti.“ (...) Iz Skopja poslaše Ishak begovu ženu. [...] Odoše ravno u Smederevo. Branković im je u susret poslao suprugu ne-muslimanske vlastele i priredio im neobičan doček. Uz veliko poštovanje dopratiše ih u Smederevo. [...] Popisali su djevojčin miraz. Popis su predali Uzbek agi. Kažu da je Branković tom prilikom izjavio: „Ja miraz nisam dao svojoj kćeri, caru sam ga dao. Ako mu se sviđa, može ga dati ovoj svojoj robinji; ako ne, može ga dati bilo kojoj drugoj svojoj robinji.“

Ukratko, djevojku odvedoše u Jedrene. Car joj nije priredio svadbu rekavši: „Što će svadba za kćer jednoga nevjerničkog spahije.“

Elezović, str. 18

❓ Kakvu su svrhu imali dinastički brakovi? Kakav je izbor kneginja uopće imala u ovoj prilici? Jesu li žene ovdje iskorištene? Kako osmanski kroničar vidi Muratovu ženidbu s Marom? Kakav je mentalitet pokazan u ovom opisu?

IV-26. Žene u Albaniji (oko 1810.)

Nemam neku osobitu želju govoriti o moralu Albanaca. Oni svoje žene, koje su gotovo sve potpuno neobrazovane i ne govore nijedan jezik osim svojega materinskoga, tretiraju jednako kao i stoku, pa ih tako nekako i koriste (premda kao stoku mnogo bolje sorte), i koriste ih za težak rad, a nerijetko i kažnjavaju batinama. Zai-

sta, oni prema svojim ženama pokazuju prezir, možda i mržnju, a čak ni u povremenim izrazima naklonosti nema ničega što bi i izdaleka podsjećalo na ono što mi nazivamo nježnošću. Pa ipak, svaki od njih se ženi ako je ikako moguće, jer to je znak blagostanja, a i zato što želi imati roba u kući. Osim toga, kao i u drugim dijelovima zemlje, žene nisu tako brojne kao muškarci, stoga mlada svojem budućem mužu često uopće i ne donosi miraz, nego ga on daje njoj, i mora prikupiti oko tisuću groša [pjastera] prije no što smije i pomisliti na ženidbu.

Broughton, str. 136

❓ Zašto su žene koje se spominju u ovom tekstu u tako lošem položaju? Što autor teksta misli o tome? Što misliš, kako on zamišlja normalan brak?

IV-27. Solidarnost među kršćankama: mučeništvo sv. Filotheje (1589.)

U ta vremena [...], robinje u Ateni dolazile su iz raznih krajeva. Nema riječi koje mogu opisati dragu pokojnu Filotheju i svu njezinu blagost i milosrđe, kao ni iskušenja i opasnosti kojima se izlagala ne bi li spasila i izliječila ove robinje. [...] Četiri robinje čule su za ovu sveticu, pa kad im se ukazala prilika, pobjegle su od svojih gospodara, koji su ih prisiljavali da prijeđu na drugu vjeru, i krenule je tražiti. Ona ih je dočekala sa svom svojom brižnošću i ljubaznošću, i poučila ih kako da smognu hrabrosti te se suoče s opasnostima, ali i kako da ne jadikuju nad svojim ropstvom, i dugo ih je nastojala vratiti njihovim domovima. Gospodari tih žena, kada su otkrili što se događa, došli su Filotheji, silom je odveli od kuće i doveli pred muslimanskog namjesnika, koji ju je bacio u tamnicu. Ova iznimna žena, koja je u tom trenu bila dostojna svakog sažaljenja, bila je prije

⁶⁷ Murat II (1421.-1451.).

⁶⁸ Usporedi ovaj tekst s tekstom I-8., a osobito pogledaj napomenu br. 19.

spremna žrtvovati se nego odati one žene koje su joj se obratile za pomoć; željela je potvrditi Evanđelje kroz djelovanje.

Synaxaristis, str. 325-326

Filotheja je umrla od rana 19. veljače. Proglašena je sveticom i postala je jednom od duhovnih zaštitnica Atene.

Koji su bili Filothejini motivi? Je li njezino djelo bilo po osmanskom zakonu zločin?

IV-28. Statut ženskog ceha proizvođačica sapuna u Triki, u Tesaliji (1738.)

Žene iz ceha proizvođačica sapuna Stamulo, Vassiliki, Margarona, Archonto, Veneto, Angelo, Pagona, Triantafyllia, Chaido i Ekaterina, dođoše pred mene, poniznog predstojnika, i pred časne svećenike i velikodostojnike naše mitropolije u Triki i saopćiše nam da prema starom običaju muškarcu nema mjesta u ovom cehu ili u ovom poslu uopće. Zato one jednodušno mole da se odobri ovaj njihov dogovor i da se unese u sveti zakonik; ako neka od njih u budućnosti poželi uvesti u ceh kćer ili snahu kako bi i one pravila sapun, platit će cehu pet groša, kao što plaćaju i drugi cehovi. Ako neka od žena umre, nitko neće moći preuzeti alat za ovaj posao, jer njime mogu raspolagati jedino žene iz ceha, a ako se netko sa strane pokuša baviti ovim poslom bez dozvole ovih žena, te time pogazi dogovor i crkveni ukaz, toga će moći kazniti i Crkva i turske vlasti, morat će platiti deset groša cehu i petnaest Crkvi. Ovaj ceh osnivamo kao ceh u kojem nema muškaraca, i on će biti pod brigom i pažnjom svećenika i crkvenih velikodostojnika. Dokument sačinio i potvrdio ja, ponizni, a svjedočili časni svećenici i crkveni velikodostojnici naše Mitropolije u Triki i unijeli u sveti zakonik godine 1738., dana 27. srpnja.

Giannoulis, str. 45

69 Ovdje to znači prema kršćanskom zakonu.

Kojim su mehanizmima žene iz Trike štitele svoje interese?

Sl. 51. Ugledna Atenjanka (1648.)

Asdrachas, sl. 71

IV-29. Razvod braka u jednom selu blizu Sofije (1550.)

Ovim se kadijskim zapisnikom potvrđuje da je nemusliman Pejo, sin Radulov, nastanjen u selu Birimirče, nedaleko od Sofije, izašao pred šerijatski sud u nazočnosti svoje žene Stojane, kćeri Nikoline, i svojom voljom dao sljedeću izjavu:

„Dao sam razvod braka spomenutoj Stojani; prema našem lažnom običaju⁶⁹, od danas ona je razvedena.“ Nakon što je dao ovu izjavu, potvrdila ju je i spomenuta Stojana, ujedno optužena, i ona je zabilježena i po njezinoj želji.

[...]

Svjedoci: Hajdar-beg; hadžija Ali, sin Sulejmana, sudskog glasnika; Seid Kasum, sin Seida Mehmeda, upravnika vakufa; tumač: Sinan, sin Abdulahov, itd.

Turski izvori, 2, str. 104

🔑 Ovaj je slučaj specifičan utoliko što je razvod legalizirao (muslimanski) kadijski sud. U većini slučajeva razvod se među kršćanima moglo obaviti samo pred kršćanskim vjerskim sudom.

❓ Što misliš, zašto su Pejo i Stojana htjeli da njihov razvod priznaju i kadijski i kršćanski sud?

Sl. 52. Turkinja s djecom (1568.)

Nicolay, str. 142

Sl. 53. Turkinja u odjeći za izlazak, francuski crtež (oko 1630.)

Hegy, Zimanyi, str. 149, sl. 149

Sl. 54. Djevojka iz brdskih krajeva na sjeveru Albanije (početak 19. stoljeća)

 Pogledaj dobro kako je djevojka odjevena. Primjećuješ li neke specifične osmanske elemente? Pronađi slike žena iz drugih dijelova Europe iz istoga razdoblja i usporedi njihove nošnje.

IV-30. Kadija bilježi slučaj Cipranke koja se razvodi tako što prelazi na islam (1609.)

Husna, kći Muratova, armenska supruga, reče pred svojim mužem Mergerijem, sinom Kulukovim, Armencem: On je stalno grub prema meni. Ja ga ne želim. On to poriče. Potom je Husna primila počast islama. Uzela je ime Ajša, njezin muž je bio pozvan da i on prijeđe na islam, ali nije htio, pa se stoga određuje Ajšin razvod.

Jennings 1993, str. 141

 Što misliš, je li Husna prešla na islam iz iskrenog uvjerenja ili je to samo bio način da pobjegne od okrutnog muža?

IV-31. Kadija bilježi slučaj muslimana koji se rastaje od kršćanke (1610.)

Jusuf, sin Mehmeda iz Lefkoše, reče pred svojom suprugom Merjemom, kćerki Ilije, nemuslimanskog podanika [*zimmije*]: Moja žena Merjem je nevjernica [*kafire*]. Kad sam je pozvao da prijeđe na islam, nije htjela, pa sam joj tri puta rekao da se razvodim. Tako sam ja sad razveden. I ona je razvedena.

Jennings 1993, str. 141

 Prema muslimanskom zakonu, musliman se može oženiti nemuslimankom, a ona može zadržati svoju vjeru. U ovom slučaju, Jusuf drugu vjeru koristi samo kao dodatni razlog kojim opravdava razvod. Obrati pozornost na to kako je procedura razvoda jednostavna.

 Je li razvod braka kod muslimana lakši nego kod kršćana?

IV-32. Preljub janjičara s muslimankom u Istanbulu (1591.)

Jednostavno mi je nemoguće ne ispričati priču jedne Turkinje koja je održavala vezu s našim janjičarem Mustafom. Bila je mlada i imala je vrlo lijepo lice. Mustafa ju je jedno poslijepodne pozvao da se zabave, a ja sam mu ostavio slatkiša i najboljeg vina. Bilo je to, rekao bih, vrlo dobro vino, vino iz Češke. Gospođa je imala vrlo starog muža, koji u nju nije imao povjerenja. Ne znajući kako bi drugačije došla na dogovoreno mjesto, i u dogovoreno vrijeme, pred sam smiraj (naš je narednik uglavnom išao na molitvu u to vrijeme), ona reče svojem mužu da ide u kupelj. Povelala je sa sobom i dvije sluškinje da joj, kao i obično, nose odjeću u velikim bakrenim koritima pokrivenim ćilimima; hodale su tik za njom i prošle ispred naše zgrade. Javna kupelj u koju je ljepotica krenula nije bila daleko odavde, sagradila ju je Ruka, žena turskog sultana, i muškarci u nju nisu imali pristup, pod prijetnjom smrti. Pro-lazeći pokraj naše zgrade, gospođa je dala janjičaru znak da će doći na sastanak. A nepovjerljivi muž hodao je malo iza nje, i kad je ona ušla u kupelj, on je ostao preko puta ulaza čekajući je. Ali tko može doskočiti ženskom lukavstvu? Kraj naše kuće prošla je u zelenoj odori, ali se u kupelji presvukla u odjeću koju je ponijela, sluškinje je ostavila tamo, izašla u crvenoj odjeći i susrela se s našim janjičarem. On ju je lijepo dočekaao i pozdravio u svojem stanu, izvrsno je zabavio, a poslije večere izašla je na stražnja vrata. Po drugi put otišla je u kupelj, okupala se i vratila kući s mužem. Jednostavno se ne mogu nadiviti lukavosti ove žene, a janjičar i ja smo se često prisjećali ove zgode i smijali se.

Mitrovic, str. 107-108

Wenceslas Bratislav von Mitrovic pratio je austrijskog veleposlanika u Istanbul 1591. godine, i pokazao se osjetljivim promatračem osmanskog društva.

Kakav je stav ovog pisca spram preljuba?

IV-33. Komentari lady Mary Wortley Montagu o osmanskim ženama (1717.)

Nikada u životu nisam vidjela toliko lijepe kose. Na jednoj sam dami izbrojila čak stotinu i deset pletenica, sve prirodnih. Valja reći i da je ovdje ljepota češća nego u nas. Iznenadujuće je vidjeti mladu ženu koja nije lijepa. One po prirodi imaju najljepši ten na svijetu i gotovo sve imaju krupne crne oči. Uvjeravam vas najiskrenije da se engleski dvor, iako vjerujem da je najotmjereniji među svim kršćanskim dvorovima, ne može podičiti tolikim ljepoticama koliko ih ima ovdje pod našom zaštitom. Uglavnom dotjeruju obrve, a i Grkinje i Turkinje imaju običaj obrubiti oči crnom tinkturom od koje oči, iz daljine ili pri svjetlosti svijetla, izgledaju još tamnije. Pretpostavljam da bi mnoge naše dame bile presretne da saznaju ovu tajnu.

[..]

Što se njihova morala ili dobrog vladanja tiče, mogu poput Harlekina reći da je ono isto kao i kod vas, i da Turkinje ne griješe ništa manje nego kršćanke. Sada, nakon što sam malo upoznala njihove običaje, ne mogu ne diviti se ili uzornoj diskretnosti ili izrazitoj gluposti onih koji su o njima pisali. Lako je vidjeti da one imaju veću slobodu od nas; nijedna žena, bez obzira na položaj, ne smije ići ulicom bez dvaju velova, od kojih joj jedan pokriva cijelo lice, osim očiju, a drugi joj od glave pada niz leđa, pa im je tako cijelo obličje pokriveno nečim što se zove feredža, i nijedna se žena ne pojavljuje bez nje. [..] Zimi je feredža od sukna, ljeti od neke lakše tkanine ili od svile. Možete zamisliti kako ih to dobro sa-

kriva: ne možete razlikovati veliku gospođu od njezine robinje, a čak i najljubomorniji muž nika-ko ne može prepoznati svoju ženu kad je sretno, a nijedan muškarac ne smije dodirnuti ženu na ulici ili je pratiti.

Ova neprestana maškarada daje im svu slobodu da se odaju svojim sklonostima, i to bez opasnosti da će biti otkrivene. [...] A nemaju se čega bojati, pa niti od muževe zlovolje, jer one koje su bogate zadržavaju sav svoj novac u svojim rukama, i odnose ga sobom i poslije razvoda, uz ono što im je muž još dužan na to dodati. [...] Doduše, prema njihovu zakonu muškarac može imati četiri žene, ali nema primjera da je neki vrlo muškarac iskoristio tu slobodu, ili da žena plemenitog podrijetla to trpi. Ako se muž pokaže nepouzdanim, a to se događa, on drži ljubavnicu u odvojenoj kući i posjećuje je što je moguće diskretnije, upravo kao i kod vas.

I tako vidiš, draga sestro, da se običaji među ljudima ne razlikuju baš onoliko koliko nam to sugeriraju naši putopisci.

Montagu, str. 70-72

Lady Montagu bila je supruga britanskog veleposlanika u Osmanskom Carstvu. Njezina pisma ne svjedoče samo o književnom daru, nego i o njezinoj oštroumnosti i dobrom poznavanju osmanskog društva.

Imajući na umu i von Mitrovicevu priču (tekst IV-32.), što misliš, je li lady Montagu u pravu kad kaže da muslimanke zahvaljujući odjeći mogu lakše počinuti preljub? Zbog čega lady Montagu tvrdi da su osmanske žene u boljem položaju od Britanki? Želi li naprosto proturječiti, ili možda ima i jake argumente?

Kako su se razlikovali položaji raznih žena u Osmanskom Carstvu? Što su glavni razlozi tih razlika: Vjera? Društveni položaj? Osobno ponašanje?

Mnogi se historičari slažu s tim da je potkraj 16. stoljeća Osmansko Carstvo počelo slabiti i da je njegovo opadanje potrajalo cijela tri stoljeća, sve do konačnog raspada početkom 20. stoljeća. Drugi se s tim ne slažu i smještaju početak opadanja bilo u 1683. godinu, s drugom neuspješnom opsadom Beča, nakon koje je Osmansko Carstvo počelo gubiti ratove i teritorije u Europi, ili na početak 19. stoljeća, kada se Osmansko Carstvo ekonomski i politički počelo uključivati u svjetski poredak kojim je dominirao Zapad. No tema slabljenja Osmanskog Carstva, iako ponajvećma razvijena u historijskim studijama tijekom 20. stoljeća, nije posve nov konstrukt. Ona se, naime, često pojavljuje i u spisima iz 16. i 17. stoljeća, kada su osmanski znanstvenici tvrdili da više nema „dobrog starog poretka“ iz „zlatnog doba“ Sulejmana I. (1520.-1566.) i da je on srušen neredom i korupcijom. Historičari su nedavno dekonstruirali tu predodžbu, prokazavši je kao ideologijsko sredstvo u borbama osmanskih elita. Novije studije pokazale su da je Osmansko Carstvo uspjelo prebroditi krizu s kraja 16. i početka 17. stoljeća procesom modernizacije, jačanjem novčane razmjene i birokratizacijom države, što je zapravo vrlo nalikovalo evolucijama najznačajnijih europskih i azijskih monarhija ranoga novog vijeka. To onda znači da 17. i 18. stoljeće nisu bili razdoblje kontinuiranog opadanja, nego razdoblje složene modernizacije, a u mnogo čemu čak i razdoblje rasta i razvoja.

To ne znači da u to doba nisu postojali baš nikakvi elementi krize. Ljudi koji su živjeli u Osmanskom Carstvu bili su, baš kao i svi drugi na početku novoga vijeka, ma gdje živjeli, izloženi raznim ograničenjima i pritiscima. Prije svega, i sam fizički opstanak često je bio ugrožen. Ljetina je bila podložna prirodnim nepogodama. Požari su uništavali i nagomilano bogatstvo i elementarna sredstva za život, ljude su kosile nepoznate bolesti koje oni nisu znali i nisu imali čime liječiti. Porezi su za mnoga domaćinstva bili golem teret. Ratovi su bivali sve skuplji i slabili su osmanske financije. Kako bi povećavale svoje prihode, osmanske vlasti bi ili povećale poreze ili bi vršile devalvaciju, ali od toga se državni budžet nije mogao oporaviti. Privatni kapital se ubacivao u državne tokove novca bilo prodajom položaja ili otvorenim davanjem mita, ali time su se stvarale i paralelne mreže vlasti i utjecaja, zahvaljujući kojima su male skupine državnih službenika i posrednika mogle crpiti novac kako iz državnih izvora, tako i od poreznih obveznika.

Ovo poglavlje pokazuje kako nastajanja pojedinih kriza, tako i nastojanja vlasti da za to nađu rješenja. Jedna je mogućnost bila obnova dobrog starog poretka, a druga – traženje načina izlaska iz osmanskog sustava. Tekstovi pokazuju razne konkretne načine na koje su ljudi reagirali na izazove različitih kriza, ali i ozbiljnost posljedica nekih od tih reagiranja.

Va. „Prirodne“ nepogode

V-1. Glad u Istanbulu (1758.)

Te su se godine ljudi slili u Istanbul, jer je u većini krajeva vladala glad. Stoga je glad nastala i u glavnom gradu, gdje je počelo ponestajati kruha. Po nekoliko stotina ljudi stalno se okupljalo pred vratima svake pekarnice. Uzimali bi i napola pečen kruh. Starci, žene i podanici [raiyye] gladovali su. [...] Stoga je narod počeo u velikim količinama kupovati rižu. Tako je onda i riže bivalo sve manje. Kako se bližio post, a da muslimani ne bi trpjeli oskudicu, u mjesecu šabanu izdana je zapovijed prema kojoj svaka osoba dobiva dvije oke⁷⁰ riže. Međutim, zadnjeg dana mjeseca šabana nekoliko stotina zlih žena nasrnulo je na skladište jednog zimije⁷¹, trgovca rižom. Jedna od njih izvukla je velik nož i nasrnula na zimiju. Zimija je pobjegao, a one su raznijele rižu. Čuvši za ovaj ispad, janjičarski aga Nalband Mehmedpaša otišao je tamo spriječiti pljačku, ali ne samo što u tome nije uspio već ga je rulja još i ispsovala i izvrijeđala. Na to je poslao velikom veziru svojega glasnika, Kuzucu Mehmed-agu. Spomenuti Kuzucu Mehmed priča: „Kada sam stigao do njega i sve mu ispričao, on je upravo tada slušao neke svirače. Nije mi dao da ga ometam. Jednostavno mi je rekao da odvedem zamjenika janjičarskog age na to mjesto. Tako sam i učinio. A žene ga spaziše i razbježaše se.“ Nakon ovoga skandala, zapovjednik janjičara smijenjen je, a dan poslije, njegov zamjenik [...] je bio postavljen na njegovo mjesto. Zahvaljujući jakim vjetrovima, dva dana poslije pristigoše i brodovi s rižom, pa se riža opet mogla kupiti.

Semdanizâde, str. 16-17

Opskrba velikog grada kakav je Istanbul ovisila je o ljetini u raznim pokrajinama. Koliko god se vlasti trudile, nestašice i nastupi panike bili su neizbježni, dolazilo je do poskupljenja i do nemira među stanovništvom, što je moglo dovesti i do političkih

⁷⁰ Osmanska mjera za težinu 1,283 kg.

⁷¹ Nemusliman.

poremećaja. Početkom novoga vijeka pobune gladnih, koje su nerijetko predvodile žene, bile su česte, i to ne samo u Osmanskom Carstvu nego i u zapadnoj Europi.

Opiši ekonomske i psihologijske mehanizme s pomoću kojih su se ljudi u Istanbulu pokušavali nositi s vremenima nestašica.

Zašto su žene bile glavne akterke u pobunama gladnih?

Bi li svjetina opljačkala skladišta bogatog muslimanskog trgovca rižom? Bi li tada vlasti oštrije reagirale?

V-2. Potres u Istanbulu (1766.)

[...] Trećeg dana, a to je bio 12. zulhidže odnosno 14. svibnja, u četvrtak, [...] pola sata nakon sva-nuća iznenada je došlo do velikog potresa. Bio je toliko snažan da je narod odmah izgubio svaku nadu da će ostati u životu, pa su ljudi ostali gdje su se zatekli. Sve zgrade, svi ljudi i životinje, sve je stradalo. Oni koji su preživjeli pokajali su se za svoje grijehе i učvrstili u vjeri. Nakon devet minuta, zemlja se umirila. Istanbul je bio sav u prahu i dimu. Kad se dim razišao, pokazalo se da je Osvajačeva džamija do temelja srušena. Baja-zidova i Mihrimahova džamija bile su teško oštećene. Teško su oštećeni i slastičarnica, prostor za molitvu [*Dua Meydani*] na natkrivenom bazaru, baš kao i tržnica šeširdžija i bezistan. Stradali su također i Stari saraj, gradske zidine, tvrđava Sedam kula, Vezirov han, tržnica roblja i druga zdanja od cigle i kamena, te džamije i neke kuće od drveta. Propale su i neke zgrade u četvrtima Galata i Üsküdar. Čak se i za neke građevine za koje se isprva mislilo da su kako-tako dobro prošle, poslije pokazalo da su stradale. Na Novom saraju također su oštećeni temelji i zidovi. Smrtno je

stradalo četiri tisuće ljudi. Zapravo, kako Istanbul ima oblik trokuta, potresa i požara ovdje nikada neće nedostajati.

Semdanizâde, str. 85-86

Zašto su džamije u Istanbulu stradale više od drugih zgrada?

V-3. Kuga u Bukureštu (1813.)

Mjeseca listopada smrt je počela harati u dotad neviđenim razmjerima. Činilo se da će se grad rasprsnuti, a ljudi su bježali gdje god su ih noge nosile. I cio grad bio je pust. Ali, što se moglo vidjeti? Gdje god se okrenete, čuli biste: „Miči se, bjež' u stranu, evo grobara s mrtvima“, njih osmero, ako ne i desetero, jedan na drugom, a prati ih povorka u ritama i uplakana djeca. Nosili bi ih tako kroz cijelu sirotinjsku četvrt, sve dok im više ne bi bili u stanju pomoći, a još bi ih više ležalo na ulici sve dok ne dođu grobari i pokupe ih mrtvačkim kolima. A što se nas živih tiče, i mi sebe smatramo već mrtvima i hodamo smušeni. Onda su počeli sahranjivati jedni druge po vrtovima, dok se i oni nisu napunili. Tamo gdje je kuga ušla, preživjelo bi samo jedno ili dvoje od desetero njih. A ponegdje niti jedan. Bilo je i onih koji su preživjeli bolest. Svećenici su umirali

po crkvama. Neki su i pobjegli. Crkve su ostajale prazne, bez ikoga da drži službu Božju, čovjeku je srce pucalo kad ih vidi takve. Sirotinjske četvrti su se praznile. Smrt je bila užasavajuće prisutna posvuda, od kolovoza do siječnja. A onda je u siječnju usporila, no nisu joj umakle ni velike kuće, osim možda nekih važnih bojara koji su se zaključali u svoja dvorišta i koje je čuvala vojska. A ovdje u Bukureštu, kako bih rekao, ovdje je bilo ljudi da sahrane mrtve, iako su katkad psi raznosili kosti po vrtovima, gdje ih iz straha nisu duboko ukapali. Po selima, ali i izvan njih, psi su razvlačili i stanovnike grada i seljane, jer tamo nije bilo nikoga tko bi ih sahranio [...] U bolnicama bi pravili brda od stotinu golih tijela, sve mladi muškarci i žene, djeca, starci, bogataši, siromasi, i sva su ta tijela otjecala. Onda bi iskopali jame i pobacali ih unutra, jedno na drugo, Ciganina, bojara, Židova i Armenca, postupajući sa svima jednako.

Corfus, str. 340-341

Koje su nacionalne, vjerske i društvene razlike uopće bitne u tako dramatičnim okolnostima? Kako to izgleda biti „živi mrtvac“ u gradu koji je pogodila kuga?

Na koji način ovakve katastrofe guraju u stranu elementarnu ljudskost?

Vb. Politička kriza u Istanbulu

V-4. Rješenja za krizu osmanske države u Koçi-begovim memoarima (oko 1630.)

Napisao sam ovu raspravu i podastro je uzvišenom, veličanstvenom sultanu kako bi znao razloge nevolja i promjena koje se događaju u svijetu i kako bi im, Božjom milošću, pronašao lijeka. Tako će sultan moći ispraviti stvari. Prije svega, valja znati da je osnova poretka u carstvu i u narodu poštovanje vjerskih pravila i vjerskog zakona, šerijata. Drugo, sultan se treba ljubazno ophoditi sa svim staležima i uvažavati njihova

prava, učenjaka koji se brinu o potrebama podanika koje im je Bog povjerio i ratnika koji svoj život polažu na stazu rata [*gaza*]. Međutim, on treba kazniti one koji to zaslužuju i loše prema njima postupati. Isto tako, treba poštovati i čuvati još uvijek važeće zakone prethodnih sultana. Jer treba se nadati da će se na taj način stvari popraviti i urediti, te da će se obnoviti ugled države. Poredak pripada sultanu.

Koçi Bey, str. 19

U drugoj polovici 16. i tijekom 17. stoljeća nastao je velik broj političkih spisa u kojima se ukazivalo na simptome političke krize, ali u kojima se i predlagalo načine rješavanja krize. Mahom su se predlagale mjere kojima bi se vratilo „dobro staro vrijeme“, tako da ovakvi savjeti i nisu imali osobito veliku praktičnu vrijednost.

Ima li Koči-begov savjet ikakve veze s konkretnim uzrocima krize ili je općeg karaktera? Kakav bi savjet bio djelotvorniji?

V-5. Poslanici moldavskog kneza Constantina Mavrocordata objašnjavaju zašto su u Istanbulu morali podmititi mnoge ljude (1741.)

Vaša Visosti, grдите nas što smo dijelili darove, ali mi bez njih ništa ne bismo mogli postići; a opet, nije pravo ni da se ne daju nikakvi darovi, jer vremena su takva da su i Porta velikog vezira i oni oko njega vrlo gramzivi, i svi su, pa i najmanji među njima, kao zvijeri. Kad traže nešto, oni to najprije čine zaobilazno, potom stanu grđiti, koristeći svu svoju moć, a potom i prijetiti, pa vam

Vc. Ratovi, pobune i seobe

V-6. Seljaci bježe u gradove (1665.)

Stanovnici selā Kokre i Gođakovo u prilepskom okrugu [*kaza*] izašli su pred šerijatski sud zajedno s vojvodom Ibrahimom, vojvodom prilepskog kotara, jednog od imanja mojega Velikog vezira [...], i objavili da su sela iz spomenutog kotara slobodna i nema razloga za ičije miješanje u tamošnje poslove. Međutim, beglerbeg, sandžakbeg i drugi službenici, zajedno s mnogim ljudima i konjanicima, i dalje tamo borave, pa osim što im besplatno uzimaju hranu, primjerice ovce, janjce, med, ulje i druge namirnice, uz to ih

drugo i ne preostaje. U toj carevini nema monarhije kakva je bila za vladavine Ibrahim-paše,⁷² ali nakon velikog vezira svaki visoki službenik iz Vanjskog dvora je kao neovisan vezir. Glavni glasnik [*Çauş-başa*], moćan je koliko i zamjenik velikog vezira [*kethüda*], a i starješina pisara [*reis*] je otprilike isti. Ovi što su u pratnji velikog vezira prave su zvijeri, a i oni okolo: Haiati je onakav kakvim ga i vi poznate, njegov zamjenik bez okolišanja govori izravno agi od harema [*darisadet*], nekadašnji pisar [*iazegi*] Aliefendija govori umjesto njega i sve je u njegovim rukama; Esadmula je kandidat za položaj muftije, Pirizade je blizak savjetnik, Cara Halif Efendizade je veoma ugledan, Amegi ima veliku moć i bliskiji je s velikim vezirom nego što je to Çisrieli s agom od harema. Ostavimo sad po strani one koji su manje značajni, poput Çauşzadea, Sacirbeja i nekih drugih koji bi te boli kao ose i žive ti rane otvorili ako ih ne potkupiš.

Murgescu, str. 165-166

Usporedi savjete koje daje Koči-beg i realnost kakvu opisuju poslanici moldavskog kneza.

Je li podmićivanje bilo slučajnost ili sustav? Je li se uopće moglo izbjeći? Za koju cijenu?

i prisiljavaju da im daju novac za porez [*tekalif-i shaka*], premda za to nemaju valjano ovlaštenje. Zbog svega su toga podanici [*reaya*] iz sela Veprčani, Peštani, Dunje i Kalen iz spomenutog kotara, koji su tamo nastanjeni od davnih vremena, pobjegli iz svojih sela 1662., 1663. i 1664. godine i naselili se u selima našeg okruga. Spomenuti vojvoda došao je k njima, no odbjegli podanici se ipak nisu htjeli vratiti, stoga je poslao izvještaj u kojem traži valjanu zapovijed.

S tog se razloga ova zapovijed i izdaje, uz napomenu da se od sada ovi podanici ne smiju uznemiravati time što će se od njih tražiti porez

72 Ibrahim Paša Nevshahirli, Veliki vezir 1718.-1730.

bez valjana ovlaštenja; podanici koji pobjegnu iz spomenutih sela, a ubilježeni su u registar [*def-ter*] kotara, trebaju se vratiti u stara sela i stara mjesta i ponovo se tamo nastaniti.

Odbrani, I, str. 282-283

Zašto su seljaci pobjegli iz svojega sela? Kako su vlasti reagirale na to? Je li ta reakcija bila primjerena situaciji?

V-7. Pobuna Mehmed-age Bojadžioğlu na Cipru (oko 1680.)

[...] priča o pobuni čuvenog Mehmed-age Bojadžioğlu, koja se vjerojatno odigrala oko 1680. Ovu sam priču čuo osobno od onoga uglednog gospodina Benoît Astiera, francuskog konzula, koji je sve do ove 1788. godine dostojno predsjedao cehom francuskih trgovaca na Cipru. [...] Evo priče njegovim riječima: „Čuo sam nešto iz narodne predaje, a stigla mi je i pouzdana vijest iz usta jednoga postarijeg Turčina, i od jednoga Grka gotovo iste dobi; obojica su bili svjedoci pobune što se odigrala na ovom otoku prije osamdesetak godina, i potrajala cijelih sedam. Cipar je u to doba, kao i Rodos i otoci [egejskog] arhipelaga, bio pod vlašću osmanskog admirala [*kapudan-paše*]. Godišnji porez [*harač*] za Portu ubirao je poseban činovnik [*haračlija*]; sredstva za život [*ma'ishet*] prikupljala su se za admirala, a porez u naturi [*nuzul*] odlazio je za namjesnika kojeg je [admiral] imenovao [...]

Age od Levkozije, koji su ubirale ove namete, nekad jedan, nekad drugi, počeli su sa suparništvom i svađama; onda su se uhvatili oružja i počeli se međusobno napadati, sve dok ih Mehmed-aga Bojadžioğlu nije sebi podredio, bio proglašen za vođu i potom sedam godina predvodio pobunu. Svake je godine platio razrezani porez ubiraču poreza kojeg je poslala Porta, za koji je ubirač dotad morao moliti, da bi ga na kraju opet zadržao za sebe. U svim okruzima [*kazilik*] postavio je sebi odane ljude, koji su onda tu upravljali. A Porta, shvativši da taj Bojadžioğlu sebe više uopće ne smatra njezinim podani-

kom, poslala je na Cipar Čolaka Mehmed-pašu da silom ponovno uspostavi red. U Levkoziji ga primiše, ali nakon nekoliko mjeseci, kad je pokušao nametnuti svoju vlast nad Bojadžioğluom, pobunjenik ga natjera da ode iz Levkozije i da se povuče na imanje [čitluk] Kubatoglua, gdje je ovaj od tada živio kao pastir, pri čemu se dobro pazilo da nikakve vijesti o njegovu sadašnjem stanju ne dođu do ministarstva. Ipak, nedugo potom, vijesti dopriješe do Porte, i tada je Čifutoglu Ahmed-paša dobio zapovijest da iz Karamanije prijeđe na Cipar, s nešto vojske, oslobodi Čolaka Mehmed-pašu i ukloni vođu pobunjenika.

Ahmed-paša je prešao na Cipar i iskrcao se u Akanthou, te krenuo ravno na Kythraiju, kako bi odmah zauzeo mlinove, da nitko ne bi mogao mljeti žito, pa je tako spriječio dopremanje hrane u Levkoziju, koja je bila uporište pobunjenika. Tamo je ostao dva mjeseca, i Čolak Mehmed je došao sresti se s njim. [...]

Grad se tako našao bez kruha, a paša, znajući da mu je pomoć blizu, iako se nitko nije usudio reći nešto na račun pobunjenika, predloži Bojadžioğluu da će ga pustiti povuče li se; poslao mu je putovnicu kao jamstvo. Vidjevši da paša ima jače uporište u gradu, pobunjenik izađe noću iz grada sa skupinom čuvara od povjerenja, i najprije otiđe do Levkare, a potom do Levke, gde ga pašin zamjenik [*kehaya*] iznenadi, ubije dvadeset osmoricu njegovih ljudi i zarobi još trideset dvojicu. [...] Opoljen sa svih strana pašinim vojnicima, Bojadžioğlu je u tajnosti krenuo prema Ammochostosu, nadajući se da će se tamo moći utvrditi, no prije no što je stigao, ovi mu zatvorise vrata, a pašini su vojnici pobili i to malo vojnika što mu je ostalo. Sa samo šestoricom pobjegao je u Pilu, a potom u Larnaku, misleći da će odande moći u Limasol, ali su ga uhvatili u okrugu Kolanon i odveli u Levkoziju, gdje ga je paša preko noći objesio, a ujutro ga je, zajedno s njegovim sljedbenicima koji su još bili živi, izložio obješena o kuku koja mu je prolazila kroz bradu. I tako je, nakon sedam godina, završila ova pobuna. Svi Bojadžioğluovi sljedbenici i nekoliko vođa pobunjenika bili su uhvaćeni i pogubljeni.

Cyprus under the Turks, str. 32-35

Što je u Osmanskom Carstvu čekalo pobunjenike? Što bi ti učinila/učinio na njihovu mjestu?

Usporedi sudbinu različitih pobunjenika u Osmanskom Carstvu. Kakve su im bile šanse za pregovore s vlastima?

V-8. Izvještaj papi o pobuni u Čiprovcima (1688.)

Ovo što slijedi govorilo se o [katoličkom] nadbiskupu Bugarske, Ivanu Stefanu Kneževiću i o Georgiju Pejačeviću:

Nakon što ih je car Leopold u osobnom pismu nagovarao i hrabrio da pomognu kršćanskoj stvari, spomenuti nadbiskup poslao je svojega rođaka Georgija Pejačevića s bugarskim vojnicima u Karansebeš i Siklovar da se susretnu s generalom Veteranijem. Na putu tamo Pejačević se pridružio srpskoj vojsci, te su zajedno s Vlasima zauzeli Oršavu i pogubili gotovo sve Turke.

No kada je 1688. spomenuti Georgije zajedno sa svojim bugarskim vojnicima, četiri kapetana iz Kolopiveca, četvoricom iz Čiprovaca i ostalima, i zajedno s Čakijevim husarima htio ugasiti ratničku baklju Thökölyjevu⁷³ i uništiti je, izdao ih je jedan dezertar, pa je tisuće Bugara ubijeno u krvavoj bitki koja je iznenada počela nedaleko od Kulovice, i u kojoj su pretrpjeli poraz. Poslije bitke, ostaci [trupā] povukli su se u Čiprovce i neko vrijeme uspješno branili grad od Thökölyja, ne želeći ga predati, iako ih je Thököly, služeći se time što je kršćanin, pokušao namamiti obećavajući im ugled i bogatstvo u Transilvaniji. Napokon, grad je zauzet munjevitim napadom: osvojile su ga turske i tatarske horde, i sve je bilo uništeno i spaljeno, a ljudi pobijeni. Pričalo se da je golemo blago, koje se godinama gomilalo i uvećavalo u doba mira, odneseno na više od sto kola. Ali nitko od tamošnjih kršćana nije mogao spasiti išta više osim vlastitih života, i samo ih je malo koji su u tome i uspjeli uz velike poteškoće.

Spisarevska, str. 201-202

Poslije poraza Osmanlija pod Bečom 1683., habsburška vojska zauzela je Budim (1686.) i Beograd (1688.), stvorivši dojam o neminovnosti skorog kraja osmanske vladavine u jugoistočnoj Europi. Katolička zajednica oko Čiprovaca u Bugarskoj pokušala je iskoristiti napredovanje habsburških trupa, ali je pobuna propala, selo je razoreno, a preživjeli su izbjegli u Vlašku i Transilvaniju.

Zbog čega su se Bugari pobunili? Zašto su Thököly i njegove kršćanske trupe ugušile bugarsku bunu?

V-9. Srbi bježe u strahu od osmanske odmazde (1690.): svjedočenje đakona Atanasija Srbina

I udoše Srbi u lađe. [...] Beše preko deset hiljada lađa, i svi pobegoše rekom Dunavom uz vodu i dođoše pod grad Budim, koji je pod [habsburškim] carem. I tako je Gospod sve tri one rane od kojih je David samo jednu primio na svoj grad u sadašnje vreme pustio na srpsku zemlju: prvo smrt, a zatim opet mač i smrt u vodi i ljutu glad, tako da je srpskom narodu preostalo da jede pseće meso i meso mrtvih ljudi, koji su pomrli od gladi. Sve je ovo bilo u moje doba i oči moje videše, a ležahu trupla pomrlih srpskih ljudi po svim ulicama velikoga Beograda, i po svim selima njegovim i po svim putovima njegovim ležahu mrtvi, i nisu bili sahranjeni. Koji su još živi hodali, nisu imali nikakva izgleda, ni lepote čovečje, behu pocrneli od gladi i lica im behu kao lica „etiopska“, i tako pomreše i ne osta ni deseti deo.

Agapova-Ilić, str. 134-135

⁷³ Imre Thököly, vođa otpora Habsburgovcima među ugarskim plemstvom. Sa svojim vojnicima (*kurucz*) borio se na strani Osmanlija u ratu 1683.-1699.

Kao i bugarski katolici iz Čiprovača, mnogi pravoslavni Srbi surađivali su s Habsburgovcima 1688.-1689. Međutim, 1690. Osmanlije su ponovno osvojile Beograd, pa je velik broj Srba pobjegao, nastanio se na teritorijima koji su bili pod kontrolom Habsburgovaca (na primjer u Slavoniji i Ugarskoj) i dobili su znatne povlastice.

Pokušaj razdvojiti biblijske citate od pripovijedanja Atanasija Srbina. Što ostaje kao nepobitna povijesna činjenica?

V-10. Moldavska buna protiv Osmanlija (1711.)

Tada knez Dumitrașco [*Dumitrașco-vodă*] pozva svoje bojare, one koji su ostali s njim, a to su kancelar [*logofăt*] Nikolai Costin, magistrat [*vornic*] Ioan Strudza, magistrat lordachi Ruset i rizničar [*vistiernic*] Ilie Catargiul, i reče im da je pozvao Ruse i da oni već prelaze rijeku Prut kraj Zagarance.

Kada su to čuli, bojari su se razveselili i radosno kazali knezu: „Dobro ste učinili, Vaša Visosti, jer mi smo se bojali da ćete otići Turcima, pa smo vas, ako zaista pređete Turcima, namjeravali napustiti i pokloniti se pred Rusima.“ I svi su bili zadovoljni. Jedino lordachi Ruset, magistrat, reče: „Postupili ste u hitnji, Vaša Visosti, kad ste pozvali Ruse. Trebalo se strpjeti, Vaša Visosti, i vidjeti kako stvar zaista stoji s njihovom snagom.“

Knez Dumitrașco odgovori ovako: „Nisam imao mnogo vremena za čekanje, jer sam se bojao da će me Turci uhvatiti. Jer me već dobar dio vas napustio i ne dijelite sa mnom iste misli i istu vjeru.“

I tad knez Dumitrașco uzjaha konja i izađe pred Ruse na rijeci Prut [...]

A čim ugledaše Ruse, Moldavci, navikli pljačkati čim vide da se stvari pogoršavaju, počeli su, neki po zapovijedi, a neki i bez nje, ubijati Turke

ili ih tjerati u roblje, neke u laši, a neke u drugim krajevima, gdje god su ih mogli pronaći, po cijeloj zemlji. Otimali bi im sav novac, blago, konje, odjeću, volove, ovce, med i vosak i sve što bi im našli. Trgovine po ulicama su ispražnjene, pa su čak i djeca mogla ponešto uzeti. Starije žene su sad imale dovoljno grožđica, smokava i kikirikija. A one Turke koje nisu pobili, odvedoše gole-golcate knezu kao roblje. Neki od njih sakrili su se kod prijatelja, ako su uopće uspjeli stići do njih. Poslije su Turci koji su se skrili kod prijatelja dobro poslužili onima što su im pružili utočište.

Neculce, str. 540-542

Tijekom rusko-turskog rata 1710.-1711. među pravoslavnim narodima jugoistočne Europe oživjele su nade da bi Petar Veliki (1682.-1725.), koji je 1709. porazio Švedane, mogao poraziti i Osmanlije. Moldavski knez Dimitrie Cantemir (1693. 1710.-1711.) pridružio se Rusima, ali nije mogao spriječiti njihov poraz u bitki kraj Stanileștija (1711.).

Jesu li bojari bili posve poslušni knezu ili su imali vlastite političke interese? Usporedi ovaj tekst s tekstem II-21.

Što je bio razlog nasilju protiv Turaka do kojeg je došlo na samom vrhuncu bune? Jesu li svi moldavski kršćani odobravali to nasilje? Što su mogli biti motivi onih koji su pomagali žrtvama nasilja?

V-11. Habsburški časnik u dnevniku opisuje opsadu Dubice (1788.)

Širenje bitke za Dubicu, 22. kolovoza, bilo je još teže. Loudon⁷⁴ je bio iznenađen jakim otporom koji su pružali branitelji Dubice, pa je naredio da se grad spali. U jedanaest sati otpočela je nemilosrdna topovska paljba, i grad je počeo gorjeti. Čim su branitelji ugasili požare, dvade-

74 Zapovjednik habsburške vojske.

set četvorica su se prikrala bedemima sa zadatkom da preko njih bace zapaljivu smjesu na drvene grede, ali branitelji su to primijetili i odbili ih. Bacanje zapaljivih predmeta nastavilo se i 23. kolovoza. Da bi omeli branitelje u gašenju požara, nastavljena je jaka topovska paljba. Dubička tvrđava gorjela je cijele noći s 23. na 24. kolovoza, dok su topovi bez prestanka pucali. A onda su 25. kolovoza dvije bitnice s po tri topa postavljene nedaleko od gradskih zidina. Paljba je bila usmjerena na gradska vrata, i zidine dubičke tvrđave bile su uništene. No, čak ni tada opkoljeni se nisu predali. Opsada se nastavila i 26. kolovoza, samo što su branitelji s onoga što je od zidina još uopće ostalo odgovarali vatrom iz pušaka i topova. A onda, oko osam sati ujutro, vatra iz tvrđave utihnu. Oko devet izašao je jedan čovjek iz tvrđave i došao u austrijski stožer na pregovore. Zamolio je za primirje i austrijska strana je pristala. U ime posade garnizona predložila predaju tvrđave, ali samo pod uvjetom da se braniteljima obeća slobodno povlačenje – s čim se, međutim, austrijska strana nije složila, nego je tražila bezuvjetnu predaju. Na to je taj čovjek zamolio tri sata vremena, tijekom kojih će razgovarati s posadom, i Austrijanci su mu to odobrili. Nakon trosatne rasprave, stigao je osmanski beg s osmočlanom pratnjom, i time je predaja tvrđave bila i službeno potvrđena. Dubička utvrda ili, bolje rečeno, dubička hrpa kamenja, napokon je bila svladana, i pala je u ruke austrijskoj vojsci.

Šljivo, str. 91-92

Jesu li se Osmanlije dobro borile kraj Dubice? Zašto su se onda ipak predali?

V-12. Nesigurnost putovanja kroz Albaniju (oko 1800.)

Jednom smo prilikom doživjeli trenutak uzbuđenja. Našli smo se na ravnu terenu, kad odjednom iz nekog šumarka iskoči pet-šest do zuba nao-

ružanih Albanaca. Naša je prethodnica pritegla uzde, okrenula konje, skinuli su puške i zauzeli položaj, spremni na sve. Priznajem da mi je, kad sam ugledao ove brđane kako iskaču niotkuda, ruka krenula ka džepu na boku, gdje mi je bio revolver. Vojnici su se rasporedili, spremni pucaati. Međutim, pokazalo se da Albanci, ma kako ratoborno izgledali, nisu imali nikakve zle namjere. Više im se sviđalo započinjati sukobe s Turcima, no kad se pokazalo da nismo Turci, samo su se nasmiješili, te pozdravivši odjahali dalje.

Fraser, str. 237-238

Je li široko rasprostranjeno posjedovanje vatrenog oružja bilo pogodno za razvoj jugoistočne Europe početkom 19. stoljeća, ili ne? Navedi argumente za oba odgovora.

V-13. Kako je Šepavi (Topal) Ibrahim provalio u Kazanlik (1809.)

U travnju 1809. odmetnici [*daglii*] su tako opljačkali grad Kazanlik,⁷⁵ pod vodstvom Ibrahima Topala [= šepavog], koji je, ušavši u grad [...], okupio lokalne uglednike [*ayan*] i starješinu [*muhtar*] podanika [*raeya*] da mu kažu koliko poreza grad plaća i kome. [...] Topal Ibrahim im je potom rekao da neće uništiti grad niti ga zapaliti ako istu tu svotu skupe i za njega, te da odmah pošalju glasnika u Istanbul po ferman sultana Mahmuda kojim će se odrediti da odsad on, Topal Ibrahim, ubire porez za sljedećih deset godina.

[...] No, kada je uzeo novac, Topal Ibrahim je rekao starješini Stojanu Nikolovu: „Dajem ti ovo pismo (bilo je otvoreno) za Mustafu Bajraktara, koji je sada vezir u Istanbulu, i ako mi za četrdeset dana ne doneseš ferman, pretvorit ću cijeli grad u pepeo. Ja ću ostati ovdje sa svojim ljudima i čekati do krajnjeg roka; u međuvremenu, zapovjedi svojim ljudima da nas hrane pitama i piletinom. Nadam se da si razumio.“

[...] Na dan isteka roka, Topal Ibrahim, bijesan što mu je starješina lagao, otišao je sam i na ulici

75 Grad na planini Balkan, u srednjoj Bugarskoj.

nabio Hrista Tomova na kolac. To je bio znak za početak pokolja nad kršćanima koji su se bili zatvorili u kuće.

Stambolski, str. 28-30

U prvom desetljeću 19. stoljeća nekoliko vojnih zapovjednika, od kojih su neki djelovali i kao utjerivači poreza, preuzelo je kontrolu nad nekim osmanskim pokrajinama, iskoristivši činjenicu da središnja vlast, oslabljena ratom protiv Rusije i janjičarskom pobunom u Istanbulu, više nije mogla održati svoj autoritet. Ironično je da je Mustafa Bajraktar, koji je karijeru započeo upravo kao takav ajan u sjevernoj Bugarskoj i koji je 1808. postao Veliki vezir, već bio ubijen u Istanbulu, studenoga 1808., dakle pet mjeseci prije nego što mu je Topal Ibrahim poslao starješinu Kazanlika.

Opiši kvazi-legalnu metodu pljačke kojom se služi Topal Ibrahim. Zašto nije jednostavno napao grad i opljačkao ga? Je li Topal Ibrahim običan razbojnik ili osoba s političkim ambicijama? Kakve su bile razlike između lokalnih moćnika i razbojnika?

V-14. Niz katastrofa u priči bugarskog učitelja Todora iz Pirdopa blizu Sofije (1815.-1826.)

Neka svatko tko ovo čita ili sluša razmisli i zapita se na što nas je Bog htio upozoriti svojom srdžbom u naše doba, nešto što se nije dogodilo od stvaranja svijeta. Godine 1814. Bog posla kaznu ili kugu od istoka na zapad, i polovica ljudi umre. Bilo je zaraza kuge i prije, ali nikada nisu odnijele toliko života. Od tada pa do 1820. godine, tijekom vladavine prokletog sultana Mahmuda⁷⁶

Bog nam je dao mir [...]. A ožujka 1821. došao je đavao iz Janjine, zvani Alipaša, koji se pobunio protiv sultana. Sultan je okupio vojsku od 500000 vojnika za borbu protiv njega, ali ga nije mogao pobijediti, jer tvrđava je bila vrlo čvrsta. Sultanova se vojska tamo duže zadržala i spalila je mnoga sela i gradove, zarobila i ubila mnoge kršćane, pa je cijena brašna narasla na 60 groša za *kile*⁷⁷. Među siromašnijima zavlada strašna glad. Nakon toga, 25. ožujka, došao je još jedan đavo u Vlašku – Vlah-beg⁷⁸ koji okupi vojsku i počne pljačkati i paliti sela. Potom su iz svih krajeva europske Turske [Rumelije] došle vojske za borbu protiv njega i napokon ga slomiše. Oni su također spalili mnoga sela uz Dunav te zarobljavali i ubijali ljude.

Potom prokleti sultan izda zapovijed, pa je patrijarh Grigorije Nepitaš bio izvučen iz crkve tijekom služenja i obješen na drugi dan Uskrsa. Mnogo je ljudi umrlo toga dana, neki obješeni, a drugi zaklani: 21 episkop i crkvenjak, monasi, svećenici, đakoni. Potom su krenuli ubijati i obične kršćane. Sam Bog zna koliko su kršćana pobili: bilo je među njima nekoliko Bugara, mnogo Grka i Albanaca [Arnauta] – svi pobijeni u Istanbulu. Žene i djecu su udavili u moru.

Potom je vojska krenula iz Istanbula i došla do Moreje, gdje su pobili mnogo ljudi po selima. Građani Moreje pokušali su pobjeći do mora i zabarikadirati se na otoku, ali i tamo su mnogi [...] pobijeni.

Georgieva, Tzanev, str. 356-357

Procijeni objašnjenje koje Todor iz Pirdopa daje o mnogim nevoljama koje su pogodile njegov kraj početkom 19. stoljeća. Slažeš li se s njim?

⁷⁶ Mahmud II. (1808-1839).

⁷⁷ Mjera zapremine, različita s kraja na kraj carstva: 25-400 litara.

⁷⁸ Doslovno „vlaški knez“; nejasno je misli li se ovdje na Alexandra Ypsilantiosa, sina ranijeg vlaščkog kneza, koji je vodio pobunu protiv Turaka, ili na Tudora Vladimirescu (1780-1821.), koji je 1821. predvodio vlašku revoluciju.

Bibliografija

- Marija Agapova-Ilić, *Ilustrovana istorija Beograda*, Beograd 2002.
- Metin And, *Turkish Miniature Painting. Sixty-eight Miniatures in full colour and one hundred and seven black and white illustrations* [Tursko slikarstvo minijatura. Šezdeset osam minijatura i 107 crno-bijelih ilustracija], 4. izdanje, Istanbul 1987.
- Ivo Andrić, *The Development of Spiritual Life in Bosnia under the Influence of Turkish Rule* [Razvoj duhovnog života u Bosni pod utjecajem turske vladavine], Durham and London 1990.
- Ch. A. Antoniadis, *Archeio Eggrafon Skyrou* [Arhivi dokumenata otoka Skiros], Atena 1990.
- Spyros Asdrachas (ur.), *H oikonomiki domi ton valkanikon choron sta chronia tis othomanikis kyriarchias* [Privredna struktura balkanskih zemalja za vrijeme osmanske vlasti, 15-19. stoljeće], Atena 1979.
- Aşıkpaşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman* [Povijest osmanske dinastije] (ur. Nihal Atsız), u *Osmanlı Tarihleri*, Istanbul 1945.
- Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi. Toplu Eserler 1* [Agrarno pitanje u Turskoj. Sabrana djela, I], Istanbul 1980.
- Mula Mustafa Sevki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, Sarajevo 1968.
- Gustav Bayerle, *Pashas, Beys and Efendis: a historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire* [Paše, begovi i efendije: povijesni rječnik titula i termina u Osmanskom carstvu], Istanbul 1997.
- N. A. Bees, *Bibliographische Notizen und Nachrichten* [Bibliografske napomene i obavijesti], „Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher“, 70 (1928.-1929.).
- BOA, CA 3126 (= Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Adliye 3126).
- Fra Bono Beniç, *Ljetopis Sutjeskog samostana*, Sarajevo 1979.
- Nicolaus H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship. According to the Firmans of Murad III (1575-1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik* [Tursko-dubrovački odnosi, prema fermanima Murata III. (1575.-1595.) sačuvanima u državnim arhivama Dubrovnika], The Hague – Paris 1967.
- Rugjer Bošković, *Dnevnik putovanja iz Carigrada u Poljsku*, Zagreb 1951.
- Lord Broughton, *Travels in Albania and Other Provinces of Turkey in 1809 and 1810* [Putovanja u Albaniju i druge turske pokrajine 1809. i 1810.]. London 1855.
- *Bulgarska Istoricheska Biblioteka* [Bugarska historijska biblioteka], IV., Sofia 1931.
- Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* [Opis Moldavije], Bucureşti 1973.
- Dimitrie Cantemir, *Opere complete* [Sabrana djela] (ur. Virgil Cândea), VIII/II, Bucureşti 1987.
- *Călători străini despre ţă rile române* [Strani putnici o rumunjskim zemljama], I-IX., Bucureşti 1968.-1997.
- Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme* [Selimu u slavu] (ur. Ahmet Uđur, Mustafa Çuhadar), Ankara 1990.
- *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei* [Ustavne odredbe Transilvanije], Cluj 1997.
- Ilie Corfus, *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu* [Ljetopis zanatlije Joana Dobreskua], „Studii și articole de istorie“, VIII., 1966.

- Yıldırım Dursun, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar* [Šale o bekašijama u turskoj književnosti], Ankara 1976.
- Vojislav Đurić, *Antologija narodnih junačkih pesama*, Srpska književna zadruga, Beograd 1954.
- G. Elezović, *Turski izvori za istoriju Jugoslovena*, Beograd 1932.
- Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1996.
- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi [Putovanja Evlije Čelebije] (ur. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Ibrahim Sezgin), vol. V., Istanbul 2001.
- Foster John Fraser, *Pictures from the Balkans* [Slike s Balkana]. New York 1906.
- Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712)* [Turska svjedočanstva o vezama rumunjskih zemalja s Visokom portom (1601.-1712.)], București 1984.
- Tsv. Georgieva, V. Kitanov, *Documenti za istorijata na bulgarskija narod prez 15-17 Vek* [Svjedočanstva o bugarskoj povijesti 15.-17. stoljeća], 1, Blagoevgrad 1991.
- Tsv. Georgieva, D. Tzanev (eds.), *Hristomatija po Bulgarska Istorija* [Hrestomatija za povijest Bugarske], sv. 3, Pleven 1982.
- Ferdo Gestrin, Milko Kos, Vasilij Melik, *Zgodovinska čitanka za 6. razred osnovnih škol* [Povijesna čitanja za 6. razred osnovnih škola], Ljubljana 1971.
- G. Giannoulis, *Codikas Trikkis* [Zakon iz Trika], Atena 1980.
- Vedran Gliga, *Govori protiv Turaka*, Split 1983.
- Güvahi, *Pendnâme* [Knjiga savjeta] (ur. M. Hengirmen), Ankara 1983.
- Klara Hegyi, Vera Zimanyi, *The Ottoman Empire in Europe* [Osmansko carstvo u Europi], Budimpešta [1989].
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l Beyân fi Kavânin-i âl-i Osman* [Komentari Hezarfena Huseina efendije o sažetku zakona slavne kuće Osmana] (ur. Sevim İlgürel), Ankara 1998.
- Frédéric Hitzel (ur.), *Enfants de langu et Drogmans*, Istanbul 1995.
- Colin Imber, *Ebu's-Su'ud: The Islamic Legal Tradition* [Islamska pravna tradicija], Stanford 1997.
- Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600* [Osmansko carstvo. Klasično doba 1300-1600.], London 1973.
- Halil İnalcık (ur.), *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* [Preslika zapisnika arvanidske provincije u godini 835. od hidžre], 2. izd., Ankara 1987.
- *Istoria tou Ellinikou Ethnous* [Povijest grčke nacije], sv. 11-12, Atena 1975.
- Ronald C. Jennings, *The Judicial Registers (Şer'î Mahkeme Sicilleri) of Kayseri (1590-1630) as a Source for Ottoman History* [Sudski registri Kayserija (1590-1630.) kao izvor za osmansku povijest] (neobjavljena doktorska disertacija, 1972, University of California, Los Angeles; University Microfilms, Ann Arbor, Michigan).
- Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640* [Kršćani i Muslimani na osmanskom Cipru i u mediteranskom svijetu, 1571-1640.], New York – London 1993.
- David Jones, *A complete history of the Turks* [Potpuna povijest Turaka], London 1719.
- Esther Juhasz (ur.), *Sephardi Jews in the Ottoman Empire. Aspects of Material Culture* [Sefardski Židovi i Osmansko carstvo. Aspekti materijalne kulture], Jerusalem 1990.

- Ahmet Kal'a (ur.), *Istanbul Ahkam Defterleri. Istanbul Finans Tarihi I (1742-1787)* [Istanbulski registar dekreta Carskog savjeta. Financijska povijest Istanbula, sv. I (1742-1787)], Istanbul 1998.
- *Koçi Bey Risalesi* [Kodža-begove bilješke] (ur. Ali Kemal Aksüt), Istanbul 1939.
- Ioannis Koliopoulos, Ioannis Chasiotis (ur.), *H neoteri kai synchroni Makedonia* [Moderna i suvremena Makedonija], sv. I, *Macedonia during the Ottoman rule* [Makedonija tijekom osmanske vladavine], Atena-Solun n.d.
- Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Sarajevo 1950.
- *Le voyage d'Outremer, de Bertrandon de la Broquiere*, Belgrade 1950.
- Bernard Lewis (ur.), *The World of Islam. Faith, People, Culture* [Svijet islama. Vjera, ljudi, kultura], London 1997.
- Siz Harry Luke, *Cyprus under the Turks, 1571-1878* [Cipar pod Turcima, 1571-1878.], London 1969 (prvi puta objavljeno: 1921).
- Makarios Melissenos (Melissourgos), *The chronicle of the siege of Constantinople April 2 to May 29 1453, Book III, 3-13 inclusive, Chronicon Maior* [Kronika opsade Konstantinopola od 2. travnja do 29. svibnja 1453., III. knjiga, uključujući 3-13, *Chronicon Maior*], u *The fall of the Byzantine Empire. A Chronicle by George Sphrantzes 1401-1477*. [Pad Bizantskog carstva. Kronika Georgiosa Sphrantzesa 1401-1477.] preveo Marios Philippides, Amherst 1980.
- I. Menounos, *Kosma tou Aitolou. Didaches kai viografia* [Kosma iz Aitolou, Predavanja i biografija], Atena 1980.
- Konstantin Mihailović iz Ostrovice, *Janičareve uspomene ili turska hronika* (ur. Đorđe Živanović), Beograd 1966.
- Anđelko Mijatović, *Uskoci i krajišnici*, Zagreb 1974.
- Anđelko Mijatović, *Zrinsko-Frankopanska urota*, Zagreb 1999.
- Vesna Miović-Perić, *Na razmeđu*, Dubrovnik 1997.
- *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz. What he saw in the Turkish metropolis, Constantinople; experienced in his captivity; and after his happy return to his country, committed to writing in the year of our Lord 1599* [Pustolovine baruna Wenceslawa Wratislawa od Mitrowitza. Što je vidio u turskoj metropoli, Konstantinopolu; doživio u zarobljeništvu; te nakon svojeg sretnog povratka u domovinu, napisano godine Gospodnje 1599.]. S češkog izvornika doslovce preveo A. H. Wratislaw, London, Bell & Daldy, 1862; grčki prijevod: *I Konstantinoupolis kata ton 16o aiona (1591-1596)*, prev. Ioannis Ep. Dryskos, Atena 1920.
- Lady Mary Wortley Montagu, *The Turkish Embassy Letters* [Pisma turskog veleposlanstva] (ur. Anita Desai & Malcom Jack), London 1994.
- Bogdan Murgescu (ur.), *Istoria României în texte* [Rumunjska povijest u tekstovima], București 2001.
- Ioan Neculce, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte* [Djela. Moldavska kronika i nekoliko izreka] (ur. Gabriel Ștrempel), București 1982.
- Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihannüma* [Pogled na svjetsku povijest] (ur. F. R. Unat & M. A. Köymen), Ankara 1957.
- Nicolas de Nicolay, *Dans l'empire de Soliman le Magnifique* (ur. Marie-Christine Gomez-Géraud, Stéphane Yérasimos), Paris 1989.
- Nüssli, C. 'The Ottoman Empire Circa Year 1600'. *The Periodical Historical Atlas of Europe*. 2002 <www.euratlas.com>
- *Odbrani tekstovi za istorijata na makedonskiot narod* [Odabrani tekstovi za povijest makedonskog naroda], I-II, Skopje 1975.

- *Osmanski Izvori za Isljamizatzionnitate Protzesi na Balkanite* [Osmanski izvori o islamizaciji Balkana] (ur. Eugeni Radushev et alia), Sofia 1990.
- Peçevi Ibrahim Efendi, *Peçevi Tarihi* [Peçevijeva povijest] (ur. Bekir S tk Baykal), sv. II, Ankara 1992.
- A. Philippidis-Braat, *La captivité de Palamas chez les Turcs: Dossier et commentaire*, „Travaux et mémoires”, 7 (1979), p. 109-222.
- Radovan Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI-XVII vek*, Beograd 1961.
- Hans Schiltberger, *Travel Notes* [Bilješke s putovanja], Sofia 1971.
- *The Serbian Epic Ballads. An Anthology* [Srpske epske balade. Antologija]. na engleski preveo Geoffrey N. W. Locke, Beograd 1996.
- Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* [Židovi Osmanskog carstva i Turske Republike], Houndmills 1991.
- Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788-1812*, Banja Luka 1992.
- George Sphrantzes, *The fall of the Byzantine Empire (Chronicon Minus)*, u *The fall of the Byzantine Empire. A Chronicle by George Sphrantzes 1401-1477* [Pad Bizantskog carstva (Chronicon Minus), u Pad Bizantskog carstva]. preveo Marios Philippides, Amherst 1980.
- Y. D. Spisarevska, *Chiprovskoto vastanie i Evropejski-jat svjat* [Ustanak u Čiprovcima i evropski svijet], Sofia 1988.
- Hristo Stambolski, *Avtobiografija. Dnevnitzi. Spomeni* [Autobiografija, dnevnic, memoari], Sofia 1972.
- Bernard Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, Zagreb 1989.
- *Synaxaristis Neomartyron* [Zbirka životopisa novih mučenika], Solun 1984.
- Şemdanizâde Süleyman Efendi, *Tarih-i mür'it-tevarih* [Povijest] (ed. Münir Aktepe), Istanbul 1978.
- *Taylesanizâde Hafiz Abdullah Efendi Tarihi. Istanbul'un uzun dört yılı (1785-1789)* [Povijest efendije Taylesanizâde Hafiza Abdullaha Tarihi. Četiri duge godine u Istanbulu (1785-1789.)] (ur. Feridun Emecan), Istanbul 2003.
- Sture Theolin, *The Swedish Palace in Istanbul* [Švedska palača u Istanbulu], Istanbul 2000.
- Maria Todorova, *Podbrani Izvori za Istorijata na Balkanskite Narodi XV - XIX vek* [Zbirka izvora za povijest balkanskih naroda, 15-19. stoljeća], Sofia 1977.
- *Turski Izvori za Istorijata na Pravoto v Bulgaskite Zemi* [Turski izvori za povijest prava u bugarskim zemljama] (ur. Bistra Tzvetkova), sv. 2, Sofia 1971.
- Cyryla Vazvazova-Karateodorova (ur.), *Nepresahvashti Izvori. Documentalni Materiali za Istorijata na Plovdiv i Plovdivsko* [Nepresušni izvori. Svjedočanstva o povijesti Plovdiva i plovdivske regije], Plovdiv 1975.
- P. Zerlentou, *Systasis tou Koinou ton Mykonion* [Stvaranje zajednice na Mikonosu], Hermoupolis 1924.

Bibliografija

Karta 2: *The Periodical Historical Atlas of Europe*, Christos Nussli 2002., www.euratlas.com

Koordinatori

Glavna koordinatorica

Christina Koulouri, predsjednica Odbora za nastavu povijesti pri Centru za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi, predaje suvremenu povijest na Peloponeskom sveučilištu u Grčkoj.

Rođena je 1962. u Ateni, i doktorirala je na Sorbonni u siječnju 1990. Godine 1994. dobila je nagradu "Nikolas Svoronos" za povijesna istraživanja i objavljene radove. Sudjelovala je u projektu „Učenje i predavanje europske povijesti 20. stoljeća“ (1996-2000.) pri Vijeću Europe. Bila je članica znanstvenih odbora za odobravanje udžbenike povijesti za srednje škole u Grčkoj; radi kao koordinatorica projekata za udžbenike povijesti i za povijest Grčkog olimpijskog odbora. Autorica je više knjiga i članaka o nastavi povijesti, o razvoju historiografije, udžbenicima, nacionalnom pamćenju i nacionalnom identitetu, te o povijesti sporta. Važnija djela: *Dimensions idéologiques de l'historicité en Grèce (1834-1914)*. *Les manuels scolaires d'histoire et de géographie*, Frankfurt, Peter Lang, 1991; *Sport et société bourgeoise*. *Les associations sportives en Grèce 1870-1922*, Paris, L'Harmattan, 2000; *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*, Thessaloniki, CDRSEE, 2002 (urednica); *Athens, Olympic City, 1896-1906*, Athens, IOA, 2004 (urednica).

Povijesna čitanka 1

Halil Berktaş, historičar, trenutno izvanredni profesor i voditelj projekta za povijest pri Fakultetu umjetnosti i društvenih znanosti Sveučilišta Sabanci u Istanbulu. Rođen je 1947. godine. Diplomirao je ekonomiju na sveučilištu Yale 1968. i doktorirao iz povijesti na Sveučilištu u Birminghamu. Radio je na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Ankari, na Bliskoistočnom tehničkom sveučilištu u Ankari i na Bosporskom sveučilištu u Istanbulu. Boravio je na više sveučilišta u inozemstvu: kao stipendist Britanskog savjeta (British Council) na koledžu Wolfson u Cambridgeu, u proljeće 1990., kao stipendist fonda Fulbright na Harvardu 1997. godine (u suradnji s Centrom za europske studije i Centrom za proučavanje Bliskog istoka), kao NEXUS-ov izvanredni profesor pri Centru za postdiplomske studije u Sofiji, 2002. – 2003. Potpredsjednik je Odbora za nastavu povijesti pri Centru za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi u Solunu, član je osnivačkog odbora i bivši potpredsjednik Helsinškog parlamenta građana za Tursku. Također je i član uređivačkog odbora Časopisa za proučavanje seoskog života, Časopisa za poljoprivredne promjene, Časopisa za proučavanje jugoistočne Europe i Crnog mora. Važnija djela (na turskom): *Republikanska ideologija i (historičar) Fuat Koprulu, Od plemena do feudalizma, Kraj jedne ere, i (na engleskome): Novi pristupi državi i seljacima u osmanskoj povijesti (1991., priredio zajedno sa Suraiya Faroqhi)*. Trenutni istraživački interesi su mu: historiografija, komparativni pristupi nacionalizmima na Balkanu, početno konstruiranje i kemalističko redefiniranje turskog nacionalnog pamćenja među traumama izgradnje nacije i etničkih čišćenja početkom 20. stoljeća.

Bogdan Murgescu, rođen 1963. u Bukureštu, profesor je na Fakultetu za povijest na Sveučilištu u Bukureštu; bio je stipendist klase Romana Herzoga pri Fondaciji Alexander von Humboldt u Berlinu (1998. – 2000.) i predavao kao gostujući profesor na Sveučilištu u Pittsburgu (2002.) te na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti (2004.). Predsjednik je bukureštanskog ogranka i potpredsjednik nacionalnog Rumunjskog društva za povijesne znanosti, koordinator natjecanja iz povijesti *Istoria mea – Eustory* i član izvršnog odbora mreže Eustory. Objavio je brojne znanstvene radove i nekoliko knjiga o rumunjskoj povijesti, o osmansko-rumunjskim vezama, o ekonomskoj i socijalnoj povijesti od 15. do 20. stoljeća i o novijoj historiografiji. Priredivač je pet zbornika radova, među kojima su i Rumunjska i Europa: modernizacija kao iskušenje, modernizacija kao prijetnja (Bukurešt 2000.) i Hrestomatija za rumunjsku povijest (Bukurešt 2001.).

Povijesna čitanka 2

Mirela Luminita-Murgescu izvanredna je profesorica na Fakultetu za povijest Sveučilišta u Bukureštu; ujedno je i izvršna direktorica Centra za povijesne, ekonomske i društvene znanosti u Bukureštu i članica Odbora za obrazovanje pri Centru za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi, sa sjedištem u Solunu. Sudjelovala je u više međunarodnih projekata na temu analize udžbenika, povijesti obrazovanja, historiografije, povijesne kulture i nacionalizma, i dobivala stipendije od Fondacije Andrew F. Mellon, Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD), francuskog Maison des sciences de l'Homme i Europske fondacije za znanost. Uz brojne akademske radove i članke, priredila je četiri zbornika radova i objavila knjigu između „dobrog kršćanina“ i „vrlog Rumunja“: uloga osnovne škole u definiranju rumunjskog nacionalnog identiteta (lași 1999.) i Povijest iz školske torbe. Pamćenje i udžbenici u Rumunjskoj devedesetih (Bukurešt 2004.).

Povijesna čitanka 3

Valerij Kamenov Kolev, rođen 1960. u Plovdivu, magistrirao je 1986. iz povijesti i engleskoga na Sveučilištu u Sofiji. Od 1988. predavao je suvremenu bugarsku povijest (1878.-1944.) na Sveučilištu u Sofiji, a od 1999. na Nacionalnoj akademiji lijepih umjetnosti u Sofiji. Godine 2001. doktorirao je iz povijesti. Od 1994. član je uredništva povijesnog časopisa Minalo. Član je Odbora za utvrđivanje nastavnog programa iz povijesti i građanskog odgoja pri Ministarstvu za obrazovanje i znanost. Jedan je od autora udžbenika iz povijesti za deseti razred. Glavna područja interesa: država i lokalna samouprava, politički i društveni život, vanjska politika.

Povijesna čitanka 4

Krešimir Erdelja, rođen 1968. u Zagrebu, studirao je povijest i geografiju na Sveučilištu u Zagrebu, gdje je i diplomirao na temu „Odnos Nezavisne Države Hrvatske prema književnosti i književnicima“. Predaje povijest i geografiju u osnovnoj školi u Zagrebu. Sudjeluje u pisanju udžbenika povijesti. Suautor je udžbenika povijesti za sedmi i osmi razred osnovne i prvi razred srednje škole te čitanke za sedmi razred osnovne škole. Sudjelovao je i u stvaranju Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda za povijest.

Suradnici

Boro BRONZA,

Historičar, Banja Luka, Bosna i Hercegovina.

Helian DEMIRI,

Predavač, Sveučilište Aleksandër Xhuvani, Albanija.

Ljupka HRISTOVA,

Nastavnica povijesti, Republika Makedonija.

Nikola JORDANOVSKI,

Doktorand, Škola društvenih istraživanja, Varšava, rođen u Makedoniji.

Nijazi Mustafa KIZILIREK,

Izvanredni profesor, Ciparsko sveučilište, Nikozija, Cipar.

Angelos KIRIAKUDIS,

Nastavnik povijesti, Nikozija, Cipar.

Bogdan Florin POPOVICI,

Doktorand, Povijesni institut, Bukurešt, Rumunjska.

Božo REPE,

Profesor, Odsjek za povijest, Sveučilište Ljubljana, Slovenija.

Milan RISTOVIĆ,

Profesor, Filozofski fakultet, Beograd, Srbija.

Araks SAHINER,

Doktor historije, Upravitelj odjela za društvene znanosti, Istanbul, Turska.

Andrei SORA,

Urednik Povijesnog časopisa, Bukurešt, Rumunjska.

Vladimir Georgiev STANEV,

Doktorand, Sveučilište u Sofiji, Bugarska.

Igor STOJAKOVIĆ,

Nastavnik povijesti i pisac udžbenika, Zagreb, Hrvatska.

Lina VENTURA,

Izvanredna profesorica, Peloponesko sveučilište, Korint, Grčka.

Suradnici Centra za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi (CDRSEE)

Nova izdanja (albansko, bosansko, hrvatsko, makedonsko)

Osoblje CDRSEE

Nenad Šebek

Corinna Noack-Aetopulos

Ruth Sutton

Maria Tzelepoglou

Biljana Meškowska

Antonis Hatzigiannakis

George L. Georgoudis

uz dodatnu pomoć Meri Gjorgievske

Ranija izdanja (englesko, srpsko, grčko)

Osoblje CDRSEE

Nenad Šebek

Sheila Cannon

Corinna Noack-Aetopulos

Maria Tzelepoglou

Ruth Sutton

Leon Saltiell

Maria Nicolaidou

Theano Savvaoglou

Maria Mylona

Popis nastavnica i nastavnika povijesti, sudionika radionica

Krešimir Alajbeg, Zagreb

Arzu Ajdin, Istanbul

Marilena Berčea, Bukurešt

Hristo Berov, Sofija

Radu Čerkez, Bukurešt

Emina Dautović, Beograd

Bojana Dujković, Banja Luka

Irena Lilkova Garkova, Plovdiv

Entela Jorgi, Tirana

Alma Kasaruho, Tirana

Hayrettin Kaja, Istanbul

Jordanka Hristova Karageurova, Sofija

Snježana Koren, Zagreb

Davor Kožnjak, Zagreb

Eliza Kiriaku, Nikozija

Angelos Kiriakudes, Limasol

Maria Kiriazi, Solun

Anastasia Kirkini-Kutula, Atena

Margita Madunić, Zagreb

Kodruta Matei, Bukurešt

Valentina Maver, Ljubljana

Mire Mladenovski, Skopje

Nada Molerovik, Skopje

Sorin Oane, Ramnicu – Valcea

Nuket Oren, Istanbul

Valentin Maksim Oros, Cluj

Mutlu Ozturk, Istanbul

Adrian Papajani, Tirana

Maria Filipidu, Paphos

Nicu Pohoata, Bukurešt

Jelka Razpotnik, Ljubljana

Vasiliki Saka, Atena

Ljupka Smilanovska, Skopje

Nevenka Sres, Ljubljana

Angela Toader, Bukurešt

Elvan Tongal, Istanbul

Fatmiroshe Xhemali, Tirana

Nenad Žarković, Beograd

Maria Zografaki, Xanthi

OSMANSKO CARSTVO OKO GODINE 1600.

France	neovisna država	Sofya ■	grad	c. okrug
Lebanon	ovisna država	Mantova □	grad-država	d. vojvodstvo
Hungary	dio države	Monferrat □	ovisni grad-država	gd veliko vojvodstvo
EYALET	pokrajina	Spoletto □	grad-pokrajina	K. kraljevstvo
Banu Sellab	narod	S. Saruhan	sandžak	E. elajet

Bilješke:
Svi osmanski ejaleti ispisani su velikim slovima. Za ovisne države, boja označava pripadnost nadređenoj državi

© Christos Nüssli 2002, www.euratlas.com

Ocijenite ovu knjigu!

Jako nam je važno vaše mišljenje kao čitateljice/čitatelja ove knjige – kako kao ocjena našega rada, tako i za planiranje naših budućih nastojanja. Centar za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi (CDR-SEE) je zajedno s brojnim kolegama i suradnicima u projekt „Nastava moderne povijesti jugoistočne Europe“ uložio velik trud, vrijeme i vrijedne dokumente, što je rezultiralo knjigom koju držite u rukama. Kako bismo provjerili djelotvornost ove metode, korisnost ovoga pothvata i vrijednost onoga što smo uložili, voljeli bismo da ocijenite ovaj projekt. Molimo vas za vaše iskreno mišljenje, što će vam uzeti nešto vremena i truda.

Poslije čitanja ove knjige, ili čak i nakon njezine upotrebe u razredu, molimo vas da odvojite malo vremena, posjetite naše web stranice, pronađete odjeljak History Workbooks i popunite obrazac za ocjenjivanje. Evaluacijski obrazac možete naći na: <http://www.cdsee.org/jhp/index.html>

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 647022

ISBN 978-953-6991-13-6 (cjelina)

ISBN 978-953-6991-14-3 (sv. 1)